

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

KUR'ÂN-I KERİM'DE CENNET VE CENNETLİKLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Reyhan ÇAĞLAYAN

**Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Davut AYDÜZ

EKİM 2006

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

KUR'ÂN-I KERİM'DE CENNET VE CENNETLİKLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Reyhan ÇAĞLAYAN

**Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir**

Bu tez 02.10.2006 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Davut AYDÜZ

Jüri Başkanı

Yrd. Doç. Dr. Muhittin AKGÜL

Jüri Üyesi

Yrd. Doç. Dr. A. Faruk KILIÇ

Jüri Üyesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Reyhan ÇAĞLAYAN

25. 08. 2006

ÖNSÖZ

Yaşadığı tarihi boyunca insanoğlu kendine "gayb" olan meseleleri merak etmiştir. Ölüm ve ölüm ötesi hayat da bu meselelerin başında yer almaktadır. İnsanda akıl olması münasebetiyle ister istemez "Ben neyim? Nereden geldim? Nereye gideceğim?" gibi soruları kendisine sormuş, cevabını bulmaya çalışmıştır. Zaten akli ve ruhu susturmakla, hayatî konular üzerinde düşünmemekle ve dahası düşünmeden yaşamaya çalışmakla insanoğlunun mutluluğu yakalaması güçleşmektedir.

İnsanda sürekli merak uyandıran ölüm ve ötesi hayatın en çok dikkat çeken parçası olmasından ve ilahî hitabın da azab ayetlerinden ziyade müjde ve esenlik yönündeki ayetlerle insanlığa seslenmesinden dolayı "Kur'an-ı Kerim'de Cennet ve Cennetlikler" konusu üzerinde durmaya karar verdik.

Çalışmam boyunca değerli fikirlerini ve tezime olan ilgisini bir an dahi benden esirgemeyen muhterem danışman hocam Prof. Dr. Davut Aydüz'e, eserin hazırlanışında maddî ve manevî desteklerini her zaman yanımda hissettiğim annem, babam ve kardeşlerime, ayrıca moral vererek beni yalnız bırakmayan dönem arkadaşlarıma ayrı ayrı teşekkürlerimi kendilerine arz ederim. Yetişmemdeki katkıları çok büyük olan tüm hocalarıma da minnettar olduğumu ifade etmek isterim.

Tıpkı imtihan dünyasında cenneti hak edebilmek için sarf edilen çaba gibi, gerek şimdi gerekse bundan sonra başarının zirvesinde olabilmek için gerekli gayret bizden, bunun sonucunda beklenen muvaffakiyet ise amelleri zayi etmeyip herkese çalıştığının karşılığını er ya da geç veren, terazisinde zerre kadar sapma olmayan, Rahman ve Rahim olan Allah'a aittir.

Reyhan ÇAĞLAYAN

25 Ağustos 2006

Sakary

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iii
ÖZET.....	iv
SUMMARY.....	v
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: ÂHİRETE İMAN.....	6
1.1. Âhîret Kavramı ve Âhîret ile İlgili Durumlar.....	6
1.1.1. Âhîret Kavramı.....	6
1.1.2. Âhîret Hayatı.....	6
1.1.3. Âhîretin Ruhanîliği/Cismanîliği Meselesi.....	7
1.1.3.1. Âhîretin Cismanî Oluşu.....	7
1.1.3.2. Âhîretin Ebedî Oluşu.....	16
1.1.4. Âhîrete İman.....	19
1.1.5. Âhîretin Halleri.....	20
1.2. Âhîrete İmanın Pratik Hayattaki Fayda ve Sonuçları.....	23
1.3. Kur'an'da Âhîret Sahneleri Anlatılırken Kullanılan Bediî Üslûb.....	30
1.4. A'raftakiler.....	31
BÖLÜM 2: CENNET LAFZI.....	34
2.1. Cennetin Tanımı.....	34
2.2. Kur'an-ı Kerim'de Cennet Lafızları.....	35
2.3. Cennetin İsimleri.....	35
2.3.1 Cennet.....	35
2.3.2 Cennetü'n-Naim.....	36
2.3.3 Adn.....	37
2.3.4 Firdevs.....	40
2.3.5 Hüsna.....	43
2.3.6 Darü's-Selam.....	43
2.3.7 Darü'l-Mukame.....	44
2.3.8 Diğer İsimleri.....	44
2.4. Cennetin Yeri ve Genişliği.....	45
2.5. Cennet ve Cehennemın Sonsuzluğu.....	47

2.6. Cennete Girmeye Vesile Olan Bazı Ameller.....	53
2.6.1. Adaklarını Yerine Getirenler.....	53
2.6.2. Kıyamet Gününden Korkanlar.....	57
2.6.3. İhtiyaç Sahiplerine Sevdiği Yemeklerden Yedirenler.....	60
2.6.4. Sabredenler.....	62

BÖLÜM 3: CENNET VE CENNETLİKLERE SUNULAN NİMETLER.....64

3.1. Cennete Girmeden Önce Müminlerin Arındırılması.....	67
3.2. Cennetin Kapıları.....	68
3.3. Cennetin Dereceleri.....	70
3.4. Cennetin Nehirleri.....	72
3.5. Cennetin Pınarları.....	74
3.6. Cennetin Köşk ve Otağları.....	78
3.7. Cennetin Nuru.....	82
3.8. Cennetin Ağaç ve Meyveleri.....	82
3.9. Cennet Ashabının Varisliği.....	86
3.10. Cennet Ashabının Genel Durumu.....	87
3.11. Cennet Nimetlerinin Dünya Metain Üstünlüğü.....	94
3.12. Cennet Ashabının Yiyecek ve İçeceği.....	97
3.13. Cennet Ashabının Giyim Kuşamı ve Takıları.....	103
3.14. Cennet Ashabının Sedirleri.....	105
3.15. Cennet Ashabının Hizmetçileri.....	108
3.16. Cennet Ashabının Bir Araya Gelip Konuşmaları.....	109
3.17. Cennette Kadın.....	112
3.18. Cennet Ashabının Cehennemliklere Gülmesi.....	115
3.19. Allah'ın Rızası ve Cemalullahı Seyir.....	116
3.20. Cennet Ashabının Selamları, Sözleri ve Dualarının Sonu.....	119

SONUÇ VE ÖNERİLER.....123

BİBLİYOGRAFYA.....128

ÖZGEÇMİŞ.....133

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselam.
b.	: Bin, ibn.
by.	: Basım yeri yok.
bkz.	: Bakınız.
çev.	: Çeviren.
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
Hz.	: Hazreti.
madd.	: Maddesi
s.	: Sayfa.
s.a.s.	: Sallallahu Aleyhi Vesellem.
sy.	: Sayı.
thk.	: Tahkik eden.
trc.	: Tercüme eden
ty.	: Tarihi yok.
vb.	: Ve benzeri.

Tezin Başlığı: Kur'ân-ı Kerim'de Cennet ve Cennetlikler**Tezin Yazarı:** Reyhan ÇAĞLAYAN**Tezin Danışmanı:** Prof. Dr. Davut AYDÜZ**Kabul Tarihi:** 02.10.2006**Sayfa Sayısı:** V (Ön Kısım) + 133 (Tez)**Anabilim Dalı:** Temel İslam Bilimleri**Bilim Dalı:** Tefsir**ÖZET**

İnsan hayatında bazı meseleler vardır ki, onlar, ya bir şahsı veya bir aileyi ya da bir milleti ilgilendirir. Bu çok önemli bir meseledir. İşte ölüm ötesi hayat da bütün insanlığı ilgilendirdiği için en önemli meselelerden biri olarak kabul edilebilir. Ahirette arzu edilen ise rıza-i ilahiye layık bir kul olarak cennete girebilmektir.

Hep merak edilen ahiret hayatı ve onun da üstünde cennet nimetleri akıl ve müspet ilimler vasıtasıyla kavranıp çözüme kavuşacak konulardan değildir. Bu yüzden çalışmamızı "Kur'an'da Cennet ve Cennetlikler" şeklinde isimlendirmeyi münasip gördük. Adından anlaşılacağı üzere ayetleri temel olarak aldığımız bu çalışmada ifadelerin muallâkta kalmaması için çok az da olsa hadislerden de tefsir mahiyetinde istifade ettik.

Çalışmamız giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde ahiret, ahirete imanın insana dünyada sağladığı faydalar ve öldükten sonra dirilmenin ruhanî mi yoksa cismanî mi olduğu üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde cennet lafzının Kur'an-ı Kerim'de kullanım şekli, cennetin Kur'an-ı Kerim'de geçen diğer isimleri incelenmeye çalışılmış, cenneti hak ettiren ameller zikredilmiştir.

Üçüncü bölümde ise yiyecekten giyeceğe, dualardan konuşmalara, nehirlerden köşklere kadar cennet ashabına sunulan cennet nimetleri ve orada bulunanların zevk ü sefası hakkında bir tasvir yapılmaya çalışılmıştır.

Sonuç bölümünde ise yapılan çalışmadan elde edilen bulgu ve kanaatlerin genel bir değerlendirmesi yapılmış, cenneti hak ettiren ameller doğrultusunda çalışanların ne şekilde mükâfatlandırılacağı ve bu mükâfatın kimlere ne şekilde sunulacağı gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahiret, İman, Cennet, İnsan, Nimet.

Sakarya University Institute of Social Sciences Abstract of Master's Thesis

Title of The Thesis: The Heaven and People of The Heaven in The Holy Qur'an

Author: Reyhan ÇAĞLAYAN

Supervisor: Prof. Dr. Davut AYDÜZ

Date: 02.10.2006

Nu. of Pages: V (Pre Text) + 133 (Main Body)

Department: The Basic Islamic Sciences

Subfield: The Exegesis

SUMMARY

There are some problems in the person life that they interest one person or one family or one nation. This problem is very important. Here the life after death interesting all of the mankind can be accepted one of the most important problems. As for desirable thing in the life after death is able to enter the heaven as a slave worthy consent of God.

As that is worried the life of the death and the blessings of the heaven are not one of the subjects analyzed comprehending by means of mind and positive sciences. Therefore we approved to name our study as "The Heaven and People of The Heaven in The Holy Qur'an". As that is understood from the name of study we took basic versicles, at this study so that not to remain undecided some expressions we benefited the hadiths a little.

Our study has consisted entrance, three parts and result. At the first part is emphasized the life after death and profits that the belief of the life after death ensured the person in the world and is revivification spiritual or corporal after death.

At the second part was determined form that the heaven word used in Quran and other heaven names that passed in Quran and the acts that made to deserve the heaven.

At the third part was described the blessings of the heaven presented the people of heaven and the alives to clothes from food, to speakings from prayers, to villas from rivers.

At the final part was appraised inventions and convictions that we came by study generally and was emphasized how people deserved the heaven will be rewarded and this recompense will be presented which people, with which ways.

Keywords: The Life After Death, Faith, Heaven, Human, Blessing.

GİRİŞ

Âhret inancı bütün insanları ilgilendiren bir inanç esasıdır. Bundan dolayıdır ki, insanlık tarihinde hemen herkes bu konuyla ilgilenmiş, öldükten sonraki hayatı merak etmiştir. "Merak ilmin hocasıdır" sözünde de dile getirildiği gibi bu merak insanoğlunu düşünmeye ve araştırmaya sevk etmiştir. Ancak tüm insanlığın ilgisini çeken bir konuda, doğru ve yeterli bilginin nasıl elde edilebileceği hususu çok önem arz etmektedir. Zira Cennet hayatı gibi akıl, duyular ve modern ilimlerle hakkında doğru bilgi elde edilemeyecek bir konu hakkında başka bilgi kaynakları aranmak zorundadır. Bu kaynak ise vahiydir, doğru haberdır. Vahiy yoluyla veya nakil yoluyla gelen bilgilerin akıl ve ilimle çelişmeden anlaşılması da ayrı bir önem arz etmektedir.

Çalışmanın Konusu

Büyük insan kitlelerine hitap etmeyi amaçlayan dinler bütün talimat ve telkinlerinde özendirici ve caydırıcı tedbirlerinde onların duygu, düşünce ve idrak seviyelerini hesaba katmışlardır. Bu sebeple semavî dinlerde, özellikle de İslâmiyet'te naslar çerçevesinde yer alan Cennet-Cehennem tasvirlerini söz konusu bakış açısından değerlendirmek gerekir. Düz bir bakışla bedenî ihtiyaçları gideren ve cismanî zevkler sağlayan Cennet nimetleri aslında Cennet sakinleri için amaç değildir. Ulaşılmak istenen asıl hedef Allah rızasıdır. Müslümanlar arasında minnet ve şükran duygularını dile getirmeye vesile olan en samimî ve en yaygın dua ifadesi "Allah razı olsun!" cümlesidir.

Allah'ın dostları O'na en yakın olan, O'nun rıza ve muhabbetini kazanan, O'nu gönülden sevip rıza ve teslimiyetle en büyük mutluluğa erenlerdir. Cennet ve Allah rızasını dile getiren bir ayette, "Allah mümin erkeklerle mümin kadınlara içlerinde ebedî kalacakları, zeminlerinden ırmaklar akan Cennetler, adn bahçelerinde güzel meskenler vaad etti. Allah'ın rızası ise hepsinden daha üstündür. İşte en büyük saadet de budur."¹ denilerek uhrevî saadetin bu manevî unsurunun maddî içerikli kavramlarla anlatılan diğer bütün nimetlerden daha değerli olduğu açıkça ifade edilmiştir.

¹ Tevbe Suresi, 9/72.

Sahih hadislerde belirtildiği gibi bütün müminler Cennetteki yerlerini aldıktan sonra Cenab-ı Hak kendilerine hitap ederek hallerinden memnun olup olmadıklarını soracak, onlar da memnun olduklarını ifade edeceklerdir. Bunun üzerine Allah Teala "Size bundan daha değerli bir şey veriyorum: Size rızamı bahşediyorum, artık size gazabım bir daha dokunmayacak" buyuracaktır.²

Çalışmamızda işlenen Cennet nimetlerini bir amaç değil ilahî rızaya götüren veya onun habercisi olan bir araç olarak görmek en makbul gören davranış olacaktır. Nitekim Cenneti gerçek manada Cennet yapan Allah Teala'nın orada zatıyla tüm salih kullarına tecelli etmesidir. Çünkü ne kadar çalışılırsa çalışılırsın içinde O'nun olduğu bir Cenneti kendi kudretimizle şu an yapmamız elbette mümkün değildir.

Çalışmanın Önemi

İlahî rızayı kazananlar O'nun Cennetine girmeyi hak etmiş olanlardır. O halde Cennetliklerin sahip olduğu nimet de bir lütuftur ki Cennetin bizzat kendisi bu lütfun ve nimetin başında gelenidir. İnsanlığı Cennete teşvik eden ayetlerin Cehennem ile korkutan ayetlerden fazla olması da bu lütfu bir işarettir. İlahî teşvikin bu kadar kuvvetli olması, insanlığın sürekli güzel olanı kötü olana tercih edip güzellik peşinde koşuşturması, bu takibin en önemli sebebinin de karşı konulmaz merak hissinin olması dolayısıyla böyle bir konuda bir çalışma yapmayı uygun gördük.

Cennet insanlık tarihi boyunca ardı arkası kesilmeyen dünya sıkıntıları içinde kıvranan, hayattan zevk alamayan, idealindeki mutluluğu yaşadığı düzen içinde bulamayan insanların özlediği bir âlem olmuştur. Bu sebeple diğer dinî uhrevî meseleleriyle olduğu gibi Cennetin tasviri konusuyla da tefsir, hadis ve kelâm âlimleri meşgul olmuş; hatta edebiyatçılar, geniş halk kitlelerine hitap etmeyi amaçlayan eğitimciler de bu konuyla ilgilenmişlerdir. Ancak birçok müellif tarafından yapılan Cennet tasvirlerinin bir kısmı nasllara dayalı olmaktan çok kendi ideal veya hayallerinin ürünü niteliğinde olmuş ve özledikleri mutluluk aleminin çizgilerini taşımıştır. Şa'ranî'nin el-

² Müslim, Cennet, 9.

Yevâkît ve'l-Cevâhir adlı eseri ile Erzurumlu İbrahim Hakki'nın Marifetname'sinde bulunan Cennet tasvirlerinde yer yer bu bakış açısı sezilmektedir.

Çalışmanın Amacı

Başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere İslâm literatüründe Cennet tasvirleriyle ilgili metinler çok geniş hacimlere ulaşmakta ve Cehennemle ilgili tasvirlerle nazaran daha fazla yer almaktadır.. Bu durum halik ile mahlûk arasındaki münasebet ve insanın kâinat içindeki yeri konusunda İslâm'ın benimsediği ana temanın bir gereği olmalıdır. İslâmî öğretiyeye göre Allah ile kul arasındaki ilişkinin odak noktası Allah nezdinde rahmete, kul seviyesinde tazime dönüşen sevgiden ibarettir. Allah'ın rahmetinin tecellisi ise salih kullarla birlikte hata işleyip karşılığını gördükten sonra sırf iman ettiği, kelime-i tevhidi söylediği için Cennete kabul edilmesidir.

İşte biz de çalışmamızda bu tecelliyi en güzel halleriyle, akıllarda kalmayan veya unutulmuş olan, merak edilen yönleriyle ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca ilahî teşvike mazhar olmuş mükâfat ve ebedî saadet yurduna insanî anlamda bir teşvikte bulunmak istedik.

Şüphesiz âhîret inancı düşüncede, nefiste bir genişlik, hayatta bir devamlılık, büyük vazifenin kendisine bağlanabilmesi için beşerî kişiliğin bizzat kendisinin oluşturulmasında bir zarurettir. Aynı şekilde âhîret inancı, nefsin bayağı şehvetlerine hâkim olmak için bir zaruret olduğu gibi hareket sahasını geniş tutmak için insanoğlunun hayatta karşılaştığı felaketlerin kendisini ümitsizliğe düşürmemesi ve yapılan kötülüklerin onu hayırla müjdeleme, hayır işleme ve hayra yöneltme yolunda yürümekten alıkoymaması için de bir zarurettir.

Dinlerin çoğu Cennet arzusuna cevap vermeyi amaçlamış ve Cennet hayatını vaad etmiş olmakla birlikte, elde mevcut mukaddes metinler ve bu metinler etrafında oluşan edebî tasvirler içinde herhalde İslâm'inkinden daha zengin ve tatminkâr olanı mevcut değildir. Ebedî mutluluğun simgesi olan Cennete kavuşma ümidi, bütün Müslümanlar için hayatın birçok güçlüklerine göğüs germeyi, fedakârlıklar göstermeyi göze aldırان bir faktör olmuştur. İlk İslâm

şehitleri Sümeyye-Yasir ailesinin bu uğurda çektiikleri çilelerden günümüz İslâm dünyasındaki mücadelelere kadar Müslümanların davranışlarında Cennet idealinin en önemli etken olduğu şüphesizdir.

Çalışmanın Yöntemi

Kur'an- ı Kerim'in çeşitli surelerinde yer alan Cennetle ilgili onlarca ayet genellikle Cennete girmeye vesile olan davranışları belirtmekte, zaman zaman Cenneti tasvir etmekte, Cennet hayatı ve nimetlerinden bahsetmektedir. Hadis kaynaklarında ise bu yekün daha da fazlalaşmaktadır. Ancak çalışmamızın adından da anlaşılacağı üzere biz ayetlerden hareket etmiş olup hadislere yeri geldiğinde; tasvirleri beyinlerde canlı tutmak, hafızalara kazımak amacıyla kısmî olarak değindik. Genellikle sahih kaynaklardan olan Buharî ve Müslim'in Sahih'lerinden istifade ettik.

Birinci bölümde âhirete iman ve âhirete imanının insan hayatındaki temel faydalarına değindik. Uhrevî hesap sonrası gerçekleşecek hayata geçiş mahiyetinde genel bir üslûbu ve A'raftakilerin hallerini bu bölümde incelemeyi uygun bulduk. İkinci bölümde Cennet lafzının manası ve Cennete verilen diğer isimler üzerinde durarak Cennetin bizzat kendisiyle alakalı Cennetin yeri, sonsuzluğu vb. gibi konulara temas ettik. Üçüncü bölümde ise içerik bakımından Cennete girmeyi hak ettiren amellerden ziyade Cennetin bizzat kendisiyle ilgili olan açıklama ve tefsirlere yer verdik. Bunları yaparken gerektiğinde kavram tahlilleri yaparak Cennet nimetlerinin daha iyi anlaşılması için yer yer dünya nimetleriyle aralarındaki benzerlik ve farklılıklara işaret eden rivayet ve tefsirlere de yer verdik. Cennet nimetleriyle ilgili ayetler açıklanırken "Kur'an'ın Kur'an ile Tefsir Metodu"nu kullanmaya gayret ettik. Yani asıl ayetle uzaktan veya yakından ilgili olan diğer ayetlerde geçen yeni kavramlarla kafalarda oluşan soru işaretlerini gidermeye çalıştık. Yine aynı şekilde Cennet ashabının durumunu genel bir bakış açısıyla gözler önüne sermeye çalışarak bu bölümde ele almayı uygun gördük. Her yerde ayrı bir öneme sahip olan kadın meselesini de Cennetteki nimetlerden kadınların ne şekilde istifade ettiğini göstermek amacıyla bu bölümde incelemeye çalıştık.

Çalışmamızda Cennetin şu anki varlığı, Hz. Âdem'in yaratıldığı ve sonra çıkarıldığı Cennet ile müminlere vaad edilen Cennetin aynı Cennet olup olmadığı gibi uzun kelâmî tartışmalara girmedik. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın izlediği sistem çerçevesinde tezimizi yazmaya özen gösterdik.

Tefsir kitaplarından hem rivayet hem dirayete; hem ilk dönem hem de son dönem eserlerine yer verdik. Olabildiğince İsrailî rivayetlerden kaçınmaya sırf bu tür rivayetleri içeren eserlerden kaynak vermemeye çalıştık. Ancak sahih rivayetlerle ortak noktaları varsa yeri geldiğinde belirttik.

Çalışmamızı hazırlarken özellikle de Cennet nimetlerinin tasviri hususunda İbn Kayyim el-Cevziyye'nin Hâdî'l-Ervah İlâ Bilâdi'l-Efrah, Kurtubî'nin et-Tezkire fî Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhire isimli eserlerinden istifade ettik.

Eserimizde itikadî anlamda konunun başka mecralara sürükleneceği endişesiyle Ehl-i Sünnet dışındaki mezheplerin tefsir ve hadis alanındaki rivayetlerine ve görüşlerine yer vermedik.

Sonuç bölümünde ise Cennet nimetlerinin sonsuzluğu ve dünya nimetlerine tartışmasız üstünlünü belirterek konuyla ilgili ne tür çalışmalar yapılabileceğine dair tavsiyelerimizi belirttik.

BÖLÜM 1: ÂHİRETE İMAN

Âhirete iman hak dinlerin hepsinde mevcut olan ve bütün peygamberlerce teyit edilmiş bir esastır. İptidai kavimler dâhil; Tanrı'nın varlığını kabul eden hemen hemen bütün din ve düşünce sistemlerinde mevcut olmakla beraber, ölümden sonraki bu hayatın mahiyeti ve tasviri hakkında birbirinden farklı görüşler benimsenmiştir. Kur'an-ı Kerim'in her yeri Cennet ve Cehennem dolayısıyla âhîret hayatının tasvirleriyle doludur. Daha önce gelmiş olan kitapların hiç birinde âhîret hayatı, Kur'an'da olduğu kadar açık ve seçik; net ve detaylı anlatılmamıştır.

1.1. Âhîret Kavramı ve Âhîret İle İlgili Durumlar

İster çok tanrılı ister tek tanrılı olsun, geçmişte yaşanmış veya günümüzde yaşanmakta olan dinlerin müşterek inanç noktalarından birisi âhîret inancıdır. Dinler tarihine konu olan dinlerin hemen hepsinde ölümden sonra insanın kaderinin ne olacağına cevap ver mek üzere bir âhîret inancı bulunmaktadır. Bu bölümde biz âhîret kavramı, âhîret hayatı ve âhîretteki yaşamın ruh ile mi yoksa beden ile mi olduğu üzerinde durmaya çalışacağız.

1.1.1. Âhîret Kavramı

Âhîret kelimesi Arapça lügatte e-h-r kökünden gelmektedir. Son, sona gelen, sonraki anlamlarında kullanılan, sıfat olan ahir kelimesinin müennesidir. Ahir kelimesinin çoğulu evahir şeklinde olup önce, önce gelen, önceki anlamlarındaki mütekaddim kelimesinin zıddıdır.³ Âhîret kavramı Kur'an-ı Kerim'de 110 yerde geçer. Bunun yirmi altısında müzekker ve el-yevmü'l-âhir, dokuzunda dâr ile sıfat veya isim tamlaması halinde ed-dârü'l-ahire, dârü'l-ahire, birinde en-neş'etü'l-ahire tarzında elli yerde de dünya ile mukabele edilmiş olarak zikredilir.

1.1.2. Âhîret Hayatı

Bilindiği gibi insan için iki hayat söz konusudur. Bunlardan birisi dünya hayatı diğeri de âhîret hayatıdır. Dünya hayatı ruhun yaratılıp bedene

³ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, I, 29, Beyrut, ts.

üflenmesiyle başlamakta, ölümle sona ermektedir. İlahî takdire bağlı olan bu başlangıç ve sonuç her insan için farklı bir süreyi içine alır. Kısaca ecel denilen bu zaman diliminin tükendiği noktada insan için öngörülen dünya hayatı bitmiş ve arkasından ikinci bir hayat yani âhiret hayatı başlamış demektir. Âhiret hayatı da iki aşamadan ibarettir. Birincisi ölümle başlayıp ba'se (dirilişe) kadar süren berzah (kabir hayatı), diğeri de dirilişten sonra sonsuza kadar devam eden ebedî hayattır⁴.

1.1.3. Âhiretin Ruhaniliği/Cismaniliği Meselesi

İslam'a göre her varlık sonradan var olur, bir süre yaşar ve sonra ölür,. Dünyamız da sonradan olmuş ve bir gün gelip ölecektir. Kâinatın ve dünyanın ölümü, er ya da geç yeryüzünün ve göklerin düzeninin bozulması şeklinde olacak, yerde ve gökte olan bütün varlıklar hep ölecek ve böylece kıyamet kopacaktır. Evrende bulunan her canlı öldükten ve mevcut düzen bozulduktan sonra, her şey yepyeni bir şekil alacak ve Allah insanları yeniden diriltecektir. Buna öldükten sonra dirilme (ba's) denilmektedir. Ölüm sonrası hayatın ruh ile mi yoksa beden ile mi olacağı tartışmalı olup bu konuda bilgi vererek Cennet nimetlerinden faydalanmanın ne şekilde olacağını ipuçlarını yakalamaya çalışacağız.

1.1.3.1. Âhiretin Cismanî Oluşu

Kur'an-ı Kerim âhiret hayatını tasvir ederken devamlı olarak beş duyu ile algılanabilen tablolar çizmektedir. Gerek Cennet, gerekse Cennet hayatı hep maddi misallerle tablolaştırılmıştır. Kur'an'da pek çok misali bulunan bu tablolardan Nebe' Suresi'ndekini bir fikir vermesi bakımından arz edelim:

"Şüphesiz ki azgınlara varacakları nihaî yer olan Cehennem gözetleme yeri olmuştur. Azgınlara orada çağlar boyu kalırlar, orada ne bir serinlik ne de (susamalarını giderecek) bir içecek tatmazlar, ancak (dünyada yaptıklarına) uygun karşılık olarak kaynar su ve irin tadarlar. Çünkü onlar hesap gününün geleceğini ummazlardı. Bizim ayetlerimizi yalanladıkça yalanlamışlardı. Biz ise her şeyi bir kitapta sayıp yazmışızdır. (Onlara orada şöyle denecektir): Tadın! Artık size azap artırmaktan başka bir şey yapacak değiliz. Şüphesiz

⁴ Muhsin Demirci, *Kur'an'ın Temel Konuları*, s. 320, İstanbul, 2000.

takva sahipleri için umulanı buldukları yer, bahçeler üzüm bağları, göğüsleri olgunlaşmış yaşıt kızlar ve dopdolu kadehler vardır. Orada ne bir boş laf ne de bir yalan işitmezler. Bütün bunlar Rabbinden kafi bir bağıştır.”⁵

Cennet ehli ve onlara verilecek nimetlere, Cehennem halkı ve onlara uygulanacak azaba dair pek çok ayette yer alan tasvirler, âhîret hayatının cismanî olacağını açıkça gösteren delillerdir.⁶ Yalnız burada izaha muhtaç bir noktayı hatırlatmakta fayda görüyoruz. Şöyle ki, Kur’an’da âhîret, bazen ayrı ayrı tablolar halinde resmedilmektedir. Bu, ruhun ehemmiyet kazandığı yerde ruhun, cesedin ehemmiyet kazandığı yerde ise, cesedin nazara verilmesi demektir. Sözelimi, ruhun Allah’a avdetini ifade sadedinde şöyle buyrulmuştur:

“ Ey huzura eren nefis! Razi eden ve razi edilmiş olarak (yaptığı işlerle Allah’ı memnun etmiş ve aldığı nimetlerle Allah tarafından memnun edilmiş olarak) rabbine dön. (İyi kullarım) arasına gir.”⁷

İnsanın cismaniyetiyle diriltilmesi gereği, onun mahiyetiyle alakalı bir husustur.⁸ İnsan, ayrılmaz ruhî-fizikî bir bütün olduğundan, ölen bir kimsenin bu dünyada sahip olduğu kimliğe ve kişiliğe, öte dünyada bir beden olmaksızın sahip olması mümkün değildir. Eğer bir ebedî hayat olacaksa, bunun sadece bilincin bekası değil, aynı zamanda kişiliğin sürekliliğini yani kişisel karakterin, kazanılmış bilgilerimizin, hatıralarımızın devamının ve tüm bunların üstünde söz konusu bu kişisel kimliğin farkında olma durumunu da güvence altına alması gerekir. Ayrıca bu hayatın bize, içinde mücadele ettiğimiz, tecrübelerimizi derinleştirip geliştirmemize imkân tanıyacak bir ortama sahip olması da şarttır. Çünkü her yönüyle bizi tatmin edecek hayatın, heyecan ve infiallerimiz açısından istenilen sonucu verebilecek; bizde gerçeklik duygusu uyandıran ve aklen kabul edilebilirlik özelliklerine sahip olması gerekir.⁹ Bütün bunların gerçekleşmesi için,

⁵ Nebe, 78/21-36.

⁶ Sabunî, *Maturidiyye Akaidi*, s.178

⁷ Fecr, 89/27-30

⁸ İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelam*, İst., 1341, s.196.

⁹ Koç, Turan, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, İz yay., İstanbul 1991, s.164.

Yaratıcı'nın var edeceği yeni bir âlemde bedenli bir var oluş, sırf ruhanî bir var oluştan çok daha makul görünmektedir.¹⁰

Cismanî haşr hakkında gerek nazil olan Kur'an ayetleri gerekse bu mevzuda varid olan hadis-i şeriflerin, te'vili kabil olmayacak derecede gayet açık ve anlaşılır olması, ona imanın vücubunu ortaya koyması bakımından kafi mahiyettedir. Zaten bu konuda te'vile giden İslam filozofları diye bilinen meşhur zatların dışında müslümanlar arasında ittifak söz konusudur. Görüşlerini 'ma'dumun iadesinin imkânsızlığı' ile temellendiren filozoflar, cismanî haşri kabul etmemişlerdir. Onlara göre bir şeyin iadesinden bahsedebilmek için o şeyin muayyen ve bir gerçekliğe sahip olması gerekir; hâlbuki ma'dum sırf bir nefidir ve bir gerçekliği yoktur.¹¹

Görüldüğü gibi, problem büyük ölçüde 'ma'dumun iadesi konusunda düğümlenmektedir. Bu durumda ma'dumun iade edilebilirliğinin imkânını ortaya koymak, problemin bir bakıma dolaylı olarak çözümü anlamına gelmektedir. Beden ölümle birlikte çürüyüp yok olmakta ve bunun tekrar iadesi düşünülmektedir. Kelâm âlimleri, insanın ölümü halinde meydana gelen yokluğun mutlak anlamda bir yokluk değil, önceki bir var oluştan sonra meydana gelen bir yokluk olduğunu vurgulamışlardır. Yüce Allah başlangıçta onu yaratmış ve varlık sahasına çıkarmıştır. O'nun kudreti bütün mümkünata şamil olduğundan, herhangi bir imkânsızlık meydana getirmemektedir.¹²

Aslında filozofların 'ma'dumun iadesinin imkânsızlığı' şeklindeki hükümleri, aleyhlerine de kullanılabilir. Çünkü mutlak yokluğun herhangi bir hükmü kabul etmemesi gerekir. Dolayısıyla onların bu hükümleri, ma'dumun hüküm

¹⁰ Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, Selçuk yay., İst.,1994, s.255.

¹¹ Kur'an'ın gayet açık olan nassına rağmen filozoflar, ma'dumun aynıyla iadesinin imkânsız olduğu, görüşlerinden hareketle serdettikleri fikirlerin özeti şudur: "Çürüyüp yok olan bedenin âhirette tekrar aynıyla meydana getirilmesi, mümkün değildir. Ama ruh bakıdır onda değişiklik söz konusu değildir. Gerçi Allah yeni bir beden yaratıp ruhla birleştirmeğe kadirdir; fakat aynı ruhun farklı bedenlerle birleşmesi, batıl bir inanç olan tenasühü gerektirir. O halde ba's ve kıyamet sadece ruhlar için geçerlidir. Ayet ve hadislerde geçen cismanî tasvirler ise, insanlara âhîret hayatıyla ilgili gerçekleri daha kolay anlatmak, iyiliğe teşvik ve kötülükten vaz geçirmek için başvurulan sembollerdir."

¹² Cürcanî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, VIII, 295; et-Teftezanî, *Şerhu'l-Mekâsıd*, V, 82-83.

kabul edebileceğini ve iadesinin mümkün olduğunu göstermektedir. 'Şahıs yok olduğu zaman, onun yokluğu halinde hakkında bir takım hükümler verilemez, dolayısıyla onun varlığını kabul ile ilgili hüküm vermek de imkânsızdır' itirazına cevaben Râzî de benzer bir yaklaşımla şöyle cevap verir: 'Onun hakkında hüküm vermek imkânsızdır' sözü de bir hükümdür. Bir şey yokluk halinde hüküm kabul etmeyecekse -sizin verdiğiniz- bu hüküm de yanlıştır. Eğer hüküm kabul ederse bu suâl ortadan kalkacaktır."¹³

İslâm âlimleri, ortada bir zaruret ve ciddi bir delil olmaksızın Kitap ve Sünnetin verdiği haberlerin tahyil ve sembolden ibaret olduğu iddiasını, haşri inkârla eşit tutmuşlar ve bunu naslarca sabit olan esas ve maksatlar için zararlı görmüşlerdir. Ayrıca İslâm âlimleri gayet açık olan haberlerin karışık anlam ve tevellere hamledilmesinin nübüvvet açısından bir ikilik oluşturacağına da dikkat çekip bu makamın bütün bunlardan münezzehe olduğunu, ifade etmişlerdir.¹⁴ Hususiyle Meşşâî filozofları sık bir eleştiriden geçiren Gazali, onları ölüm ötesi hayata ilişkin bu görüşlerinden ötürü tekfir etmiştir.¹⁵ Gazali'nin filozofları bu açıdan tekfir etmesi, hep tartışılmıştır. Çünkü filozoflar ne ölümden sonraki dirilişi ne de ebedî sürecek âhiret hayatını inkâr ediyorlardı. Onlar da, insanın dünya hayatında sahip olacağı duruma göre âhirette mükâfat veya ceza ile karşılaşacağını söylüyorlardı. Bu itibarla biz, tekfir hususunda temkinli olmanın daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Ancak Gazali'nin, 'Eğer dünya hayatında bedene bir takım vecibeler ve görevler yüklenmişse, zorunlu olarak aynı bedene bir takım ceza ve mükâfatların da tanınmış olması gerekir' şeklinde özetlenebilecek düşüncesinde, yerinde ve tutarlı bir tavır içinde olduğunu da, hemen belirtmiş olalım. Zira filozofların haşir konusundaki görüşlerinin, İslamî öğretinin genel ve ana ilkeleri karşısındaki durumu bakımından olumlu karşılanabilecek bir yanı yoktur.

İnsanın yaratılış bakımından şerefli bir mevkide olmasını, onun ruhanî ve cismanî zevkleri birlikte tadabilme kabiliyetinde aranması gerektiğine dikkat çeken Reşid Rıza da, filozofların dirilişin sadece ruhanî olacağını

¹³ Râzî, *Usuli'd-Din*, s.116.

¹⁴ Teftezanî, *Şerhu'l-Akâid*, s.135; Sabunî, *Maturidiyye Akaidi*, s.178

¹⁵ Gazalî, *Tehafutu'l-Felasife*, Daru'l-Fikri'l-Lübnanî, Beyrut, 1993, s.219.

savunmalarını, onların bedenî zevkleri küçümsemelerine bağlar ve bu düşüncenin kökeninin Hintlilere dayandığını söyler.¹⁶

İslam düşüncesinde meâdın keyfiyeti hakkında, müslüman filozofların ileri sürdüğü haşr-i ruhanî ve ümmetin üzerinde icma ettiği haşr-i cismanî olmak üzere iki genel görüşe şahit olmaktayız.¹⁷ Üzerinde ittifak edilen haşr-i cismanînin keyfiyeti ve tarifi hususunda da müslüman âlimler arasında yorumdan kaynaklanan iki görüş veya grubun teşekkül ettiğini görmekteyiz: a. Haşr-i cismanîyi kabul edenler, b. Hem cismanî hem de ruhanî haşri kabul edenler.

a. Haşr-i cismanîyi kabul edenler: Kelâm alimlerinin ekserisi, ruhun kendi başına mücerred bir varlık olmadığı, diğer bir ifadeyle ruhun, bedene sirayet etmiş latîf bir cisim olduğuna kâil olduklarından bunlar, kesif bir beden ve ona sirayet etmiş latif bir cisim olan ruhtan ibaret gördükleri insanın haşrini ifade sadedinde, yalnızca haşr-i cismanî tabirini telaffuz etmişlerdir. Kelamcıların 'Meâd, yalnız cismanîdir' sözünü biraz daha açmak gerekirse maksadın şu olduğunu görürüz: Cesetler iade edildiği takdirde, ruhların da iadesinin zaruri ve lazım olması cihetiyle, haşr yalnız cismanidir, demekle yetinilerek 'ruhların iadesi' sözünü ayrıca ifadeye lüzum görülmemiştir.

b. Hem haşrî ruhanîyi hem de haşrî cismanîyi kabul edenler: Gazalî, Rağîb el-İsfahanî (ö.502/1108) ve Halimî (ö.403/1012) gibi bazı muhakkik zatların, nefs-i nâtika olarak isimlendirdikleri insan ruhunun, -bedene taallukuyla birlikte- mücerret bir varlık olduğunu ve hakikatte insanın muhatap ve mükellef olan bu mücerret ruhtan ibaret bulunduğunu ve onun, bedenlere latîf bir cisim gibi sirayet etmediğini; bunun için de, bedenlerin fena ve fesadıyla, ruhun fesat ve fenaya uğramayacağını belirtirler. Bu noktadan hareketle mezkûr zatlar, ölüm sebebiyle cüzleri birbirinden ayrılan bedenin haşrini (dağılan cüzlerin bir araya getirilmesini) zikretme yanında,

¹⁶ Reşid Rıza, *el-Vahyu'l-Muhammedî*, s.135.

¹⁷ Meadın veya haşrin sınıflandırılması konusunda Saduddin Teftazanî'nin Şerhu'l-Mevakif isimli eserinde daha geniş bir perspektiften inkarcıları da dahil ederek yapmış olduğu tasnif ise şöyledir: 1. Meâd, yalnızca cismanîdir, 2. Sadece ruhanîdir, 3. Hem cismanî hem de ruhanîdir, 4. Ne cismanî ne de ruhanî haşr yoktur, 5. Bu mesele hakkında hiç bir şey denemez. (Bkz., et-Teftezanî, Şerhu'l-Makasid, VIII, 297.)

ruhun, ayrıldığı söz konusu bedene yeniden taallukunu ifade noktasında, ayrıca ruhun haşrini de (bedenle yeniden bir araya getirilmesini de) zikrederler.¹⁸

Burada konuyla ilgili Gazali'nin farklı bir başka mülahasasını da zikretmek gerekir. Dirilişin aslî parçaya bağlı değil de benzer bir bedenle de olabileceğini ifade eden Gazali, ikinci hayatın ancak ruh ve bedenle birlikte gerçekleşeceğini, yalnız bu bedenin dünya hayatındaki beden olabileceği gibi farklı unsurlardan yaratılmış yeni bir beden olarak da düşünülebileceğini belirtir. Fakat Gazali, aslî bedenle dirilişi ihtimal dışı tutmaz. Şah Veliyullah ed-Dihlevî (ö.1176) de, âhiret hayatının cismanî fakat bu cismaniyetin farklılık arz ettiğini belirtir.¹⁹

Bu bağlamda konunun tartışılan başka bir boyutu ise şudur: Tekrar dirilme olayı, bedenin tamamen varlık âleminde yok olmasından sonra mı olacak, yoksa bedenin bütün parçalarının çürüyüp -yerin veya suların derinliklerinde- dağılıp saçılmasından sonra mı olacaktır? Doğrusu, böyle bir soruya Kur'an'da cevap teşkil edecek kat'î bir haber gelmiş değildir. O halde kıyamet gününden önce, bütün eşyayı bir yokluk devresinin saracağı kat'î olarak söylememiz mümkün olmadığı gibi, bunun aksini iddia etmemiz de doğru olmaz. Buna karşılık kesin biçimde bilmemiz gerekli olan, Allah'ın zati dışında kalan her varlığın haddi zatında helak olması ve yoklukla yüz yüze gelmesi mümkündür. Çünkü 'var olma' vasfı onların hepsine dışardan ve sonradan meydana gelmiştir; mahiyetlerinden kaynaklanmış değildir. Bu zaviyeden meseleye bakacak olursak, eşyanın bilfiil yokluğa maruz kalması ya da bozulup dağılması arasında bir fark olmayıp ikisi de aynıdır.

Kur'an'da bu hususu açıkça bildiren bir ayet olmasa da bugün modern ilim, kâinatta mevcut olan her şeyin yok olmayıp başka bir hale dönüşeceğini ispat etmiştir. Söz gelimi mum yanar; fakat bir kimyacı bunun unsurlarını tespitinde güçlük çekmez. Çünkü o unsurlar yok olmamış, havaya yayılmış bir

¹⁸ Yener Öztürk, *Kur'an-ı Kerim'in Âhiretin Varlığını İspat Ve İkna Metodu*, Şanlıurfa, 1999. s. 56.

¹⁹ Öztürk, Yener, *Kur'an-ı Kerim'in Âhiretin Varlığını İspat Ve İkna Metodu*, s. 67.

başka duruma geçmiştir. Buna göre, cisimlerin görünürde kaybolması ancak bir halden başka bir hale geçmesi demektir.

Bu çerçevede ayrıntı sayılabilecek diğer bir husus ise şudur: İâdenin, cisimlerin dağılmasından sonra mı yoksa tamamen yokluğa maruz kaldıktan sonra mı olacaktır? Bu noktayla ilgili delil olarak ileri sürülen ayet-i kerimelere bir göz atalım. İâdenin tefrikten (dağılıp saçılmadan) sonra cüzlerin bir araya getirilmesi suretiyle olacağını kabul edenlerin delil olarak ileri sürdükleri ayetler:

*"İnsan, bizim onun kemiklerini bir araya toplayamayacağımızı mı zanneder? Elbette kadiriz. (Doğrusu, değil onun kemiklerini bir araya toplamak) onun parmak uçlarını bile düzeltmeye kadiriz."*²⁰

*"O gün arz başka bir arza, semavat da başka semavata değiştirilir."*²¹

*"O gün semavat, Allah'ın (kudret) elinde dürülmüş vaziyettedir."*²²

İâdenin yokluktan sonra tekrar yeni bir yaratma ile olacağını ileri sürenlerin getirdikleri delillere gelince:

*"Yer yüzünde olan her şey fanîdir."*²³

*"Allah'ın zatından başka her şey helak olacaktır."*²⁴

Cumhur, birinci görüşü (iâdenin cisimlerin tefrikiyle ilgili olduğu hususunu) tercih edip, ayet-i kerimede zikredilen *helak* kelimesini şu şekilde açıklamışlardır: Bir şeyin helak edilmesi, daha önce kendisinden yararlanılan durumdan çıkması demektir. Mesela, 'Falan adam helak oldu' denir. Bu, falan öldü, demektir. Bir ev harabeye dönüp oturulamayacak hale geldiğinde

²⁰ Kıyame, 75/4-5.

²¹ İbrahim, 14/48.

²² Zümer, 39/62.

²³ Rahman, 55/27.

²⁴ Kasas, 28/88.

de bu kelime yine aynı manada kullanılır. Helak kelimesinin tamamen kaybolma ve külliye yok olma anlamında kullanılması şart değildir.²⁵

Ayet-i kerimelerden ve cumhurun bu meseleyi ele alış tarzından da anlaşılabilir ki, insanın toplanacak ve hayata döndürülecek olan kısmı, onun dünyada kendisiyle yaşadığı (hayata kavuştuğu) aslî parçalarıdır; bunların dışındaki kısımların tekrar diriltilmesi şart değildir. Zira, beden tekrar diriltmesinde önemli olan talî cüzler değil, aslî cüzlerdir. Ayrıca bir insanın aslî cüzlerini teşkil eden kısımların, bir başka bedenin aslî cüzleri olması mümkün değildir. Şu halde insanın bedeninde fazlalıkların çürüyüp yok olması, toprağa karışması, hatta bir başka canlının bedenine intikal etmesi yeniden diriliş için bir problem teşkil etmemektedir.²⁶

Hususiyle 'Öldürülen insan bir başka insan tarafından yense ve bu beden diğerinin aslî cüzleri haline gelse, bu durumda hangi bedenin diriltileceği' şeklinde ortaya atılan problemler karşısında geliştirilen 'Aslî parçaya göre diriliş' fikrinin, Hz. Peygamberin (sav.) hadislerine dayandırıldığını görmekteyiz. Hadislerde acbu'z-zeneb ifadesini şöyle bulmaktadır:

*"Sonra Allah gökten bir (hayat) suyu indirir de bu sayede ölümler, bitkinin yerden bitiş gibi (kabrlerinden) çıkarlar; insan cesedi bütünüyle çürüyüp yok olur, ancak acbu'z-zeneb müstesna. İnsanlar bundan yaratılacaktır."*²⁷

*"Toprak insanoğlunun acb dışındaki bütün cesedini yiyip tüketir. İnsan acbden yaratılmıştır; tekrar ondan meydana getirilecektir."*²⁸

Mahiyeti hakkında geçmişte çok şey söylenmiş olan acbu'z-zeneb ile ilgili Şa'ranî'nin getirdiği yorum gayet dikkat çekicidir: "İnsanın kendisinden mîsak alındığı aslolan zerrede, insanın bütün azaları eşkaliyle takdir olunmuştur."²⁹

²⁵ Cürcanî, Seyyid Şerif, *Şerhu'l-Mevakif* (Siyalkûtî haşiyesiyle birlikte), Matbaatü's- Seâde, Mısır, ts., VIII, 297; et-Teftezanî, Mes'ud b. Ömer, *Şerhu'l-Makasid* (Thk.: Abdurrahman Umeyre), 'Alemlü'l- Kütüb, Beyrut 1409/1989, V, 101.

²⁶ Yavuz, Yusuf Şevkî, "Ba's" md., D.İ.A., VII, 100.

²⁷ Buharî, Tefsir (39), 3; Müslim, Fiten 141; İbn Mâce, Zühd 32.

²⁸ Müslim, Fiten, 142; Ebû Davud, Sünnet 24; Müsned, II, 32.

²⁹ Şa'ranî, Abdulvehhab b. Ahmed, *el-Yevakîf ve'l-Cevahir*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, ts., c.2, s.140.

Fahrudin er-Râzî ise, bu hususta ortaya atılan itirazlara cevap sadedinde şöyle der: "Gerçekte insan, bedeninin içinde aydınlık nuranî bir cevherdir dersek, bütün problemler son bulur. Kelamcılarının dediği gibi şöyle de diyebiliriz: İnsan biri aslî diğeri artık olmak üzere iki çeşit parçadan oluşur. İade edilecek olan insanın aslî parçasıdır; bir insandaki aslî parçalar, diğeri insanda ancak artık şeklinde bulunabilir. Buna göre, problem çözülmüş olur ki, bizim tercih ettiğimiz görüş de buna yakın bir görüştür."³⁰

Esasen konuyla ilgili hadislerde anlatılmak istenen husus, toprağa karışacak insan cesedinin tekrar yaratılmasına esas teşkil edecek maddî bir unsurun toprakta veya cesedin çürüyüp yok olduğu herhangi bir mekânda varlığını koruyabilmesidir. Acbü'z-zenebin gözle görülebilen küçük bir kemik parçası olarak anlaşılması uygun olmayabilir. Nitekim insanın tekrar yaratılışına esas teşkil edecek maddeden bahseden hadislerde acbü'z-zeneb yerine kuyruk sokumu civarında nokta gibi pek küçük bir şey, nüve anlamını ifade eden acmu'z-zeneb ifadesinin yer aldığı da nakledilmektedir.³¹ Buna göre insanın acbu'z-zenebden, yani kendisinin fizyolojik özelliklerini taşıyan ve duyularla idrak edilemeyen noktaya benzer küçük bir parçadan yaratılacağı anlaşılmaktadır.

Bugün acbu'z-zenebe işaret edilenin, genler ve bu genleri teşkil eden DNA moleküllerinin olabileceği üzerinde önemle durulmaktadır. Modern ilme göre genlerde, kişinin ana ve babadan gelen ırsî özellikleri, göz, saç ve derinin renk ve biçimleri ve psikolojik duyarlılığı gibi özelliklerin bilgisi saklıdır. Bunun için de kromozomlara bilgi bankası denmiştir.

Konumuzla alakalı acbü'z-zenebe dair vermeğe çalıştığımız kısa bir bilgiden sonra haşrin cismanîliği hususunda netice olarak diyebiliriz ki, meâd cismanidir. Kur'an-ı Kerimin bu mevzuda çizdiği tablo ve tasvirler bunu açıkça belirtici mahiyettedir. Diğeri yandan bunu böyle kabul etmek hem akla hem de ilahî adalet ve hikmete daha uygundur. Ayrıca Allah'ın (c.c.) yarattığı nimetlerin tamamına yakın bölümünün, insanın duyularıyla

³⁰ Râzî, *Usûli'd-Dîn*, Mektebetü'l-Külliyyâti'l-Ezheriyye, Kahire ts. s.118.

³¹ Öztürk, Yener, *Kur'an-ı Kerim'in Âhiretin Varlığını İspat Ve İkna Metodu*, s. 46.

algılayacağı bir şekilde ve Yaratıcı'sını takdir edip şükredebileceği bir mahiyette yaratılmış olduğunu biliyoruz. Dünyada bu nimetlerden yararlanan uzuvlarımız, Allah'a ibadette bulunmanın mükâfatı olarak, âhirette de tekrar o nimetlerden aynı şekilde neden istifade etmesinler.

1.1.3.2. Âhiretin Ebedî Oluşu

Âhret hayatının sonsuzluğunu ifade sadedinde akla ilk planda *el-hulûd* kelimesi gelse de, Kur'an'da bu manayı asıl ifade eden kelime, bölünmez ve inkitaya uğramaz bir sonsuz zaman müddetinden ibaret olan *ebed*³² olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki, *hulûd*, bir şeyin fesat ve tağyire maruz kalmadan olduğu hal üzere devamını ifade eder ki, bu da Cennette olanların 'herhangi bir bozulma ve tağyire maruz kalmadan bulunduğu hal üzere devam etmesi' manasına gelir. Bu anlamı teyit için Rağıb el-İsfehanî, "*Onların etrafında muhalled (özellikleri ve güzellikleri değişmeyecek olan) çocuklar hizmet ederler.*"³³ ayetindeki *muhalledûn* kelimesini delil olarak getirir.³⁴

Âhret hayatının sonsuzluğuna dair Kur'andaki kat'î deliller ise, "*Onlar orada ebedî/sonsuz olarak kalacaklardır.*"³⁵ mealindeki bir çok yerde sıkça vurgulanan ayetlerdir. Kur'an'a göre Cennet ve Cehennem ebedî olup fena bulmaları söz konusu değildir. Mesela Allah (c.c.), her iki ikamet yurdu ve ehlinin durumunu birlikte Hud suresinde şöyle anlatır:

"...O gün, bütün insanların bir arada toplanmış olacakları ve hazır bulunacakları bir gündür. Biz onu (kıyamet gününü) sayılı bir müddet için geciktiririz. Gelecek olan o günde Allah'ın izni olmadan hiçbir kimse konuşamaz. Onların kimi bahtiyar kimi ise bedbahttır. Bedbaht olanlar ateştedirler; orada onların (çok feci) bir nefes alıp vermeleri vardır. Rabbin dilediği hariç, onlar gökler ve yer durdukça orada ebedî kalıcıdırlar. Rabbin ne dilerse onu hakkıyla yapandır. Bahtiyar olanlara gelince; onlar

³² İsfehanî, *el-Müfredat*, "ebd" mad.

³³ Vakıa, 56/17.

³⁴ Öztürk, Yener, *Kur'an-ı Kerim'in Âhiretin Varlığını İspat Ve İkna Metodu*, s. 46.

³⁵ Bkz., Nisa, 4/57, 122, 169; Maide, 5/119; Tevbe, 9/22, 100; Kehf, 18/3; Ahzab, 33/65; Teğabun, 64/9; Talâk, 65/11; Cinn, 72/23; Beyyine, 98/8.

*Cennettedirler. Rabbin dilemesi dışında gökler ve yer durdukça ebedî olarak orada kalıcıdırlar. Bu, tükenip kesilmeyen bir lütuf ve ihsandır.*³⁶

Ayetlerde gerek Cennetin gerekse Cehennem'in ebediliği açık bir şekilde ifade edilmesine rağmen, Cehennem hayatının bir müddet sonra son bulacağını iddia edenler olmuştur. Bunlar, 'Gökler ve yer devam ettikçe' ifadesine dayanarak 'Cehennemdekilerin cezalarının müddetinin gökler ve yerin devamının müddetine eşit olduğunu; gökler ve yerin de devamlılığı bir gün son bulacağına göre kâfirlerin cezası son bulacaktır' neticesine varmışlardır.

Kur'an'a dayandırılmak istenen bu iddia doğru değildir. Zira Kur'an'ın muhtelif yerlerde "*hâlidîne fihâ*" beyanından sonra "*ebeden*" kaydını düşmesi, esasında böyle bir iddianın tutarsızlığına kesin bir cevaptır. Şu halde söz konusu pasajın sonunda kesintisiz ihsan anlamındaki "*Atâen ğayre meczûz*" kaydının, Cehennemle ilgili ayette değil de, Cennetle ilgili olan ikinci ayette vurgulanmasından dolayı 'Cennet sevabı ebedidir, fakat Cehennem azabı bir yerde son bulacaktır' iddiası doğru değildir.

Ayrıca bu ayetlerde kıyamet gününden ve onu takip edecek olan âhiret hallerinden bahsedilmesinden anlamaktayız ki, buradaki gökler ve yerlerden kastın, dünyanın değil âhiretin gökleri ve yeridir.³⁷ Fahrüddin Râzî, şart meydana geldiğinde şarta bağlı kılınmış şey de meydana gelir, ama bu durum tersini gerekli kılmaz, yani 'şart bulunmadığı zaman meşrutun da olmaması gerekmez' diyerek, gökler ve yer devam etmediğinde azabın da, son bulması gerektiğini izah sadedinde şöyle bir misal verir. Uzakta bulunan bir şeyi işaret ederek, 'O, insan ise canlıdır' dediğinde onun insan olduğu anlaşılırsa, canlı olduğu neticesi de çıkar. Ama insan olmadığı görülürse canlı olmadığı neticesi de çıkmaz, başka bir canlı olabilir' der.³⁸

Cehennem'in ebediliğini kabul etmeyenler yine Nebe' suresinde 23. ayette "*Onlar orada çağlar boyu (ahkâban) kalacaklardır.*"³⁹ ayetindeki "*ahkâb*"

³⁶ Hud, 11/103-108.

³⁷ Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kit., İst., 1976, IV, 2823.

³⁸ Râzî, *Mefatih*, XVIII, 64.

³⁹ Nebe suresi, 78/23.

kelimesinin, 'azabın ancak sayılı çağlar boyunca devam edeceğini' gösterdiğini ileri sürerek, bunu iddialarını destekleyen bir ifade olarak görmüşlerdir. Aslında Kur'ân-ı Kerim 'Onlar orada ebedî olarak kalacaklardır' ifadesiyle bu hususta hiçbir şüphe ve yanlış anlamaya meydan vermeyecek şekilde meseleye açıklık kazandırmıştır. Fakat burada ayette 'müddeti belli olmayan uzun bir zaman birimini, fakat ebediyeti ifade etmeyen'⁴⁰ bir anlama sahip olan *hukb* kelimesini, buna göre nasıl anlayacağız?

Hukb kelimesinin, sonlu bir müddeti ifade etmesi sebebiyle, bundan Cehennem azabının sona ereceğini iddia edenlere, tefsircilerin de dikkat çektiği bir hususu hatırlatmak gerekmektedir. Müfred/tekil bir kelime olan 'hukb'un çoğulu olan 'ahkâb'ın da sonlu olması gerekmez. Şöyle ki, bu kelimedede 'ard arda gelme' manası bulunduğu ve az bir müddetin de ard arda gelmesi halinde sonsuza kadar gidebileceği cihetle 'ahkâb' devirlece, sonsuza kadar demek olur.⁴¹

Bu ifade, ebediliğin insan zihninde ne kadar uzun bir süre olduğunu canlandırmak içindir. Zira insanoğlu sınırlı aklıyla ebediyeti kolay kolay tahayyül edemez, tasavvuruna sığtıramaz. 'Çağlar boyu' gibi ifadeler, bu sonsuz süreyi hayalde canlandırmak açısından daha etkilidir. Sonsuzluk bir nevi parçalara bölünerek idrak ettirilmek istenmiştir.

Görüldüğü gibi Kur'an'a göre Cennet ebedî olduğu gibi Cehennem de ebedîdir. Yalnız bu ebedî olan Cehennemde Hz. Peygamber'in bildirdiğine göre kalbinde hardal miktar iman olan birisi burada ebedî olarak kalmayıp sonunda Cennete gidecektir.⁴² Mustafa Sabrî Efendi, başta Musa Carullah olmak üzere, Cehennem'in ebedî olmadığını ileri sürenlerin bütün iddialarına *İlahî Adalet* isimli eserinde geniş bir şekilde cevap vermiştir.

⁴⁰ İsfehanî, *el-Müfredat*, "hkb" mad.

⁴¹ Bkz., Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed, *İrşâdu Akli's-Selîm*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut 1994, IX, 91; Beğavî, Ebu Muhammed el-Huseyn, *Meâlimu't-Tenzîl*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, IV, 407; İclî, Süleyman b. Ömer, *el-Cemel Ale'l-Celâleyn*, Daru Kahraman, İst., ts., IV, 483; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VIII, 330.

⁴² Buharî, Rikak 51; Sünnet 21; Tirmizi, Cehennem 9.

Aslında Cehennem hayatının ebedî olmayacağını iddia edenlerin şaşkınlıkları, 'İnsanın sınırlı ömründe, sınırlı sayıdaki inkâr ve isyanlarına mukabil, sonsuz azaba maruz kalması Allah'ın adaletiyle telif edilemez' düşüncelerinden kaynaklanmaktadır. Hâlbuki gerek Cennet ehlinin, Cennette; gerekse Cehennem ehlinin, Cehennemde ebediyyen kalmalarının sebebi, her iki tarafın daha önce buldukları yol üzerinde ısrar etmeleri ve bunu sonuna kadar yaşama niyetlerinin karşılığıdır. Yani, her iki tarafın aldığı karşılık, irade ve niyetlerine göre tecelli etmiştir.

Meseleyi farklı bir yaklaşımla ele alan Elmalılı Hamdi Yazır ise, şöyle bir değerlendirmede bulunur: Kâfirin her küfrü, -ebedî olan bir gerçeği inkar demek olduğundan ötürü- ebedî bir yalan ve günahtır ki, yüce Allah'ın rahmetinden sonsuz bir şekilde mahrum kalmayı netice verir. Ebedî günahın cezası veya rahmetten ebediyen mahrum kalmanın manası ise, elbette ebedî bir azaptır. Şu halde insanın sınırlı bir müddet zarfında ebedî bir nimet ve rahmete kavuşmak için kendisine bahşedilen bir fırsatı, bir vesileyi külliyen reddetmesinin, o rahmetten temelli mahrumiyet demek olduğu gayet açıktır.⁴³

1.1.4. Âhirete İman

Kur'an-ı Kerim'de yüzden fazla terim ve deyim kullanılarak âhîret akidesi işlenmekte konuyla ilgili ayetler hem Mekkî hem de Medenî surelerde sık sık tekrarlanmaktadır. Bu tekrarın konunun önemini vurgulamak, sorumluluk duygusunu pekiştirmek, dünya ile âhîret arasındaki psikolojik mesafeyi kısaltarak müminin ruhunu yüceltmek ve hayatını ebedîleştirmek gibi hedeflere yönelik olduğunu söylemek mümkündür.

Kur'an'ın tasvirine göre dünya hayatı bir oyun ve eğlence, bir süs ve öğünüşdür: mal, evlat ve nüfuz yarışdır. Netice itibarıyla o geçici bir faydalanış ve aldanış vesilesidir. Asıl hayat âhîret hayatıdır, huzur ve sükûn sadece ebedî âlemedir.⁴⁴

⁴³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 2112.

⁴⁴ Bkz, Ankebut, 29/64, Mümin, 40/39, Hadid, 57/20.

Fahredden Râzî'ye göre âhiret konusunun aklî ve naklî olmak üzere iki yönü vardır. İnsan vücudunun ve içinde yaşadığımız kâinatın fani olduğunu öldükten sonra tekrar dirilmenin de imkân dâhilinde olduğunu kabul etmek konunun aklî yönünü, kıyametin nasıl kopacağı ve âhiret hayatının nasıl başlayıp devam edeceği hususu ise naklî yönünü oluşturur.⁴⁵

Kur'an-ı Kerim'in âhireti ispat metodu, "nereden geldim, nereye gidiyorum?" sorusuna tatminkâr bir cevap bulmaya dayanır.⁴⁶ Düşünen her insanın sormaya mecbur olduğu bu sorunun birinci kısmında materyalist izahı benimsemeyen, kendisine ve içinde yaşadığı tabiata hâkim, mutlak kudrete sahip bir yaratıcının varlığına inanan kimse, söz konusu sorunun ikinci kısmında da aynı düşünce tarzını devam ettirerek öbür âlemin ölümsüzlüğünü kolaylıkla benimser. Diğer yandan insanda fitrî olarak bulunan adalet duygusu da Âhiretin varlığını zorunlu kılar. Haksızlığı görüp de derinden rencide olan insan büyük bir hesap gününün gerçekleşeceğine inanmak ister. Şayet fakir kötü, zengin iyi bir insan idiyse, adalet yerini bulmuş denebilir: fakat durum tersine ise, ömrünü acılar içinde geçiren dürüst ama fakir insanın mükafat göreceği ikinci bir hayat gereklidir. Ayrıca insan diğer varlıkların aksine kemalini kendi gayretiyle elde eder. Bilgi veya marifet ile elde edilecek olan bu kemal ölünceye kadar bedeninin çeşitli fonksiyonlarıyla gerçekleşir. Bu fonksiyonlar bitince kemal erme son noktasına ve çekilen bunca zahmetin karşılığını görme yani ruhun manevi hazları tatma dönemi başlar.

1.1.5. Âhiretin Halleri

İnsanın ölümüyle onun âhiret hayatı başlar. Kıyametin kopmasına kadar geçecek olan bu zamana berzah hayatı denir. Âhiretin gerçekleşmesi, bugünkü dünya nizamının bozulmasından sonra olacaktır. Âhiret hayatını üç merhalede incelemek mümkündür:

1. Hayatın zıddı demek olan ölüm insan ve canlıların belirli olan hayat sürelerinin sona ermesinden ibarettir. Bu da ruhla beden biribirinden ayrılmasıyla gerçekleşir. Ölümün âhiretin ilk merhalesi olarak tarif edilmesi

⁴⁵ Fahreddin Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, I, 8.

⁴⁶ Topaloğlu, Bekir, "Âhiret", DİA, I, 399.

“insan öldüğünde onun kıyametinin koptuğunu”⁴⁷ ifade eden hadis gereği kıyametin soğuk yüzünün ortaya çıkması, dehşeti ve fani hayattan insanı alıp ebedî hayatın içine koymasından ileri gelmektedir.⁴⁸

Ölüm ile başlayıp berzah âlemi diye adlandırılan kabir hayatı da âhiret gibi gayb çerçevesinde değerlendirilebilecek konulardandır. Çünkü onun hakikat ve mahiyetini idrak etmek ruhun mahiyetinin bilinmesine bağlıdır. İnsanın ruh hakkındaki bilgisi de yeterli olmadığına göre⁴⁹ ölüm hayatının arka planını insanın keşfetmesi henüz mümkün görünmemektedir. Her ne kadar ölümün mahiyeti hakkında yeterli bilgiye sahip değilsek de ruhun bedenden ayrılmasıyla hayatın sona ermediğini ve ruhun yok olmayıp sadece bir âlemden başka bir âleme göç ettiğini biliyoruz. Daha sonra ölü kabre konulduğunda melekler tarafından sorgulanır, dünyada mümin olarak yaşamış ve bu iman üzere ölmüş olanlar Allah’ın yardımıyla sual meleklerinin sorularına kolayca cevap verir⁵⁰ Cennete ve onun nimetlerine mazhar olurlar⁵¹. Dünya hayatında iman etme şerefine ulaşamamış, küfür ve isyan üzere yaşamış olanlar ise, sorgu melekleriyle karşı karşıya gelince onların heybetinden dehşete kapılıp korkarlar ve sorulara cevap veremezler. Buna göre kabir hayatı âhiretteki hesabın ne yönde gelişeceğine dair bir işaret olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. Kıyametin kopması Kur’an-ı Kerim’de *saat* kelimesiyle zikredilmiş ve bu anı Allah’tan başka hiç kimsenin bilemeyeceği ifade edilmiştir. Beklenmedik bir zamanda ve çok süratli olarak gerçekleşecek olan bu olayın dehşetine gökler de yer de dayanamayacak, o günün şiddetinden çocukların saçları ağaracak, emzikli kadınlar bebeklerini unutacak, hamileler çocuklarını düşürecek ve bütün insanlar şaşkına dönecektir.⁵²

Kıyametin nasıl kopacağı hususu Kur’an’da ayrıntılı sayılacak bir şekilde anlatılmıştır. Buna göre görevli melek tarafından “sûr” a üflenecek, Allah’ın

⁴⁷ Aclûnî, *Keşfü’l-Hafa*, İstanbul, 1985, II, 368.

⁴⁸ Demirci, *Kur’an’ın Temel Konuları*, s. 323, İstanbul, 2000.

⁴⁹ Bkz. İsrâ, 17/85.

⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 287, Beyrut, ts.

⁵¹ Bkz. Müslim, *Cennet*, 7, İstanbul, ts. Tirmizi, *Cenaiz*, 70, İstanbul, ts.

⁵² Bkz. A’raf, 7/187, Hacc, 22/1-2, Müzzemmil, 73/17.

diledikleri hariç, göklerde ve yerde kim varsa düşüp ölecek; ikinci üfleyişte ise herkes diriltiip mahşere gitmeye hazır olacaktır:

"Sura üflenince, Allah'ın diledikleri müstesna olmak üzere göklerde ve yerde ne varsa hepsi ölecektir. Sonra ona bir daha üflenince, bir de ne göresin, onlar ayağa kalkmış bakıyorlar!"(Zümer, 39/68).

Sözlükte boru ve üflenince ses çıkaran boynuz anlamına gelmekle beraber sur istilahta müfessirlerin verdiği biliye göre ceylan veya başka hayvanların boynuzlarından yapılan ve şiddetli bir ses çıkaran boru⁵³ olarak karşımıza çıkmaktadır. Sur kavramının geçtiği ayetlere bakıldığında söz konusu borunun İsrafil (a.s.) tarafından iki ayrı zamanda kullanılacağı anlaşılmaktadır⁵⁴. İsrafil'in sura iki kez üfürmesi arasında geçecek süre kesin olarak bilinmemektedir⁵⁵. Çünkü Ebu Hureyre'den rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.) "Sura iki defa üfürülme olayı arasında kırk zaman vardır." buyurmuşlardır. Orada bulunanlar hadisi nakleden Ebu Hureyre'ye "Kırk gün mü?" diye sormuşlar, "Bir şey diyemem" cevabını alınca "Kırk ay mı?" demişler, yine "Bir şey diyemem" karşılığını alınca "Kırk yıl mı?" diye sormuşlar, bu soruya da Ebu Hureyre "Bir şey diyemem" cevabını vermiştir⁵⁶. İlk üfleyiş yok oluşu ifade ederken ikinci üfleyiş tekrar dirilişe ve huzur-u ilahide toplanmaya bir davet niteliği taşımaktadır.

3. Âhirette hesabın başlaması, sura ikinci üfleyişten sonra kabirlerdeki tekrar diriltilmesi ve mahşerde toplanmasıyla olacaktır. Kur'an-ı Kerim'de hesap meydanına hareketin bir davetçinin (İsrafil) çağrısıyla olacağı, kişilerin çağrıya karşı koymadan koşuşan çekirgeler gibi belli bir hedefe doğru ilerleyeceği ifade edilir.⁵⁷ Kıyamet gününde insanların hesaba çekilmesi belli kayıtlara bağlı olarak yapılacaktır. Bunlara Kur'an'da kitap (yazılı belge) adı verilmekte⁵⁸, Türkçede ise amel defteri olarak bilinmektedir. Amel defteri yazıcı melekler (kiramen kâtibin) tarafından tutulmakta ve kişinin dünyadaki bütün söz, fiil ve bazen de niyetleri hayır ve

⁵³ Reşit Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, VII, 531, Kahire, 1373.

⁵⁴ İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*, III, 53, Beyrut, ts.

⁵⁵ Davut Aydüz, *Yasin Suresi Tefsiri*, İstanbul, 2004, s. 136.

⁵⁶ Ebu Davud, *Sünen*, 22; Müslim, *Fiten*, 141.

⁵⁷ Bkz., Kamer 54/6-8, Mearic, 70/43-44.

⁵⁸ İsrâ Suresi, 17/13-14.

şer olarak değerlendirilerek bu deftere geçirilmektedir. Söz konusu yazılı belgenin mahiyeti konusunda (kâğıt üzerinde bir yazı mı, bir mikro kart veya film mi, hücreyi oluşturan gende saklı bir sır mı vb.) herhangi bir şey söylemek mümkün değildir.

1.2. Âhirete İmanın Pratik Hayattaki Sonuçları ve Faydaları

Âhirete imanın toplumu meydana getiren fertlerin dünya ve âhiretlerine maddi veya manevi birçok faydalarının olduğunu görmekteyiz. Onun için Allah'a ve âhirete inanan bir insan daima sorumlu ve dengeli bir hayat yaşayacaktır. Sorumlu ve dengeli fertlerden oluşan bir toplum hayatı da huzurlu olacaktır. Şimdi bu faydaları maddeler halinde zikrelelim:

1- İnsanoğlu yaratılışı gereği hiçbir zaman yok olmayı istememiş; hatta bu dünyada bile uzun yaşayabilmenin, ölümsüzlüğün çarelerini aramıştır. Yine Kur'an'da şeytanın Hz. Âdem'i kandırma için ondaki ebedî yaşama arzusundan nasıl faydalandığı anlatılmaktadır⁵⁹. Ölüm insan için çaresi olmayan ve önüne geçilemeyen bir son, yaşama arzusunun önüne dikilen, aşılması mümkün olmayan bir engeldir. Böyle olunca ölüm fikri insanda korku ve endişe uyandırmaktadır. İşte insandaki bu ölüm karşısındaki korku, bocalama ve paniğe kapılmanın önüne ancak dinin âhiret hayatı ile ilgili açıklamaları önemli bir teselli ve huzur kaynağı olarak geçebilir⁶⁰. Buradan anlaşılıyor ki insanın psikolojisinin iyi olması, stressiz, dengeli bir hayat yaşaması, onun Allah'a ve ebedî hayata inanmasına bağlıdır⁶¹.

2- İnsanın bedenî hastalıklardan uzak sağlıklı bir yaşam sürmesi psikolojisinin moralinin manevî huzurunun iyi olmasına bağlıdır. Psikolojisi bozulan insanlar bedenleri de sıhhatlerini yitirme riskiyle karşı karşıya kalırlar. Âhirete inanan insan huzuru ve mutluluğu yakaladığı için morali düzgün, psikolojik yapısı sağlam olur. Dolayısıyla bedeni de sağlıklı olma ortamını elde eder. Ayrıca âhirete inanan insan ibadet etmeyi kendisine bir görev bilir. İbadet edince de onların oluşturduğu sağlıklı ortamdan

⁵⁹ el-A'raf, 7/20; Taha, 20/120.

⁶⁰ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Ankara, 1983, s. 97.

⁶¹ Saffet Senih, *Dışa Yansıyan İç Dünyamız*, İstanbul, 1989, I, 6.

faydalanır. Örneğin namaza başlarken oluşturulan temiz ortam ile oruç esnasındaki sağlıklı ortam, bedenin iç ve dış bir çok hastalığa karşı korunmasını sağlamaktadır. İşte bunun için de Allah'a ve âhirete iman gereklidir.

3- Âhirete inanmanın insanlığın dörtte birini oluşturan çocuklara da faydası vardır. Çünkü ancak Cennet inancı ile onlar çok şiddetli ve üzücü görünen ölümlere dayanabilirler. Annesini, babasını veya bir başka yakınını kaybeden, her gün gazete, radyo ve televizyon gibi medya organlarından ölüm haberlerini duyan, gören bir çocuk, ancak Allah'a ve âhirete imanla teselli bulabilir. Annesini kaybetmiş ise; "Annem öldü, fakat Allah'ın rahmetine gitti. Beni Cennette yine kucağına alıp sevecek. Ben de orada sevgili anneciğimi yeniden göreceğim." der ve teselli bulup huzur duyabilir⁶². Yoksa o çocuğun ağlayan gözlerinin yaşları ne ile silinebilir, dağılmış duyguları nasıl teselli edilebilir, kırılmış kalbi ne ile tamir edilebilir?⁶³

4- Âhirete imanın gençlere yönelik faydaları da vardır. Gençlikte insanlar akıldan ziyade hisleri ve duygularıyla hareket ederler. Gençlerin nefislerini ve arzularını gemleyen; tecavüzlerden, zulümlerden ve tahribattan alıkoyan⁶⁴ ve toplum hayatının güzel işlenmesini huzur içinde insanların yaşamasını temin eden ancak Cehennem fikridir. Bir genç mahşer gününde hesaba çekilirken kendisine "Gençliğini nerede ve nasıl geçirdin?"⁶⁵ sorusunun sorulacağına inanırsa elbette adımını ona göre atacak, sorumlu bir hayat yaşayacak, o dinamik ve enerjik hayatını insanlığın faydasına yönlendirecektir.

5- Gençlere olduğu gibi insanlığın hemen üçte birini yaşlılara da âhirete imanın faydası çoktur. İhtiyarlar ancak ebedî âhîret hayatına inanmakla yakınlarında bulunan kabire karşı tahammül edebilirler. Yaşlanınca adeta çocuklar gibi hassaslaşan ihtiyarlar ölüm ve yokluk gibi insanı üzen, ürküten bu kavramlara karşı ancak hakiki bir hayat ve Cennet ümidi ile karşı koyabilir ve teselli olabilir. Yoksa o şefkate herkesten çok muhtaç duruma

⁶² Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Ankara, 1983, s. 58.

⁶³ Bediüzzaman Said Nursi, *Sözler*, İstanbul, 1958, s. 101.

⁶⁴ Bediüzzaman Said Nursi, *Gençlik Rehberi*, İstanbul, 1997, s. 163-164.

⁶⁵ Tirmizi, *Kıyamet*,1.

gelmiş, saygıya layık insanlar öyle bir kalbî ve ruhî sıkıntılar hissedeceklerdi ki, bu dünya onlara zulmetli bir zindan ve hayat dahi sıkıcı bir azap olurdu⁶⁶.

6- Âhirete imanın aile saadetine de katkısı vardır⁶⁷. Toplum hayatının saadeti, dünya huzurunun kaynağı toplumun temel taşı olan ailenin huzur ve saadetinden geçer. Allah'a ve âhirete iman aile bireylerinin en küçükleri olan çocukların kalbine ve aklına küçük yaştan itibaren işlenmiş, ailede o hayat yaşanmış ise; o zaman çocuklar, Allah'a ve peygambere itaatten ve vazifeden sonra anne ve babanın rızalarının çok önemli olduğunu bilecekler, onların rızasını kazanmadan Cennete girişin mümkün olmadığına inanıp onlara yaşlandıkları zaman daha da saygılı ve itaatkâr davranacaklar, öf bile demeyeceklerdir⁶⁸.

Aileyi oluşturan temellerden biri de eşlerdir. Aile hayatının huzur ve mutluluğu, Cennet köşelerinden bir köşe olması, ancak eşlerin birbirlerini vefakârca, fedakârca karşılıklı sevgi, saygı ve hürmet ile olabilir. Bu hakiki hürmet, muhabbet ve merhamet ise; ebedî bir arkadaşlık, daimî bir beraberlik, sönmeyecek bitmeyecek bir hayatta beraber olma inancı ile olabilir. Bu inanç ile bey ihtiyarlamış olan hanımını dahi dünyada kendine bir lütuf olarak görüp âhirette de hurilerden biri olarak görmek isteyeceği aklına gelir⁶⁹. Zaten geçici bir heves ve güzellik uğruna kurulan yuvalar da yıkılıp gitmeye ve Cehennem hayatına mahkûm olmaya yüz tutmuştur.

7- Yine toplumun belli bir kısmını da hastalar ve sakatlar oluşturmaktadır. Hastane köşelerinde onulmaz dertlere müptela hastalar kazalarda veya doğuştan organlarını kaybetmiş insanlar için bu dünya adeta bir zindandır. Hele bir de inanmayan için hastalık ölümün keşif koludur. Ölüm ise onun nazarında hiçlik, yokluk ve çürüyüp yok olup gidiş; kabir yılanlara akreplere mikropalara yem olmak için konulacağı bir zindandır. Böyle düşünen ve inanan hastanın zaten pamuk ipliğiyle bağlı olduğu hayattan zevk alması düşünülemez. Ancak Allah'a ve âhirete inanan bir hasta bu dünyanın bir imtihan salonu olduğunu bilir, manevi derecelerini artırmaya, Cennetteki

⁶⁶ Nursi, Sözler, 102.

⁶⁷ Ömer Faruk Yavuz, *Kur'an ve Kıyamet*, İstanbul, 1997, s. 230.

⁶⁸ el-İsra, 17/23-24.

⁶⁹ M. Fethullah Gülen, *Ölüm Ötesi Hayat*, İzmir, 1997, s.13.

makamını yükseltmeye ve kendisini olgunlaştırmaya bir sebep olarak görür. İnançlı bir hasta her derdin bir dermanının olduğunun, tedavi çarelerine başvurmanın da dinin bir emri ve gereği olduğunun, zira Allah'a kulluğun ibadetlerin ilk şartının sıhhat olduğunun şuurundadır⁷⁰. Hasta her an kendisine yaklaşan ölüm ve kabri ancak bedi hayatın giriş kapısı ve fani âlemin bitip baki âleme geçiş koridoru olarak görmekle huzur duyabilir.

8- Dünyanın her yerinde her zamanda hemen herkes bir takım kaza, deprem, sel felaketi, yangın ve harp gibi bela ve musibetlerle karşı karşıyadır. Çoğu kez bu bela ve musibetler insan iradesi dışında oluşur. İşte insan ne zaman, nerede ve ne şekilde karşılaşıcağımız belli olmayan bu bela ve musibetlerin karşılığının verileceğine inanmasıyla dayanabilir⁷¹. Nitekim peygamberimiz bir hadislerinde, " Bir mü'mine dünyada bir diken bile batsa, ona sabretmesinin karşılığını Allah verecektir."⁷² buyurmaktadır. İşte böylelikle Allah'a ve âhirete inanan bir musibettede, başına gelen bu bela ve musibetler karşısında ebedi âlemde göreceği rahat ve mükâfatları düşünerek "Bu da geçer yahu" der ve Rabbine tevekkül eder. Bu musibetler anında malına gelen zayıatın sadaka olduğuna, canına gelenin de sabrederse imtihana vesile olacağına inanır, sabırla şükreder. Bazen de bunların birer ikaz olduğunu düşünür, istikameti, doğru yolu bulmasına vesile olur⁷³.

9- İnsan bazen haklı bazen haksız olarak hapishanelere, zindanlara düşebilir. Hapishaneye hiçbir suçu olmadığı halde giren Yusuf (a.s) misali insanlar ömürlerinin tamamını veya en verimli yıllarını zindanda geçirmek zorunda bırakılırlar. Ancak Allah imanı ile hapishaneyi bir medrese, kendilerini müderris veya hoca mahkûmları da talebe gibi görür; iman, Kur'an ve insanlık derslerini orada yaparlar. Gerçekten suç işleyerek hapse girmiş inananlar da yaptıkları suçlardan dolayı samimi bir şekilde tevbe ederler, eşinden dostundan ayrı geçirdiği günler hatırına pişman olurlar ve

⁷⁰ Bediüzzaman Said Nursi, *Lemalar*, İstanbul, 1995, s. 214-231.

⁷¹ Bakara, 2/155.

⁷² Tirmizi, *Cenaiz*, II, 220.

⁷³ Nursi, *Sözler*, s. 179.

kul hakkı varsa helalleşirlerse o hapisane onlar için de bir terbiye hane ve Yusuf'un (a.s) medresesi olabilir.

10- İnsanoğlu toplu yaşarken birtakım kurallara uymalıdır ki, adaletsizlikler olmasın. Fakat ne acıdır ki kuvvet ve kudret sahibi diktatörler zayıf ve güçsüz insanları sömürüp onları ezmektedir⁷⁴. Tarih öyle firavunlara, nemrutlara, diktatörlere şahit olmuştur ki, dünyayı insanlara Cehennem yapmışlardır. Böyle durumlarda insanın ya malını elinden alırlar veya bedenine zarar verirler hatta öldürebilirler. İşte bu duruma düşmüş elinden hiçbir şey gelmeyen, haksızlığa ve zulme uğramış bu mazlum insanların da tek sığınağı zalimlerden mutlaka hesap soracak ve mazlumun hakkını zalimden alacak olan Allah'a inanmaları ve gördükleri zulüm, işkence ve haksızlıklarının karşılığının verileceği âhirete inanmalarıdır.

"De ki: Hak Rabbinizdendir. Öyleyse dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin. Biz zalimlere öyle bir Cehennem hazırladık ki, onun duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmıştır. Susuzluktan imdat dileyecek olsalar imdatlarına erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile cevap verilir. Ne fena bir içecek ve ne kötü bir kalma yeri!" (Kehf, 18/29). İnsanlar arasında gerçek adaletin uygulanması bu dünyada adeta mümkün değildir. İnsanlar ellerinden geldikçe bunu asgariye indirebilirler. İşte insanlardaki hırs, tamah, başkalarına egemen olma, makam ve mevki hastalığı gibi o kadar çok hisler ve duygular var ki her birisi adaletin önünde birer kale duvarı gibidir. İnsanlardaki bu duygular âhîret inancı ile törpülenebilir. Asr- ı saadet döneminde yaşanan örneklerden biri bu konuya ışık tutmaktadır: Mekke'nin fethi anında Mahzum kabilesinden bir kadın hırsızlık yapmıştı. Affedilmesi için Üsame, peygamberimizden (s.a.s) şefaathçi olmuştu. Bunun üzerine peygamberimiz (s.a.s) şöyle buyurdu: "Ey insanlar! Sizden önceki milletleri helak eden sebep şudur: Aralarında kuvvetli ve şerefli birisi hırsızlık yapar, suç işlerse salıverirler; zayıf birisi hırsızlık yaparsa hemen cezasını verirlerdi. Allah'a yemin ederim ki, eğer Muhammed'in kızı Fatıma dahi hırsızlık yapmış olsaydı, elini keserdim"⁷⁵ diyerek adaleti insanlar arasında oturtmuştur.

⁷⁴ Yavuz, Ömer Faruk, *Kur'an ve Kıyamet*, s. 230.

⁷⁵ Müslim, *Hudûd*, 8-9; Ebû Dâvûd, *Hudûd*, 4; Tirmizî, *Hudûd*, 6.

11-Yahudilik "benim memleketim yalnız bu dünyadır", Hıristiyanlık ise "bu dünya benim memleketim değildir" derken İslam, "âhiret yurdunu ara, dünyadan nasibini unutma" demektedir. İslam ilahi bir din olması dolayısıyla gerçek amacı kendisine inananların iki dünya saadetlerini temin etmektir. Allah'a ve âhirete inanan bir kişi inancının gereği dünya ve âhirette saadete kavuşmak istiyor ise, alan el değil; veren el olmaya çalışacaktır. Kazanırken helalinden kazanacak, kazandığı malı sadece zarurî ihtiyaçlarına harcayacak, helal yollara harcayacak, zekât ve hayır hasenatı ihmal etmeyecektir. Çünkü zekâtı verilmeyen altın ve gümüşün âhirette vücuduna kızdırılıp yapıştırılacağına⁷⁶ inanan bir mümin başkalarına yardım elini uzatacaktır. Dolayısıyla kıyamet saati anlayışının tesiri ile oluşan, insanın ve kâinatın sonlu olduğu bilinci bireylerin dinî hayatlarına da canlılık getireceğini⁷⁷ ve ibadetler hususunda yapılan gafletlere karşı sürekli bir uyarıcı işlevi göreceğini söylemek de mümkündür⁷⁸.

12- İslam literatüründe ilmi teşvik eden yüzlerce ayet ve hadis vardır.

"Hiç bilenler bilmeyenler bir olur mu?" (Zümer, 39/9).

"İnsan vefat ettiği zaman dünya ile ilişkisi kesilir; ancak şu üç husus hariç: sadaka-i cariyeye, faydalı bir ilim, salih bir evlat."⁷⁹

Elbette bu ve benzeri ayet ve hadisleri kendisine rehber yapan Müslüman her asırda ilmî buluş ve keşiflerin öncülüğünü yapacaktır. Allah'a ve âhiret gününe samimi inanan bir âlim, elbette ilmî çalışmalarının karşılığını şu fani dünyada görmeyebilir. Belki de çoğu zaman yanlış anlaşılıp hakaret ve işkencelere bile maruz kalabilir. Ancak gerçekten inanmış bir âlim bütün bunlara rağmen yaptığı hizmetin karşılığını bu dünyada peşin beklemediği için azim ve gayretinden, mücadelesinden hiçbir şey eksilmeyecektir. Yoksa Allah'a güvenmeyen ve âhirete inanmayan bir insan daha çabuk ümitsizliğe düşer ve mücadele azmini kaybeder.

⁷⁶ Tevbe, 9/34-35.

⁷⁷ Süleyman Toprak, *Ölümden Sonraki Hayat*, Konya, 1994, s. 26.

⁷⁸ Yavuz, Ömer Faruk, *Kur'an ve Kıyamet*, s. 230.

⁷⁹ Müslim, Vasiyet, 3; Ebu Davut, Vesaya, 14.

13- Âhîret inancının sosyal hayata etkisinden bahsedilebilecek bir başka husus da kıyamet alametleridir. Alametleri âlimlerin küçük alametler şeklinde niteledikleri ahlakla ilgili alametler ve büyük alametler şeklinde niteledikleri kıyamet öncesi kozmik bozukluklar ve olağanüstü haller şeklinde ikiye ayırmak mümkündür⁸⁰. İlim adamları tarafından küçük kıyamet alametleri olarak tanınan ahlaki yapının bozulması ile ilgili alametlere şunları örnek olarak verebiliriz: içkinin ve fuhuşun yaygınlaşması, faizin helal sayılması, emanete ihanet edilmesi... vs. Kıyamet ile ilgili olarak zikredilen bu tür ahlak dışı davranışların kıyamet alameti olarak nitelenmesi toplumu bu davranışa karşı uyarmaktadır. Bu davranışların Hz. Peygamberimiz (s.a.s.) tarafından kıyametle bağlantılı olarak zikredilmesi iki yönden toplum hayatımızda olumlu sonuçlar yaratmaktadır. Birincisi ahlaki yaşantımızda, ikincisi dinî yaşantımızdadır.

Kıyamet alametlerinin ekseriyeti ister ahlaki yapıyla ilgili olsun, ister kâinatın kozmik düzeni ile ilgili olsun bozulmayı ifade etmektedir. Geçmiş toplumlarda da yaşanmış olan bu davranışlar bütün kâinatın yaşayacağı yıkım olan kıyamet saati ile irtibatlandırılarak bu davranışlara karşı uyarı dozu artırılmış olmaktadır. Diğer taraftan da kıyamet saati zihinlerde canlı tutulmak istenmektedir ki böylece âhirete karşı bir şuur hali oluşmaktadır. Bundan dolayı kötülüklerden sakınan, kıyamete alamet olabilecek davranışlardan kaçınan ve kıyamet sonrası karşılaşacağı âhîret gününü dikkate alan bir toplumun oluşması yönünde önemli bir adım atılmış olmaktadır.

Kaynaklarda kıyametin büyük alametleri olarak zikredilen bizim ise olağanüstü hallerle ilgili kıyamet alameti olarak değerlendirdiğimiz alametlerin sosyal hayatımız üzerindeki muhtemel etkisinden de bahsedilebilir. Mesela Deccal'a İslam'ın hükümlerini kaldıran kimse olduğunun söylenmesi, İsa'nın (a.s.) nüzulünün Hıristiyanlığın tevhide kayarak İslamiyeti kabul etmesi gibi tevil edilerek anlaşılması durumlarında her dönemde kıyamete kadar bu alametlerin sosyal hayatımızda etkin bir

⁸⁰ Yavuz, Ömer Faruk, *Kur'an ve Kıyamet*, s. 230.

konumda bulunduğu anlamını çıkarmak mümkündür⁸¹. Böylece her zaman kesitinde Müslümanların istismar edilsin veya edilmesin Deccal ya da Mesih olarak kabul edecekleri bir durumla karşılaşacakları muhakkaktır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki Kur'an ve sünnette âhiret hayatının tasvir edilmesindeki asıl gaye bu hayatın dünyada da zihinlerde canlı tutulmasıdır. İşte böyle bir hedefe matuf olan inanç da Müslümanları daima âhirete karşı uyanık tutmakta ve toplumun ahlakî yapısının korunmasına önemli bir katkıda bulunmaktadır.

1.3. Kur'an'da Âhiret Sahneleri Anlatılırken Kullanılan Bedî Üslup

Kur'an-ı Kerim'in âhiret konusunu işlerken kullandığı üslûpta dikkatleri çekici bir yön bulunmaktadır. Söz konusu âhiret olaylarının anlatımı sırasında diğer anlatımlardan farklı bir ifade ve anlatım biçimi kullandığı hemen hissedilebilmektedir. Çoğunlukla ilk dönemde gelen vahiyler için olan bu üslûba ait ifadeler, kısa fakat anlam bakımından yüklü ve gerilimlidir. Kur'an, muhatabı etkileyebilmek, onun dikkatini çekebilmek için yalın ifadeler yerine sanatlı bir üslûbu seçer. Vahiy bu üslûpla muhatapta vicdanî tepkiler uyarır, onun iç hayatında bir hareketlenme meydana getirir.⁸² İşte Kur'an'da âhiretle ilgili manzaralar da bu üslûp ile ele alınmıştır. Haberdan inşaya tavsiften konuşmaya geçilir ve muhatap kendini sanki olayların cereyan ettiği sahne içinde bulur. Kur'an bu dünyada muhataba vaad ettiği âhiret âlemini anlatmıştır. Kur'an dilinde bu âlem sanki bizzat muhatapın gördüğü bir resim, adeta bir canlı, bir şahıs haline gelmiştir. Böylece bu ayetleri okurken, muhatap kâh son derece heyecanlanır, kâh tüyleri ürperir, kâh korkuyla dolar, kâh huzur ve güven duyar, kâh ateşin yalımlarıyla sarılır, kâh Cennetin latif rüzgârlarını hisseder. Böylece vaad edilen günün gelmesinden önce, onu bu dünyada tanır.

Kur'an'da âhiret için böyle sözünü ettiğimiz türden sanatlı bir üslûbun kullanılmasının başka bir sebebi de; dünya âlemindeyken farklı, henüz bilmediği bir âlemi muhataba anlatma zarureti olabilir. Bilindiği gibi âhiret gerek fizikî, gerek sosyal ilişkileri alt üst ederek gelir ve insanın yaşayacağı

⁸¹ Yavuz, Ömer Faruk, *Kur'an ve Kıyamet*, s. 236.

⁸² Soysaldı, H. Mehmet, *İnançla İlgili Temel Kavramlar*, s. 172.

yeni ortama kendi düzenini getirir. Bu yeni âlem dünya hayatından farklı olarak zaman, mekân gibi boyutları değiştirerek gelecektir. Dünya ötesi ya da olağanüstü şartlarda meydana gelecek olayların, olağan bir ortamda dünyada yaşayan muhataplara anlatılıyor olması, her zamankinden farklı bir anlatım tarzını gerekli kılabilir.

Yine bunun başka bir tezahürü de üslûpta teşbih sanatının sıklıkla kullanılmasıdır. Âhiretteki nimetler dünya nimetine benzetilir. İbn Kuteybe'ye göre âhîret nimetleri dünyadakinden çok farklı olsa da muhatabın bildiği nimetlere benzetilerek anlatılmalıdır.⁸³ İbn Abbas ise âlemler arasındaki farka ilişkin olarak şunu söyler: "Dünyada sadece Cennette olan şeylerin isimleri vardır."⁸⁴

Kur'an'ın âhîret olaylarını tasvir ederken dikkati çeken diğer bir hususta gelecekteki meydana gelecek olayları mazi (di'li geçmiş) bir üslûpla anlatılmasıdır. Kur'an'ın bu üslûbu kullanmadaki amacı; muhataba âhîretle ilgili gelecekte meydana gelecek olayların gerçekleşmesinin kesinliğini ifade etmektir.⁸⁵

1.4. A'raftakiler

A'raf, sur, dağ ve tepenin en yüksek kısmı manasındaki urfun çoğuludur⁸⁶. Bazı tefsirlerde a'rafın sırat üzerinde yüksek bir yer veya Cennet ile Cehennem arasında Uhud dağına benzer bir mevki olduğu belirtiyorsa da tercih edilen görüşe göre a'raf Cennetle Cehennemi birbirinden ayıran bölgedeki surun yüksek kısmının adıdır.⁸⁷

A'raf ehlinin kimler olduğu konusunda Kurtubî ve Taberî on iki tefsir vermektedir:

1. Muttakî âlimler,
2. İyi ve kötü amelleri olan kimseler,

⁸³ İbn Kuteybe, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'an*, s. 80, Kahire, 1973.

⁸⁴ Müslim, *Cennet*, 2.

⁸⁵ Soysaldı, H. Mehmet, *İnançla İlgili Temel Kavramlar*, s. 173.

⁸⁶ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, "arf" madd.

⁸⁷ Seyyid Kutup, *Fi Zılali'l-Kur'an*, VI,86, İstanbul, 1986.

3. Şehitler,
4. Salih müminler ve başkalarına iyilik yapmaya hayatlarını vakfeden samimî şehitler,
5. Yakınlarının rızası olmadan harbe katılan ve orada ölenler,
6. Yüzlerinin parlaklığı işe dostlarını ve kara yüzleri ile düşmanlarını tanıyanlar,
7. Kıyamet gününde insanların amellerine şahitlik yapan doğru kimseler,
8. Nebiler,
9. Küçük günah işleyenler,
10. Büyük günah işleyen ve Cennete en son girecek olanlar,
11. Babası belli olmayan çocuklar,
12. Cennete ve Cehenneme girişi sağlamadan önce Cennetlik ve Cehennemlikleri ayırmak için A'raf'ın duvarında bulunan erkek cinsinden meleklerdir⁸⁸.

A'raf ehlinde kimlerin kastedildiği konusunda beyan edilen yorumlar şu şekilde özetlenebilir:

1. İyi ve kötü amelleri birbirine eşit olan müminler. Bunlar başlangıçta Cennete veya Cehenneme konulmayıp ikisi arasında bir müddet bekleyecek, sonra Allah'ın lütfuyla Cennete girecek olan müminlerdir.
2. Âhirette müminlerle kâfirleri yüzlerinden tanıyacak olan melekler.
3. Cennet ve Cehennem ehlini birbirinden ayırarak haklarında şهادette bulunacak olan peygamberler, şehitler ve âlimler gibi yüksek şahsiyetler.
4. Cennete veya Cehenneme girmeyi gerektirecek durumda olmayan belli kişiler. Bunlar da herhangi bir peygamberin tebliğini duymadan ölenler,

⁸⁸ Taberî, *Cami*, VIII, 137.

müşriklerin buluş çağından önce ölen çocukları veya gayr-ı meşru evlilikten doğan çocuklardan ibarettir.⁸⁹

A'raf Suresinde tartıları ağır gelenlerle hafif gelenlerin durumları açıkça belirtilmiş olmakla birlikte günahları sevaplarına eşit olanların akıbeti hakkında herhangi bir açıklama yapılmamış olması birinci maddedeki grubun Araf ehli olması ihtimalini destekler mahiyettedir⁹⁰:

*"Gerçek tartı kıyamet günündedir. Tartıları ağır gelenler, işte onlar kurtulanlardır. Tartıları hafif gelenler, ayetlerimize yaptıkları haksızlıklardan ötürü kendilerine çok yazık etmiş kimselerdir."*⁹¹

Ayrıca yine Araf Suresinde "İki taraf arasında perde ve burçlar üzerinde her iki tarafı da simalarından tanıyan adamlar vardır; Cennetliklere: "Size selam olsun" derler. Bunlar henüz girmeyen fakat Cenneti uman kimselerdir. Gözleri Cehennemliklere çevrilince: "Rabbimiz bizi zalimlerle beraber buldurma!" derler."⁹² ayeti de bunu teyit etmektedir. Ayetin bu ifadesi karşısında, a'raf ehlinin meleklerden ibaret olduğunu söylemek veya bu zümreyi peygamberler, şehitler ve âlimlerin teşkil ettiğini savunmak mümkün görünmemektedir. Çünkü günah işleme gücüne sahip olmayan ve Cehenneme girme endişesi taşımayan meleklerin böyle bir niyazda bulunmasına gerek yoktur. Bunun gibi Cennette en yüksek makam ve mertebeleri elde edecekleri ve buraya öncelikle girecekleri şüphesiz olan peygamberlerin, şehitlerin ve salih kulların da Cehenneme girme korkusu içinde bulunmaması gerekir. Aslında "Bizi bu zalimler zümresi ile beraber buldurma!" ifadesi, bu niyazı yapanların âkıbeti hakkında henüz hüküm verilmemiş olduğunun delili sayılır.

A'raf ehli "nehrü'l-hayat" ırmağında temizlendikten sonra ancak Cennete girebileceklerdir. Hadise göre A'raf'ı işgal edenler ve temizlenme yerine gidenler (kadınlar değil) erkeklerdir⁹³.

⁸⁹ Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "A'raf" madd. DİA, III, 259.

⁹⁰ Subhi Salih, *Ölümden Sonra Diriliş*, s.82.

⁹¹ A'raf Suresi, 7/8-9.

⁹² A'raf Suresi, 7/4647.

⁹³ Buharî, 8, 115; Müsned, 3, 126; Ayr. Bkz. Taberî, Cami, VIII, 138.

Kıyamet sahnelerinden biri olarak Kur'an'da tasvir edilen a'raf olayını hayırla şer arasında müteredit davranan insanlara tercihlerini hayır yönünde kullanmaları için yapılmış ilahi bir uyarı olarak kabul etmek mümkündür.

BÖLÜM 2: CENNET LAFZI

Ölüm sonrası hayatta salih kulların girmeyi hak edeceği yer Cennettir. Dolayısıyla bunlar ilahî rızayı kazanmış olan müminlerdir. Onun güzelliklerini anlatan ayetler Cehennemi anlatan ayetlerden fazla olması da bu konuya eğilmeye ayrı bir iştihak oluşturmaktadır. Biz bu bölümde Cennetin tanımı, Cennete verilen diğer isimler, Cennetin yeri, sonsuzluğu ve ne şekilde hak edileceği üzerinde duracağız.

2.1. Cennetin Tanımı

Cennet örtmek, gizlemek manasındaki جَنَّ 'c-n-n' kökünden isim olup bitki ve ağaçlarıyla toprağı örten bahçe manasına gelir.⁹⁴ Cennet aslen lügatte masdar binâ-i merredir ki "bir örtüş", "bir kerre setr" demektir ve bu maddenin bütün müştakkâtında (türevlerinde) bir nevi "örtme" mânâsı vardır. Nitekim "cin", herkese görünmez gizli bir çeşit yaratık. "Cinnet", aklın kaybolması; "cen" kararmak, görülen eşyanın bakıştan gizlenmesi demektir. İkinci olarak "Cennet" bir örtü mânâsından zemini görünmez, gayet girift ağaçlarla örtülmüş bahçe ve bostana söylenmiştir. Üçüncü olarak din dilinde, dünya gözüyle görülemeyen Hak gaybda gizli "dâru's-sevab" (sevab yurdun)ın ismi olmuştur ki, Kur'ân'da "el-Cennetü" denildiği zaman bu ortaya çıkar⁹⁵. Fakat "elif lâm"sız olarak "Cennetün" denildiği zaman yerine göre kâh bu ve kâh ikinci mânâyâ gelmiştir. "altından ırmaklar akan Cennetler" denildiği zaman da "el-Cennetü"nü cevabı ve mertebeleri kastedilir⁹⁶.

Âhîret hayatında müminlerin ebedî saadet yurdu olan yerin bu şekilde adlandırılmasının sebebi genel görünümüyle dünya bahçelerine benzemesi veya eşsiz nimetlerini insan idrakinden gizlemiş olması yani insanların tasavvur edemediği kadar güzel olmasıdır⁹⁷.

⁹⁴ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, "cnn" madd.

⁹⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 184.

⁹⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 186.

⁹⁷ İsfehani, *Müfredatu*, "cnn" madd.

Batı dillerinde Cennet karşılığı olarak kullanılan paradisi/paradise kelimesinin aslı Grekçe paradeisos olup Eski Farsça'da etrafı çevrilmiş yer ağaçlı bahçe anlamındaki pairi-daezandan gelmektedir⁹⁸.

2.2. Kuran-ı Kerim'de Cennet Lafızları

Kur'an-ı Kerim'de müfred, tesniye, cemi şekilleriyle 147 defa geçen Cennet kelimesi yirmi beş yerde dünyadaki bağ bahçe, altı yerde Hz. Adem ile Havva'nın iskan edildiği mekan, bir yerde peygamber efendimizin (sav) yanında Cebrail'i gördüğü sidretü'l-müntehanın civarında bulunan me'va Cenneti⁹⁹ diğer yüz on yedi yerde¹⁰⁰ de âhret Cenneti manasında kullanılmıştır. Zemininin bir olması, ağaçlarının sarmaş-dolaş olup iç içe bulunmasından dolayı müfred; eşsiz lezzetleriyle hem ruha hem de bedene hitap etmesi sebebiyle tensiye; çok geniş olması, değişik bölümlerinin bulunmasından dolayı da cemi olarak kullanılmıştır ki, böylece bu ifadelerin hepsi de Cenneti övmeye¹⁰¹ yöneliktir. Yine İbn Abbas'tan gelen bir rivayette Cennetlerin cemi olarak kullanılmasının sebebi aşağıda anlatılacağı gibi onların yedi adet olmasındandır¹⁰².

İslam literatüründe ebedî saadete ilgili vaadler, özendirici anlatım ve tasvirler genellikle Cennet ismi etrafında yoğunlaşmış, dil ve edebiyat alanında da daha çok bu kelimeye yer verilmiştir. Cennetin çok sayıdaki ayette çoğul şekliyle de yer alması saadet yurdunun belli bir bölgesinin değil, tamamının adı olduğunu gösterir.

2.3. Cennetin İsimleri

İslâm literatüründe Cenneti ifade etmek üzere kullanılan isimleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

2.3.1. Cennet:

⁹⁸ Topaloğlu, Bekir, "Cennet" madd., DİA, VII, 370.

⁹⁹ Necm Suresi, 53/ 13-15.

¹⁰⁰ Demirci, Muhsin, *Kur'an'ın Temel Konuları*, s. 345.

¹⁰¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXIX, 123.

¹⁰² İsfahanî, Müfredat, "cnn" madd; Beydavi, Envaru't-Tenzil, I, 184.

Ebedî saadet yurdunu ifade etmek üzere Kur'an-ı Kerim'de, muhtelif hadislerde ve diğer İslâmî eserlerde yer alan isimler içinde en çok kullanılan, içindeki bütün mekân ve imkânları kapsayacak şekilde muhtevası geniş olan bir terimdir. İslam literatüründe ebedî saadetle ilgili vaadler, özendirici anlatım ve tasvirler genellikle Cennet ismi etrafında yoğunlaşmış, dil ve edebiyat alanında da daha çok bu kelimeye yer verilmiştir.

Bol su kaynaklarına sahip yeşil bahçe anlamındaki ravza cennat kelimesine muzaf olduğu gibi¹⁰³ bir ayette Cennet kelimesi yerine tek başına da kullanılmıştır¹⁰⁴. Cennetü'l-huld (ebediyet Cenneti), Cennetü'l-me'va (sığınılıp barınılacak yer) terkiplerini her ne kadar bazı âlimler müstakil birer isim olarak kabul etmişlerse¹⁰⁵ de bu terkiplerde yer alan huld ve me'va kelimeleri Cenneti niteleyen tamamlayıcı kavramlardır.

"Muttakiler emin bir makamda, Cennetlerde ve pınar başlarında olacaklardır" (Duhan suresi, 44/51-52) mealindeki ayette yer alan makam-ı eminin de müstakil bir isim olarak kabul edilmesi isabetli görünmemektedir. Çünkü ikinci ayet makam-ı eminden Cennetin kastedildiğini açıklamakta ve böylece iki ayet birbirini tamamlamaktadır.

Sad'd suresinde 49. ayette muttakilere "hoşa gidecek bir yuva" vaad eden ayetteki hüsn-i meâbın ebedî saadet yurdunun müstakil bir adı olmayıp sadece adn Cennetini nitelediği bir sonraki ayetten anlaşılmaktadır. Nitekim ayetlerde "*İşte bu bir zikirdir, bir hatırlatmadır. Şüphesiz Allah'a karşı gelmekten sakınanlara güzel bir âkıbet vardır. O güzel yer: Kapıları yalnız kendilerine açılmış olan Adn Cennetleridir.*" buyrulmaktadır¹⁰⁶.

2.3.2. Cennetü'n-Naim

Cennetü'n-naim¹⁰⁷ (mutluluklarla dolu Cenneti) terkibi on ayetin üçünde tekil, diğerlerinde çoğul şekliyle (cennatü'n-naim) geçmektedir. Arapça'da refah, huzur ve mutlu hayat anlamına gelen *nimet* kelimesinden daha

¹⁰³ Şura Suresi, 42/22.

¹⁰⁴ Rum suresi, 30/15.

¹⁰⁵ İbn Kayyim, Hadî'l-Ervah, s.142.

¹⁰⁶ Sa'd Suresi, 38/49-50.

¹⁰⁷ Mutaffifin Suresi, 83/22.

kapsamlı bir muhtevaya sahip olan *naim* insana mutluluk veren maddî ve manevî bütün güzellikleri ifade etmektedir. Buna göre cennatü'n-naim, "mutluluklarla dolu Cennetler" manasına gelir.

وَإِنَّ الْفَجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ. وَإِنَّ الْفَجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ ayetlerinde¹⁰⁸ olduğu gibi *naim* kelimesinin Cehennem isimlerinden biri olan *cahimin* mukabilinde kullanılması; إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ عَلَى الْأَرَائِكِ يَنْظُرُونَ burada¹⁰⁹ olduğu gibi Cennetle ilgili tasvirin baş tarafında yer alması onun Cennet isimlerinden biri olarak kabul edileceğini göstermektedir¹¹⁰.

2.3.3. Adn

En belirgin anlamı ile "devamlı ikamet etme veya ikamet edilen yer, bir şeyin merkezi ve ortası, bir cevher veya madenin aslı, yatağı" demek olan *adn*, on bir ayette cennat kelimesiyle birlikte tekrarlanarak (cennatü adn) ikamet edilecek Cennetler manasında kullanılmıştır¹¹¹. Adnın Cennetin belli bir bölümünün adı olduğunu veya çoğul şeklinde kullanımına bakarak onun tamamını ifade eden bir isim durumunda bulunduğunu söylemek mümkündür.

Tevrat'ta Hz. Âdem'in yaratıldıktan sonra içine konulduğu bahçeden Aden diye bahsedilir¹¹². Yapılan tasvirlerde Aden'in Allah'ın bahçesi olduğu, burada dört kola ayrılan bir nehrin aktığı, görünümü güzel çam ve çınar ağaçlarının, meyvesi tatlı bitkilerin bulunduğu anlatılır¹¹³. İbranice "Eden" kelimesi ise Ahd-i Atik'te şahıs, kavim ve yer adı olarak da kullanılır¹¹⁴. Eden'in kökü, anlamı ve hangi coğrafi bölgenin adı olduğu meselesi tartışmalıdır. Sümer dilinde "çöl, bozkır, ova" anlamlarına gelen "Edin" kelimesiyle ilgisi olduğunu kabul edenler olduğu gibi, Babil dilinde "alüvyonlu ova" manasındaki "edennu" veya "edinnu" kelimesinden geldiğini ileri sürenler de vardır. Edin, Sümer metinlerinde Dicle ile Fırat arasındaki bölgenin adı olarak geçer. Bir

¹⁰⁸ İnfitar Suresi, 82/13-14.

¹⁰⁹ Mutaffifin suresi, 83/22-23.

¹¹⁰ Topaloğlu, Bekir, "Cennet" madd., DİA, İstanbul, 1988, VII, 374.

¹¹¹ Topaloğlu, Bekir, "Cennet" madd., DİA, VII, 369.

¹¹² Tekvin, 2/8-15.

¹¹³ Tekvin, 2/9-10-13; Hezekiel, 31/8.

¹¹⁴ II. Krallar, 19/12.

Sümer efsanesinde ilk insanların bu arazi üzerinde yaşadıkları belirtilir. Diğer taraftan kelimenin İbranice’de “bolluk” ve “sevinç” anlamlarına geldiği de bilinmektedir¹¹⁵. Nitekim Ahd-i Atik’in Yunanca tercümesinde Eden bahçesi “bolluk ve sevinç bahçesi” şeklinde ifade edilmiştir.

Adn Kur’an’da cennat kelimesiyle birlikte zikredilerek insanın aslının (Âdem’in) yaratıldığı ve âhirette müminlerin sonsuza kadar kalacağı çeşitli Cennetleri tasvir etmek üzere kullanılır¹¹⁶. Kur’an’da on bir yerde bahis konusu edilen Adn Cennetleri “içinde güzel meskenlerin, tahtların, altın ve incilerle süslenmiş ince ipekten yeşil elbiselerin, sabah akşam ikram edilen türlü yiyeceklerin, gözleri başkasını görmeyecek kadar eşlerine bağlı hurilerin ve çeşitli ırmakların bulunduğu ebedî bir yurt” olarak tasvir edilir. Boş sözlerin işitilmeyeceği, yorgunluk ve bıkkınlığın hissedilmeyeceği bu yere, sadece iman edip salih amel işleyen, Allah’a karşı ahidini yerine getiren, rablerinin rızasını gözeterek sabreden, namaz kılan, kendilerine verilen rızklardan, gizlice ve açıkça dağıtan, kötülüğe iyilikle karşılık vererek onu ortadan kaldıran, günahlardan Tevbe edip temizlenen, hayırda yarışan, Allah yolundan ayrılmayıp bu uğurda malları ve canlarıyla cihat eden muttaki müminlerin (kadın-erkek) gireceği vaad edilmektedir:

الَّذِينَ يُوفُونَ بَعْدَ اللَّهِ وَلَا يَنْفُضُونَ الْمِيثَاقَ. وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ. وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَيَدْرُؤُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةِ أُولَئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ. جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ.

Verdikleri sözde duranlar ve misakı bozmayanlar da işte onlardır.

Onlar Rabbin tarafından sana gönderilenin hak ve gerçek olduğunu bilip, Allah’ın gözetilmesini emrettiği şeyleri gözetirler. Rableri olan Allah’tan çekinirler ve pek çetin bir hesaptan endişe ederler.

Onlar, sırf Rab’lerinin rızasını kazanmak için sabreder, namazı tam gerektiği şekilde kılarlar. Kendilerine ihsan ettiğimiz rızklardan gerek gizli, gerek açık

¹¹⁵ Y. Şevki Yavuz, “Adn”, DİA, İstanbul, 1999, I, 391.

¹¹⁶ Mahmut Çelebi, *Cennetteki Hayat*, trc. İsmet Ersöz, İstanbul, ts. s. 18.

bir tarzda bağışta bulunur ve kötülüğe iyilikle mukabele ederler. İşte onlardır dünya diyarının güzel âkıbetini kazananlar!

O güzel âkıbet Adn Cennetleri olup, onlar babalarından, eşlerinden ve nesillerinden iyi olanlarla birlikte o Cennetlere girerler¹¹⁷.

Hadislerde ise bütün eşyaları altın ve gümüşten olan değişik adn Cennetlerinin bulunduğu, burada bulunanların rablerini görmek için ilahî azamet ve Kibriya dışında bir engelle karşılaşmayacakları, yani her an Allah'ı görebilecek kadar yüksek bir mevki sahibi olacakları bildirilir¹¹⁸. İbn Kayyim'in naklettiği bazı hadislerde adn Cennetinin Allah'ın bizzat kudret eliyle yarattığı dört şeyden biri (diğerleri arş, kalem ve Âdem'dir) olduğu ifade edilir.

Tefsirlerde İbn Abbas, İbn Mesud, İbn Ömer ve hasan-ı Basri'ye atfedilen rivayetlerde adn Cennetinin arşın altında, diğer Cennetlerin ortasında bulunan, mukarrebun (peygamberler, şehitler, sıddikler ve alimler) zümresine tahsis edilmiş bir şehir veya saray olduğu, burada altından yapılmış, inci veya yakutlarla süslenmiş, yiyecekler ve hurilerle donatılmış sarayların bulunduğu, içinde *tensim* ve *selsebil* pınarlarının aktığı, arşın altından misk kokulu rüzgarların estiği, yani hiçbir insan gözünün görmediği, hayalinin canlandıramadığı nimetlerle dolu olduğu zikredilir¹¹⁹. İbnü'l-Arabi'ye göre adn Cennetinin en yüksek mevkilerinden ibarettir ve çeşitli dereceleri vardır. En yüksekinde Hz. Peygambere ait olan vesile makamı vardır ki bunun bir adı da *makam-ı mahmuddur.firdevs*, naim ve me'va ve diğer Cennetler Adn Cennetlerinin altında bulunur¹²⁰. Müfessirlerin büyük çoğunluğu *adn*'in Kur'an ve sünnette özel isim olarak kullanılmasını ve adn Cennetlerinin belli zümrelere ayrılmış olduğunu ifade edilmesini dikkate alarak; Cennetinin en yüksek mevkiini teşkil eden, fakat kendi arasında da derecelere ayrılan bir yer olduğunu kabul ederler. Bir kısım müfessirler ise *adn*'in sözlükte "ebedî" ikamet yurdu manasına gelmesini ve Kur'an'da

¹¹⁷ Ra'd Suresi, 13/20-24. Ayrıca bkz., Tevbe Suresi, 9/72; Meryem Suresi, 19/60; Fatır suresi, 35/32-35; Sa'd Suresi, 38/49-52; Mü'min Suresi, 40/7-8; Saf Suresi, 61/11-12.

¹¹⁸ Buhari, Tefsir, 55/1; Müslim, İman, 296.

¹¹⁹ Râzî, *Mefatih*, XVI, 132-133.

¹²⁰ Şarani, *el-Yevakit ve'l-Cevahir*, II, 189-190.

cennat kelimesiyle birlikte (cennatü adn) kullanılmasını delil göstererek, Cennetin tamamına verilen umumî bir ad olduğunu ileri sürerler. Ancak bu görüş pek isabetli görünmemektedir. Çünkü Kur'an'daki tasvirlerinin hepsinde Cennetin ebedî bir ikamet yurdu olduğu açıkça belirtildiği gibi Firdevs, naim, me'va gibi değişik Cennetlerin bulunduğu da haber verilir. Allah'a karşı yaptıkları kulluğun dereceleri farklı olan müminlerin Cennette değişik mevkilerde bulunmaları da tabiidir. Buna göre adnın değişik mertebelerinin bulunması ve birkaç Cennet mevkiinin adı olması kuvvetle muhtemeldir. Bu itibarla cennat şeklindeki çoğul kelimeyle birlikte kullanılması, Cennetin bütün kısımlarının adı olmasını gerektirmez¹²¹.

2.3.4. Firdevs

Arapçaya yabancı olması muhtemel olan Firdevs kelimesi özellikle içinde üzüm bulunan bağ, bahçe anlamına gelir¹²². İslâmî kaynaklarda "firdevs" kelimesinin menşei hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Arapça kökenli olduğu iddia edildiği gibi Grekçe veya Farsça'dan geldiği de söylenmektedir. "Firdevs" in sadece Şam yöresinde bahçe anlamında kullanıldığı, dolayısıyla Arapça'ya sonradan girdiği görüşüne karşılık şair Hasan b. Sabit'in bir beytinde geçen "cinan mine'l-firdevs" ifadesi¹²³ delil gösterilerek Araplar'ın eskiden beri bu kelimeye aşina olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Arapça'da aynı kökten gelen "çardaklanmış" anlamında *müferdes* kelimesinin bulunması, kaynağı yabancı olsa da *firdevsin* Arapça'da yerleşmiş bir kelime olduğunu gösterir. Firdevs kaynaklarda Yemame ve Şam yöresindeki bazı yerlerin özel adı olarak da geçmektedir¹²⁴. Fahreddin Râzî *firdevsin* Habeşçe bir kelime olduğunu kaydederken¹²⁵ Süryanice'den de geldiğini kabul edenler de vardır¹²⁶. Kelimenin Arapça'ya Grekçe'den, önce "faradis" (paradeisos; paradise) biçiminde girdiği, daha sonra sunî olarak *Firdevs* müfredinin türetildiği araştırmacılar tarafından öne sürülmüştür¹²⁷.

¹²¹ Yavuz, Y. Şevki, "Adn", DİA, I, 391.

¹²² İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, "frds" madd.

¹²³ Hassan b. Sabit, *Divan*, nşr. Seyyid Hanefi Haseneyn, Kahire, 1983, s. 339.

¹²⁴ İbn Kayyim, *Hadî'l-Ervah*, s. 144-145.

¹²⁵ Râzî, *Mefatih*, XXIII, 82.

¹²⁶ İbn Habib es-Sülemî, *Vasfû'l-Firdevs*, Beyrut, 1987, s. 21.

¹²⁷ M. Said Özervarlı, "Firdevs" madd., DİA, İstanbul, 2000, XI, 123.

Firdevs kelimesi bir ayette cennat kelimesiyle¹²⁸, bir ayette de âhîret Cenneti¹²⁹ manasına tek başına kullanılmıştır. Bu ayetlerde iman edip iyi davranışlarda bulunanların "Firdevs Cennetleri"ne girecekleri, namazlarında huşu gösterip boş şeylerden yüz çeviren, zekâtlarını veren, iffetlerini koruyan, emanete ve verdikleri söze riayet edenlerle namazlarını sürekli kılanların burayı hak edecekleri bildirilmiştir.

Kelime Hz. Peygamberimize nispet edilen ve Cennetten söz eden çeşitli hadislerde de geçmektedir. Bu hadislerde belirtildiğine göre Firdevs Cennetin ortası, en yüksek ve en değerli bölgesi olup arşın altındadır. Aynı zamanda Cennet ırmaklarının fışkırdığı bir bölge olan Firdevs Cennetleri dört tanedir.; ikisinde kullanılan eşya ve süslenmeler altından, diğerlerinde ise gümüştendir. Yine ilgili hadislerde Hz. Peygamberimiz ashabına Allah'tan "Firdevs Cennetleri"ni istemelerini tavsiye etmiş "Cennette yüz derece vardır. Her bir derecenin diğer derece ile arası, sema ile arz arası kadar geniştir. Firdevs, bunların en yukarıda olanıdır. Cennetin dört nehri buradan çıkar. Bunun üstünde Arş vardır. Allah'tan Cennet istediğiniz vakit Firdevs'i isteyin¹³⁰" ve oğlu şehit düşen Ümmü Harise'ye onun "Firdevs Cennetleri"nin en değerlisine girdiğini müjdelemiştir¹³¹. Resul-i Ekrem vefat edince kızı Fatıma'nın "Mekânı Firdevs Cenneti olan babacığım" diyerek ağladığı hadis kaynaklarında belirtilir¹³². İbn Kayyım el-Cevziyye'nin mevkuf olarak naklettiği bir rivayette ise *firdevsin* bizzat ilahî kudret eliyle yaratılan varlıklardan biri olduğu kaydedilir¹³³. İbnü'l-Arabî de Cennet mevkileri arasında yaptığı sıralamada "firdevs"i "adn" Cennetinden sonra ikinci sıraya koyar¹³⁴.

İslâm âlimlerinin nasslarda zikredilen bilgilere ve sahabe yorumlarına dayanarak Firdevs hakkında yaptıkları açıklamaları iki noktada toplamak mümkündür:

¹²⁸ Kehf Suresi, 18/107.

¹²⁹ Mü'minun suresi, 23/11.

¹³⁰ Tirmizi, Cennet, 4.

¹³¹ Buhari, Tevhid, 22, Cihat, 4, 14, Megazi, 9; Müsned, II,335, III, 124, 197, 210, IV, 241, 316; Tirmizî, Sıfatü'l-Cenne, 4; İbn Mace, Zühd, 39; Darimî, Rikak, 101.

¹³² Buhari, Megazi, 83; Müsned, III, 197.

¹³³ İbn Kayyım, Hadî'l-Ervah, s. 90.

¹³⁴ Şa'ranî, *el-Yevakit ve'l-Cevahir*, Kahire, 1317, s. 170-176.

1. Firdevs Cennetin tamamını ifade eden bir isimdir. Zira müzekker bir kelime olduğu halde Kur'an'da "Firdevs" karşılığında müennes zamiri kullanılmıştır¹³⁵. **الَّذِينَ يَرْتُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ** ayetindeki "fihe" tabirindeki "he" zamiri "firdevs"e işaret etmektedir.bu da onun Cennet yerine Cennet kelimesinin yerine kullanıldığını göstermektedir.

Ayrıca Müminun suresinin baş t6arafında namaz kılan, zekât veren, iffetlerini koruyan ve emanete riayet eden müminlerin firdevse varis olup orada ebediyen kalacakları belirtilmiş, Mearic Suresi'nde **أُولَئِكَ فِي جَنَّاتٍ مُّكْرَمُونَ** buyrulurak bu vasıflara sahip olanların Cennetlerde ağırlanacakları ifade edilmiştir. Bu ayetler de firdevsin Cennetin bütününe ifade ettiğini ortaya koyar¹³⁶.

2. Firdevs Cennetin ortasın, en değerli ve en yüksek bölgesini teşkil eden kısımlarının adı¹³⁷ olup burada peygamberlerle veliler kalacaktır. Zira hadislerde dört Cennetin en kıymetli bölgesinin Firdevs olduğu açıkça belirtilmiştir. Ayrıca bazı ayetlerde rabbinin huzuruna çıkacağını düşünerek ondan korkanlara iki Cennetin yanında iki Cennet daha verileceği vaad edilmiştir. Bu da Cennetin bütün bölgelerinin aynı olmadığına, yapılan amellere göre farklı derecelerinin bulunduğu ve firdevsin de onun en değerli mevkiini teşkil ettiğine bir delildir¹³⁸.

Firdevs hakkında ileri sürülen ikinci görüşün daha isabetli olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bu telakki sahih hadislere dayandığı halde diğeri daha ziyade dil kurallarından hareket eden bir yorum niteliğindedir. Çeşitli nasslardan çıkarılabilecek sonuçlara göre, âhret saadetine kavuşacak müminlerin hepsinin hak ettiği mükâfat aynı olmadığı gibi ebedî hayatlarını sürdürecekları Cennetler de nitelik bakımından eşit değildir¹³⁹.

2.3.5. Hüsna

¹³⁵ Müminun Suresi, 23/11.

¹³⁶ Kurtubi, *et-Tezkire*, Kahire, 1985, s. 518-525.

¹³⁷ Suphi Salih, *Ölümden Sonra Diriliş*, terc., Şerafettin Gölcük, İstanbul, ts., s. 48.

¹³⁸ Hakim et-Tirmizî, *Nevadirü'l-Usül*, İstanbul, 1293, s. 129.

¹³⁹ Özervarlı, M. Said, "Firdevs" madd., DİA, XI, 124.

İyilik yapanlara Allah tarafından daha büyük bir iyilikle karşılık verileceğini, ayrıca buna bir de ilave yapılacağını ifade eden Yunus Suresi 26. ayetteki “İyi ve güzel davranışlarda bulunanlara en güzel mükâfat yani Cennet ile daha da fazlası (olarak Allah’ın cemalini görmek) var.” *hüsna* (daha güzel, daha iyi, en güzel en iyi) kelimesinin Cennet anlamına geldiği müfessirlerin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir. Bunlara göre aynı ayetteki ziyadedden maksat da Cennette Allah’ı görme şerefine nail olmaktır¹⁴⁰. *Hüsna* kelimesine bu ayetin dışında yer aldığı on civarındaki ayette de bu manayı vermek mümkündür.

2.3.6. Darü’s-Selam

“Maddî ve manevî afetlerden, hoşa gitmeyen şeylerden korunmuş olma” manasındaki selam ile “ev, yurt” anlamındaki *dar* kelimesinden oluşan bu terkip iki ayette Cennetin adı olarak zikredilmiştir¹⁴¹. Cennetin esenlik yurdu olduğu şüphesizdir. Allah’ın seçilmiş kulları olan müminlerin ölüm sonrası hayatlarının hem kendi aralarında hem de kendileriyle melekler ve Allah arasında geniş kapsamlı bir “selam” kavramı içinde sonsuza kadar sürüp gideceği ondan fazla ayette ifade edilmiştir¹⁴². Ragıp el-İsfahanî gerçek esenliğin ancak Cennette bulunabileceğini, çünkü sonsuz sürekliliğin, ihtiyaç bırakmayan zenginliğin, zillete yer vermeyen şeref ve üstünlüğün, arızasız bir sıhhatin sadece orada mevcut olduğunu söyler¹⁴³.

2.3.7. Darü’l-Mukame

“Asıl durulacak yer, ebedî ikamet edilecek yurt” manasındaki bu terkip de Cennete girenlerin Allah’a hamd ve şükür sırasında buldukları mekân için kullanacakları bir tabir olmalıdır¹⁴⁴.

2.3.8. Diğer İsimleri

“Ev konak Şehir, ülke” anlamına gelen *dar* kelimesi Kur’an-ı Kerim’de ed-darü’l-ahire, darü’l-ahire (âhiret yurdu), akıbetü’l-dar, ukbe’d-dar (dar-ı

¹⁴⁰ Taberî, *Cami*, XI, 73-76.

¹⁴¹ Enam Suresi, 6/127; Yunus Suresi, 10/25.

¹⁴² Topaloğlu, Bekir, “Cennet” madd., İslam Ansiklopedisi.

¹⁴³ İsfahanî, *Müfredat*, “slm” madd.

¹⁴⁴ Taberî, *Cami*, XXII, 92.

dünyanın sonu) terkipleriyle ve müfessirlerin çoğunluğuna göre bir ayette¹⁴⁵ *إِنَّا أَخْلَصْنَاهُمْ بِخَالِصَةٍ ذِكْرَى الدَّارِ* "Biz onları özellikle âhiret yurdunu düşünen ihlâslı kişiler kıldık." tek başına Cennet anlamında kullanılmıştır¹⁴⁶.

Bu tür kullanımlar asıl huzur ve saadet ülkesinin mümin kullar için yalnız âhiret yurdu olduğu esasına dayanmaktadır. Mutaffifin suresinde iyilerin amel defterlerinin *illiyinde* olduğu ifade edilmektedir¹⁴⁷. Bazı müfessirler Cennetin yükseklerde bulunduğu genel telakkisine dayanarak illiyini Cennetin isimlerinden biri olarak kabul etmişleridir. Ancak Taberî'nin de belirttiği gibi yükseklikler manasına gelen illiyinin Cennetten ibaret olduğunu söylemek için elde güçlü bir delil mevcut değildir¹⁴⁸. Nitekim ilgili ayetin devamında illiyin "gözde meleklerin müşahede ettiği yazılmış kitap" şeklinde açıklanmaktadır: "*İlliyûn*" bilir misin nedir? *İlliyûn*: müminlerin yaptıkları işlerin kaydedildiği defterdir. Allah'a yakın olanlar ona şahit olurlar."¹⁴⁹

İbn Kayyim el-Cevziyye'nin de Kamer Suresi'nin son ayetinde yer alan *mak'adu sıdk* terkiybini Cennet isimlerinden biri olarak kabul etmesi de isabetli görünmemektedir¹⁵⁰. Çünkü bir önceki ayette muttakilerin Cennetlerde bulunacağı ifade edildiğine göre "hak meclisi" veya "yüksek makam" anlamındaki mak'adu sıdk da Cenneti niteleyen bir tabir olmalıdır¹⁵¹.

"Konak, köşk" manasına gelen *gurfe* çoğulu *guraf*, *gurufat* kelimesi Kur'an-ı Kerim'de Cennetle birlikte ve onun bölümleri anlamında kullanıldığı gibi Cennet adının yerine tek başına da kullanılmıştır. Bundan başka *ecr* (mükâfat, sevap), *rahmet*, *rahmetullah*, *rizkun kerim* (değerli nimet) kelime ve terkipleri de buldukları ayetlerin anlatım özelliklerine göre Cennet manasını ifade etmektedir.

¹⁴⁵ Sa'd Suresi, 38/46.

¹⁴⁶ Taberî, *Cami*, XXIII,110-111.

¹⁴⁷ Mutaffifin Suresi, 83/18.

¹⁴⁸ Taberî, *Cami*, XXX, 65-66.

¹⁴⁹ Mutaffifin Suresi, 83/19-20-21.

¹⁵⁰ İbn Kayyim, *Hadî'l-Ervah*, s. 146.

¹⁵¹ Topaloğlu, Bekir, "Cennet" madd., İslam Ansiklopedisi.

2.4. Cennetin Yeri ve Genişliği

Cennetin halen mevcut olup olmadığı hususu tartışmalıdır. Ehl-i Sünnet âlimlerine göre Cennet şu an yaratılmıştır¹⁵². Ebediyen yok olmayacaktır¹⁵³. Ancak Mutezile'nin çoğunluğuna göre Cennet ve Cehennem amellerin karşılıklarının görüleceği kıyamet günü yaratılacaktır¹⁵⁴. İbn Kayyım onun mevcudiyetini kabul edenlerin Âdem kıssasını delil olarak göstermelerini eleştirmekte ve Âdem'in iskân edildiği yerin ebediyet Cenneti olup olmadığı konusunun bilginler arasında tartışmalara yol açtığını söylemektedir¹⁵⁵. Hâlbuki yaygın telakkiye göre Cennetin varlığı Âdem kıssası ile sabit olmakta, Cehennemin halen mevcudiyeti de onunla kıyaslanmaktadır. Cennetin halen mevcudiyeti kabul edildiği takdirde bu defa nerede bulunduğu meselesiyle karşılaşılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de genişliği göklerle yer kadar olduğu ifade edilen¹⁵⁶ Cennetin bu âlemdeki mekânı için belirgin bir şey söylemek mümkün değildir. Ebediyet âlemindeki yeri hakkında ise mutlak manada gökte, dördüncü veya yedinci semada, yahut yedi semanın üstünde ve arşın altında bulunduğu yolında rivayet edilen çeşitli hasislerin doğruluğu tevsik edilememiştir. Yalnız Cennetin yukarıda, yükseklerde bulunduğu kanaati yaygındır. Nitekim hem ayette geçen "illiyin" kelimesinde hem de konu ile ilgili hadislerde yer alan "sema" kelimesinde bu anlam vardır. Bazı ayetlerde de Cennet "yüksek" (aliye) kavramı ile nitelendirilmiştir¹⁵⁷. İbnü'l-Arabî âhiret için güneş, ay ve yıldızları da ihtiva eden bir Cehennem âlemi tasavvur etmekte, Cenneti de bunun üzerine yerleştirmektedir. Ona göre güneşin cisimleri etkilemesi dünya hayatında yukarıdan aşağıya doğru olacaktır ve Cennetin ısıya muhtaç besinleri Cehennemin hararetiyle olgunlaşacaktır.¹⁵⁸ İbnü'l-Arabî'nin

¹⁵² Taftazani, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1982, s.258; M. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, İstanbul, 1987, s. 226-230; İmâm-ı A'zam, Ebû Hanife, *el-Fıkhü'l-Ekber*, Terc: Y.Şevki Yavuz, İstanbul, 1979, s. 240.

¹⁵³ Fiğlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, s. 68.

¹⁵⁴ Abdülkahir el-Bağdadi, *el-Fark Beye'l-Firak*, İstanbul, 1928, s. 150; Ayrıca bkz. Hüdaverdi Adam, "Kabir, Cennet ve Cehennem-2", Yeni ümit, sy. 43, İzmir, 1999, s. 10-13.

¹⁵⁵ İbn Kayyım, *Hadii'l- Ervah*, s. 51.

¹⁵⁶ Al-i İmran, 3/133.

¹⁵⁷ Hakka, 69/22; Gaşiye, 88/10.

¹⁵⁸ İbnü'l-Arabî, *Fütihat*, XIII, 437/438.

Cennetin Cehennemden daha geniş olacağı telakkisini de yansıtan bu görüşüne paralel açıklamalara ve hayalî bazı şekillere Erzurumlu İbrahim Hakkı ile Yazıcıoğlu Mehmet Efendi'nin eserlerinde de rastlamak mümkündür¹⁵⁹. Bu tür yorumların nasrlara değil de Müslüman müelliflerin şahsî telakkilerine dayandığı şüphesizdir.

*"Rabbimiz tarafından verilecek bir mağfirete ve Cennete girmek için yarışın. Öyle bir Cennet ki eni göklerle yerin eni gibi olup Allah'a ve resullerine iman edenler için hazırlanmıştır. İşte bu, Allah'ın dilediği kimselere olan bir ihsanıdır. Allah büyük lütuf sahibidir."*¹⁶⁰

Cennetin göklerin ve yerin arzı kadar olduğunu ifade eden yukarıdaki ayetlerin tefsiri için şu farklı görüşler ileri sürülmüştür:

1. Cennetin tasavvur edilemeyecek kadar geniş olduğunu ifade eden bir benzetmedir. Buna göre arz; genişlik yani en demektir. Bir alanın dar cephesini genellikle onun genişliği oluşturduğuna göre Cennetin uzunluğu bu teşbih çerçevesinde çok daha fazla olacaktır.
2. Cennet dünya hayatında insanoğlu tarafından kavranabilen kâinat kadar değerlidir¹⁶¹.
3. Madde âleminin insan idrakine sunulduğu gibi Cennet de onun bilgi ve idrakine sunulmuştur¹⁶².bu yorumlar içinde en çok tercih edilen birinci görüştür.

Cennet ne yakıcı sığının ne de dondurucu soğğun görülmeyeceği bir yerdir¹⁶³.

2.5. Cennetin ve Cehennemın Sonsuzluğu

İslâm âlimleri ebediyeti yetkinlik, fenayı da eksiklik olarak kabul etmişlerdir. Ebediyet rahmet ve saadet, fena ise gazab ve felakettir. Seçkin kullara

¹⁵⁹ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, İstanbul, 1981s.8-12; Yazıcıoğlu Mehmet, *Muhammediyye*, İstanbul, 1298, s. 340-341.

¹⁶⁰ Hadid, 57/21; Al-i İmran, 3/133.

¹⁶¹ Râzî, *Mefatih*, IX, 5-6.

¹⁶² Şa'ranî, *Yevakıt*, II, 165-166.

¹⁶³ İnsan, 76/13.

nihayetsiz saadet vaad edildiğine göre Cennet, rıza-i ilahî, Hakk'ın cemalinin müşahede edilmesi gibi saadet vesileleri hiçbir zaman kesintiye uğramamalı, sona ermemelidir. Hz. Âdem'e üflenen ilahî ruh ile varlık sahnesine çıkarılan insanlık alemi yokluğa mahkum edilmemelidir. Nitekim çeşitli ayetlerde Cennetliklerin oradan çıkarılmayacağı, ölümü tatmayacakları, Cennet nimetlerinin tükenmeyip sürekli olacağı ifade edilmiştir¹⁶⁴. Hud Suresi'nde (11/106–108) Cehennem azabı için ebediyet kaydı yer almadığı halde Cennet hayatı için "tükenmeyen ve kesintiye uğramayan lütuf" ifadesi kullanılmıştır:

فَأَمَّا الَّذِينَ شَفَوْا فِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ. خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيدُ. وَأَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا فِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءٌ غَيْرَ مَجْذُودٍ.

"Bedbahtlar Cehenneme atılacaklar. Çektikleri azabın dehşetinden, devamlı surette anırıp canları çıkasıya feryad edecekler. Senin Rabbinin dilemesi hariç, gökler ve yer durdukça, orada ebedî kalacaklardır. Çünkü Rabbin dilediğini yapar.

Mutlu olanlar ise Cennettedirler. Senin Rabbinin dilemesi hariç gökler ve yer durdukça orada ebedî kalacaklardır. Kesintisi olmayan bir ihsan içinde olacaklardır."

Bu âyette Cehennemliklerin cezası hakkında "Rabbin dilediğini yapar", 108. âyette Cennetlikler hakkında ise "kesintisi olmayan ihsan" buyrulmasından bazı âlimler Cennetin ebedî, Cehennem azabının ise sonlu olacağı neticesini çıkarmak istemişlerdir. Rabbü'l-âlemin ne dilerse onu yapar, kimse onun iradesini sınırlayamaz. Fakat O, genellikle -bildiriyor ki- âhiret âleminin devamını ve o devam süresinde de azgınlara ateşte ebedî kalmalarını dilemiştir¹⁶⁵.

İslâm âlimleri Cehennem ve azabının ebediyeti hususunda ashabdan itibaren ihtilaf ettikleri halde Cehm b. Saffan hariç, Cennetin ebediyeti

¹⁶⁴ Hicr, 15/48; Duhan, 44/56; Ra'd, 13/35; Sad, 38/54.

¹⁶⁵ Suat Yıldırım, Kur'an-ı Kerim Meali, İstanbul, 2001, s. 232.

konusunda ittifak etmişlerdir. Cehennemin sonsuzluğu hususunda yapılan tartışmalar aslında Cennetin de ebediyetine ispat niteliğindedir:

Kâfirler ve asi müminler için öngörülen azabın vukuunda bilginler arasında ittifak söz konusu olmakla birlikte, Cehennem azabının sonlu veya sonsuz olması hususunda iki farklı yaklaşım mevcuttur¹⁶⁶.her ne kadar Cehennemin sonsuz olmadığı fikri Cehm b. Safvan'a isnad edilirse de bazı büyük sahabilerin aynı görüşü paylaşmış olması, söz konusu meselenin daha önce tartışma konusu yapıldığını göstermektedir. Bu fikir sonraları bazı İslam âlimleri tarafından da kabul görerek, Cehennemin ebedi olduğunu iddia edenlere karşı bir anti tez olarak sunulmuştur. Böylece Cehennem azabını sonsuz görenler yanında onun sonluluğunu savunanlar da tarihteki yerlerini almışlardır.

Cehennemin sonsuz olduğu iddiası, ehl-i sünnetin ekseriyeti ile Mutezile, Şia ve haricilere aittir. Onlara göre Cehennem azabı kâfirleri her taraftan kuşatacak ve onlar orada ebedi kalacaklardır. Günahkâr müminler ise Cehennemde ebedi kalmazlar¹⁶⁷. Söz konusu ekollerin görüşlerini kısaca şöyle özetlemek mümkündür:

1- Bu görüşü paylaşanlara göre Cehennem azabının sonsuzluğu,

"Ancak orada ebedî kalmak üzere Cehennem onları yoluna iletecektir."
(Nisa, 4/169),

"Allah çılgın bir ateş hazırlamıştır. Onlar orda ebedî olarak kalacaklardır."
(Ahzab, 33/64-65),

"Kim Allah ve resulüne karşı gelirse bilsin ki ona, içinde ebedî kalacakları Cehennem ateşi vardır." ayetlerinde yer alan "ebeden" lafzıyla tekid edilmiştir. Şu halde Cehennem azabı ebedîdir¹⁶⁸.

2- Sahabe ve tabiiler Cehennemin sonsuzluğu noktasında icma etmiştir. Dolayısıyla bunun aksini söylemek bidatten başka bir şey değildir¹⁶⁹.

¹⁶⁶ Demirci, Muhsin, *Kur'an'ın Temel Konuları*, s. 347.

¹⁶⁷ Buhari, İman, 15, 33; Tirmizi, Birr, 61; Nesei, İman, 18; İbn Mace, Mukaddime, 9.

¹⁶⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Hadi'l-Ervah*, Kahire ts., s. 292-293.

3- Hadislerde sadece asi müminlere şefaah edileceği ve Cehennemden yalnız onların çıkarılacağı haber verilmiştir. Eğer kâfirler de Cehennemden çıkarılacaksa, o zaman şefaatin müminlere tahsis edilmesinin ne anlamı olabilir¹⁷⁰?

4- Allah'ın rahmeti dünyada herkese şamil olduğu halde âhirette yalnız müminlere mahsustur¹⁷¹. Bu da müminlerin söz konusu rahmetten istifade ederek günahkâr da olsalar sonuçta Cennete girmeleri, kâfirlerin ise ondan istifade demeyeceklerinden dolayı sonsuz azapta kalmaları manasına gelmektedir.

5- Yüce Allah kâfirleri ebediyen Cehennemde bırakacağını vaad etmiştir. Şayet azabı sona erdirecek olursa sözünden dönmüş olur ki, bu Allah katında muhaldir¹⁷².

Diğer görüşe göre de Cehennem sonludur, kendisi için takdir edilen süre dolduğu zaman kapatılacaktır. Bunun esas itibariyle Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Abbas, İbn Mesud, Ebu Hureyre, Abdullah b. Amr, Cabir b. Abdillahir ve Ebu Said el-Hudri gibi sahabilerin görüşü olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca hadis ve tefsir aimi Abd b. Humeyd ile Şa'bi ve İshak b. Rahuye'nin de aynı görüşü paylaştıkları anlaşılmaktadır¹⁷³.

Cehennemın sonsuz olmadığını iddia eden söz konusu bilginlerin görüşlerini dayandırdıkları delilleri şöyle sıralamak mümkündür:

1- Yüce Allah üç ayette Cehennemın ebediliğini kendi irade-i külliyesine bırakmıştır. Yani onun için takdir edilen süreye müdahale imkânı yalnızca Allah'a aittir. Eğer yüce Allah'ın iradesi Cehennemın ebedî olmaması yönünde tecelli ederse o zaman ateşin sonsuzluğu söz konusu edilemeyecektir. Dolayısıyla bu husus ayetlerin beyanına göre en azından

¹⁶⁹ Subhi Salih, *Ölümden Sonra Diriliş*, (trc. Şerafettin Gölcük), İstanbul, 1987, s. 74.

¹⁷⁰ İbn Kayyim, *Hadi'l-Ervah*, s. 293.

¹⁷¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 2825.

¹⁷² Demirci, Muhsin, *Kur'an'ın Temel Konuları*, s. 347.

¹⁷³ İ. Hakkı İzmirli, *Yeni İlm-i Kelam*, Ankara, 1981, s. 328; Süleyman Ateş, *Çağdaş Tefsir*, İstanbul, 1989, IV, 334.

şüphelidir. Yani sonsuzluğu kadar sonluluğu da mümkündür¹⁷⁴. Bu ayetler şunlardır:

“Durağınız ateştir. Allah’ın dilemesi hariç orada ebedî kalacaksınız...” (Enam, 6/128).

“Rabbinin dilediği hariç, gökler ve yer durdukça onlar da orada ebedî kalacaklardır...” (Hud, 11/107).

“Onlar orada çağlar boyu kalacaklardır.” (Nebe, 78/23).

2- Cennet Allah’ın rahmetinin, Cehennem ise gazabının gereğidir. Kur2an ayetinde¹⁷⁵ Allah’ın rahmeti kendi zatına farz kıldığını yani rahmet etmekle kendini yükümlü tuttuğunu belirtmiştir. Ebu Hureyre’nin rivayet etmiş olduğu bir hadiste de Resulullah (s.a.s.): “Allah mahlûkatı yarattığı vakit kendi eliyle rahmetim gazabımı geçmiştir, diye yazdı.”¹⁷⁶ demiştir. Yine Resulullah bir başka hadisinde de; “Allah rahmeti yarattığı gün onu yüz rahmet yaptı. Doksan dokuz rahmeti kendi yanında bıraktı, birini de bütün mahlûkata dağıttı. Eğer kâfir Allah katında bulunan rahmetten haberdar olsaydı Cennetten ümit kesmezdi. Mümin de Allah katındaki azabı bilseydi ateşe girmeyeceğinden emin olmazdı.”¹⁷⁷ buyurmuştur. Bu hadisler göre Allah’ın rahmeti gazabına üstün gelmektedir. O halde bu iki ilahi sıfatı aynı derecede eşit görmek mümkün değildir¹⁷⁸.

3- Büyük sahabi İbn Mesud: “Cehennem için öyle bir zaman gelir ki, kapıları ardına kadar açılır; içinde çağlar boyu kalmış olanlar çıkarlar; artık hiç kimse orada kalmaz”¹⁷⁹ demiştir.

4-Cehennem insanların ruhlarına sinen şirk ve günah kirlerini temizlemek için yaratılmıştır. Yani dünyada Tevbe etmeyip günah kirleriyle Allah’ın huzuruna varan insanlar Cehennem ateşinde temizlenirler. Çünkü günah kirlerini en iyi temizleyen ateştir. İnsanlar Cehennemdeki cezalarını çekip

¹⁷⁴ İbn Kayyim, *Hadi’l-Ervah*, s. 263.

¹⁷⁵ Enam, 6/12.

¹⁷⁶ Tirmizi, *Davat*, 100; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 381.

¹⁷⁷ Demirci, Muhsin, *Kur’an’ın Temel Konuları*, s. 349.

¹⁷⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Hadi’l-Ervah*, s. 264.

¹⁷⁹ Taberî, *Camii’l-Beyan an Te’vili’l-Kur’an*, Beyrut, 1986, XII, 71.

günah kirlerinden arandıktan sonra ateşten çıkarılırlar. Çünkü artık azabı gerektiren sebep ortadan kalkmıştır. Sebep ortadan kalkınca azabın kendisi de kaldırılır ve böylece sonsuzluk yolunda yalnız rahmetin gereği olan Cennet kalır¹⁸⁰.

5- Rahmetle münasebeti olan her şeyin kendisinde bir gaye olabilir. Fakat gazapla alakalı şeyler ancak bir vasıtaadır. Kendisinde bir gaye olan Cennet sonsuza kadar devam etmelidir. Ancak sadece bir temizlenme vasıtası olan Cehenneme gelince bu noktada Cennetin ona üstün gelip geçmesi gerekir¹⁸¹.yani Cennet sonsuz; Cehennem ise sonlu olmalıdır.

6- Allah'ın sonsuza kadar azap edeceği bir varlık yaratması mutlak adaletine aykırıdır. Allah mutlak adaletinin gereği olarak dünyadaki şeri cezalar için bir miktar koymuştur. Böyle olunca sözü edilen mutlak adaleti gereği âhirette de kâfir ve müşrik kullar için miktarı belli cezalar koyması gerekir; çünkü ceza işlenen suç kadar olmalıdır. "Kötülüğün cezası onun benzeri bir kötülüktür." ayeti¹⁸² de bunu ifade etmektedir. Dolayısıyla suça oranla cezanın fazlası zulümdür. Allah ise zulümden münezzehtir. O halde merhametlilerin en merhametlisi olan O Yüce varlığın altmış, yetmiş yıllık bir ömür için ceza olarak sonsuza dek bir süreyi takdir etmesi mümkün değildir¹⁸³.

7- Allah'ın kuluna azap etmesi esasen kulun kendi yararınadır. Azapta Allah'ın herhangi bir yararı söz konusu değildir. Böyle olunca da sonsuza kadar azap etme de kul için nasıl bir yarar olabilir?¹⁸⁴

Her iki grubun görüşlerini ve dayandıkları delilleri sıraladıktan sonra sonuç olarak şunu ifade edelim ki, Cehennem sonlu olacağını ileri sürmek belki âhiretin bir mükellefiyet yurdu haline getirilmesinden sonra mümkün olabilir. Şöyle ki: Eğer âhiret alemleri inkarcılar için bir sorumluluk alemleri haline getirilip kafirlerin iman ve itaat etmeleri tasavvur edilirse, o takdirde asırlar boyu süren bir azap içinde söz konusu yükümlülüklerini yerine getirdikten

¹⁸⁰ İbn Kayyım, *Hadi'l-Ervah*, s. 264-267.

¹⁸¹ Demirci, Muhsin, *Kur'an'ın Temel Konuları*, s. 351.

¹⁸² Şura Suresi, 42/40.

¹⁸³ Ateş, Süleyman, *Çağdaş Tefsir*, IV, 332.

¹⁸⁴ Ateş, Süleyman, *Çağdaş Tefsir*, IV, 335-338.

sonra, merhametlilerin en merhametlisi olan Allah'ın tıpkı dünyada kullarını yalvarıp yakarmaları, günahlarından Tevbe edip temizlenmeleri için bela ve musibetlere maruz bırakmak suretiyle cezalandırdığı¹⁸⁵ ve sonuçta af dileyenleri bağışladığı gibi inkarcıları da affedebileceği söylenebilir. Ancak bütün bunlara rağmen âhirette kâfirlere karşı uygulanacak muamelenin mülkünde yegâne tasarruf sahibi olan Yüce Allah'ın iradesine bağlı olduğuna inanmak en isabetli bir yol olarak görünmektedir¹⁸⁶. Nitekim İbn Kayyim el-Cevziyye de "Hadi'l-Ervah" adlı eserinde Cehennem sonlu olup olmayacağı konusunu genişçe ele aldıktan sonra neticede " eğer bu çok önemli meselede ulaştığımız sonuç öğrenilmek isteniyorsa, şunu söyleyebiliriz ki, müminlerin emiri Hz. Ali'nin: "Yüce Allah irade ettiğini yapar. Bütün yaratıklar ise bir noktada kalıp daha ileri gidemezler" tarzındaki yaklaşımı bizim de kanaatimizi oluşturmaktadır¹⁸⁷ diyerek aynı şeyi dile getirmektedir¹⁸⁸.

2.6. Cennete Girmeye Vesile Olan Bazı Ameller

Güzelliğin karşılığı da güzelliştir¹⁸⁹. Allah'tan korkmanın karşılığı Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak; güzel iş yapmanın karşılığı ise Cennete girmektir. Ayetlerde Cennetlik mü'minlerin özelliklerinden sıklıkla bahsedilmiştir. Bunlardan herhangi bir şüpheye yer vermeden karşılığının doğrudan Cennet olduğunu ifade eden ayetlerden çıkarılabilecek özellikleri şöyle sıralayabiliriz; adaklarını yerine getirenler, kıyamet gününden korkanlar, bollukta ve darlıkta Allah için harcayarak yoksula, yetime ve esire Allah sevgisi için yemek yedirenler, sabredenler¹⁹⁰, öfkelerini yutkunup, insanları affedenler, kötülük yaptıklarında Allah'ı hatırlayıp tövbe edenler¹⁹¹, bile bile yaptıklarında ısrar etmeyenler¹⁹², daima tövbe ile Allah'a dönenler, Allah'ın

¹⁸⁵ Bkz. Enam, 6/40-41.

¹⁸⁶ Yusuf Şevki Yavuz, "Azap", DİA, İstanbul, 1988, IV, 309.

¹⁸⁷ İbn Kayyim, *Hadi'l-Ervah*, s. 280.

¹⁸⁸ Demirci, *Muhsin, Kur'an'ın Temel Konuları*, s. 352.

¹⁸⁹ Rahman, 55/60.

¹⁹⁰ İnsan, 76/6-12.

¹⁹¹ Geniş bilgi için bkz. Toshihiko İzitsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, İstanbul, ts., s. 158-159.

¹⁹² Al-i İmran, 3/134-135.

emirlerini koruyan, yapan, görmeden Rahman'a saygı gösteren, son nefeste Allah'a dönük kalp ile gidenler¹⁹³, inanıp salih işler yapanlar¹⁹⁴.

H.z. Peygamberimiz bir gün "İyiliğin karşılığı yalnız iyilik değil midir?" ayetini okudu ve ashabına yönelerek "Rabbiniz ne buyuruyor biliyor musunuz?" diye sordu. Onlar Allah ve Resulü en iyisini bilir diye cevap verdiler. Bunun üzerine H.z. Peygamberimiz (s.a.s.): "Rabbiniz benim kendisine nimet olarak verdiğim kimsenin mükâfatı ancak Cennettir, buyuruyor, diye karşılık verdi"¹⁹⁵.

Şimdi bu amelleri yerine getirenleri ve amellerindeki sadakatleri ve samimiyetlerini kısaca açıklayalım:

2.6.1. Adaklarını Yerine Getirenler

İyi kulların dünyadaki özelliklerinden bir Allah'a vermiş oldukları sözlere sadık kalmalarıdır. O müminler ferdî yaşamlarında da toplum içerisindeki davranışlarında da Allah'a yakınlaşmayı murad ederek ve O'na bağlılıklarını izhar için¹⁹⁶ adadıkları adaklarında her zaman sadakat göstermekte ve verdikleri sözün en büyük güvencesi olmaktadır. Çünkü böyle davranmak insanın fitratında vardır. Bu sebeptir ki, o müminler, böyle davranmak suretiyle fitratlarının doğru yoldan sapmasına müsaade etmemekte ve vermiş oldukları sözde bu güzel tabiatlarının gereği olarak vefalı olmaktadır. Müminler kesinlikle bunlardan kurtulma düşüncesine veya onları yük telakki etme gibi bir tutum içerisinde de asla girmezler¹⁹⁷.

يُوفُونَ بِالَّذَرِّ وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا

"Bu kullar, dünya hayatında iken sözlerinde durur, adadıkları şeyi yerine getirir ve felaketi bütün ufukları tutan kıyamet gününden endişe ederlerdi."

¹⁹³ Kaf, 50/32-33.

¹⁹⁴ Nisa, 4/57.

¹⁹⁵ Alusi, *Ruhu'l-Meani*, VII, 65.

¹⁹⁶ Taberî, *Cami*, XXVIII, 289.

¹⁹⁷ Kutub, *Fi Zılâl*, VI, 3781.

Onlar her zaman adaklarına sadıktırlar. Zira ayette¹⁹⁸ mazi olarak değil de "yufûne" şeklinde muzari olarak geçmiştir. Böyle olmasındaki amaç, anlatılan konuyu gözle canlandırmakla birlikte yapılan amelde devamlılık olduğunu bildirmektedir¹⁹⁹. Adağı yerine getirmek de şu manalara gelmektedir:

1. Kişinin kendisine farz olan şeyleri yapması: Gerek Allahu Teala'nın gerekse kulun kendisine farz kılmış olduğu bütün kulluk vazifelerini kapsamaktadır. Mananın bu doğrultuda olması durumunda iman da dahil bütün kulluk vazifeleri bu kavramın kapsamına dahildir.

2. Söz verdiği şeyleri yapması: Lügatte "n-z-r" aynı zamanda icap anlamına da geldiği düşünüldüğünde istenilen bütün vazifeler ve verilen sözler nezr olmaktadır. Nitekim Araf Suresi'nde de şöyle buyruluyor:

"Rabbinin Âdem evlatlarından, misak aldığına da düşünün:

Rabbin onların bellerinden zürriyetlerini almış ve onların kendileri hakkında şahitliklerini isteyerek "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" buyurunca onlar da "Elbette!" diye ikrar etmişlerdi.

*Kıyamet günü "Bizim bundan haberimiz yoktu!" yahut: "Ne yapalım, daha önce babalarımız Allah'a şirk koştular, biz de onlardan sonra gelen bir nesil idik, şimdi o bâtilı başlatanların yaptıkları sebebiyle bizi imha mı edeceksin?" gibi bahaneler ileri sürmeyesiniz diye Allah bu ikrarı aldı."*²⁰⁰Bu ayetlerde de ifade edildiği gibi bütün insanların Allah'a verdiği bir söz vardır. Bu da onların Allah'ı tanımaları ve O'na kulluk etmeleridir.

Ayrıca "adaklarını yerine getirirler" cümlesinin başında mahzuf veya muzmer bir "kanû" filinin olduğu kelamın buna delaleti sebebiyle zikredilmediği²⁰¹ söylenmektedir. Böyle olması durumunda cümlenin takdiri "Onlar dünyada adaklarını tastamam yerine getirirlerdi" şeklinde olur.

¹⁹⁸ İnsan Suresi, 76/7.

¹⁹⁹ Alûsî, Ruhu'l-Meanî, 29/155.

²⁰⁰ A'raf Suresi, 7/172-173.

²⁰¹ Taberî, Cami, XXVIII, 129.

3. Kendi üzerine vacip kıldığı şeyleri yapması²⁰². Ayetteki "nüzur" kelimesi, tanımına uygun olarak "Kişinin dinî yönden kendisine farz olmayan, Allah'a yakınlık amacıyla kendisine farz kıldığı şey"²⁰³ anlamına gelmektedir. Bu durumda ayette müminlerin kendi kendilerine vacip kıldıkları amellerde böyle vefalı oldukları ifade edilmekte, onların Allah'ın kendilerine vacip kıldıkları amellerde böyle vefalı oldukları ifade edilmekte, onların Allah'ın kendilerine vacip kıldığı şeylere karşı vefada daha titiz olduğuna işaret ederek mübalağa²⁰⁴ veya bütün vaciplere karşı gösterdikleri vefadan kinaye edilmektedir²⁰⁵. Böylece onlar değil Allah'ın farz kıldığı amelleri yerine getirmekte uyuşuk davranmak, daha fazlasını kendilerine vacip görür ve bu sözlerini de yerine getirirler denilmektedir²⁰⁶.

İşte iyi kullarının bu güzel davranışını Hak Teala, İnsan Suresi'nde müminlerin zikredilen rızklara nail oluş sebeplerini açlayan bir başlangıç cümlesiyle "adaklarını yerine getirirler" sözüyle ifade etmektedir.

Her halükarda bu hususiyet, "Onlar emanetlerine ve sözlerine riayet ederler"²⁰⁷ ayetinde ifade edildiği gibi bütün müminlerin vaz geçilmez olan ve ahde vefa olarak da bilinen bir özelliğidir. Nitekim adanan bütün adaklar da Allah adına adanmıştır., mesuliyet Allah'a karşıdır ve adaklardaki sadakatin ölçüsünü en iyi bilen yine Allah Teala'dır. İşte bu sebepten ötürü müminler, gerek Allah korkusu, gerekse ahlaklarının güzel olması dolayısıyla hem fert hem de toplumu ilgilendiren bütün ahitlere sadık kalmaktadırlar.

Allah Resulü de adaklarda vefanın önemine işaretle şöyle buyurmuştur: "Nezir iki çeşittir: Kimin nezri Allah'a itat ile ilgiliyse bu nezir Allah içindir.

²⁰² Razi, Mefatih, XXIV, 201.

²⁰³ Taberî, Cami, XXVIII, 19; Razî, Mefatih, XXIV, 203.

²⁰⁴ Zemahşerî, Keşşaf, IV, 196.

²⁰⁵ Alûsî, Ruhü'l-Meanî, XXIX, 155.

²⁰⁶ Mevdudî, Tefhim, VI, 560.

²⁰⁷ Mü'minun Suresi, 23/8.

Bunda vefa gerekir. Kimin nezri de Allah'a isyan ile ilgiliyse işte bu nezir şeytan içindir, bunda vefa yoktur."²⁰⁸

İlgili ayet²⁰⁹ ve hadislerden anlaşılan şudur ki, gerek insanın ferdî hayatında ve gerekse toplum hayatında huzur ve güven açısından verilen söze sadakat göstermek çok önemlidir. Peygamber Efendimiz'in hayatında görülmektedir ki, O'nun düşmanlarına karşı dahi vefası dolayısıyla bir güven telkin etmesi, İslâm'ın çok kısa bir zamanda geniş coğrafyalara yayılmasında en önemli etkenlerden biri olmuştur. Allah'ın rızasını hedefleyen her mümin için en güzel örnek Resulullah (s.a.s.) olduğuna göre bütün müminlerin hayatında da ahde vefa göstermek, olmazsa olmaz bir kaidedir²¹⁰. Bu kaideye uyan kimse, Allah'ın sevgisine mazhar olur ve âhirette onun için eşsiz ikramlar vardır.

Bu haslet Allah rızası ile birlikte müminlere toplum içerisinde güven duyulmasını da sağlayacaktır. Zira mümin, verdiği söze sadık kalırken sadece Allah'a karşı sorumluluğunu öne çıkarıp kişilere göre muamele etmemektedir. Çünkü Allah Resulü (s.a.s.), bu hususta müminlere nasıl davrandı ise kâfirlere karşı da aynı tutumu sergilemiştir. İşte böyle bir mümin, huzur veren bir toplumun oluşmasında en fazla katkıda bulunan bir birey olacaktır. Çünkü şu bir gerçektir ki, bu güven duygusu olmadan sıhhatli bir toplumun oluşması mümkün değildir.

Ahde ve adağa vefasızlık durumunda Allah'ın adını anarak gerek Allah'a gerekse diğer insanlara verdikleri söze âni menfaatler karşılığında ihanet edenler için *"Ama Allah'a verdikleri sözü iyice pekiştirdikten sonra bozanlar ve Allah'ın gözetilmesini emrettiği şeyleri terk edenler ve yeryüzünde fesat çıkarıp nizamı bozanlar yok mu, İşte onlara sadece lânet vardır. En kötü yurt olan Cehennem vardır."*²¹¹ Ayetinde çok acıklı bir son haber verilmektedir. Onlar için Allah'ın gazabıyla birlikte toplum içerisinde de

²⁰⁸ Neseî, Eyman, 41.

²⁰⁹ Âl-i İmran Suresi, 3/76; Nahl suresi, 16/95; İsra suresi, 17/34; Fetih Suresi, 48/10; Enfal Suresi, 8/55-56.

²¹⁰ Beşir, İslamoğlu, Kur'an'da Müminlerin Özellikleri, İstanbul, ty, s. 122.

²¹¹ Ra'd Suresi, 13/25.

güven duygusu bulunmamakta ve onlara itibar edilmemektedir bir bakıma sevensiz kalmaktadırlar.

2.6.2. Kıyamet Gününden Korkanlar

Cennete girmeye vesile olan amellerden biri de kıyamet gününden korkma olarak ifade edilmiştir²¹². Cenab-ı Hakk, onların kıyamet gününün şerrinden duydukları endişeyi İnsan Suresi'nde "yehafune" fiili ile ifade etmektedir ki bu durum havf kavramı üzerinde düşünmeyi gerekli kılmaktadır.

"Havf" kelimesi "bilinen veya hissedilen bir işarettten dolayı irkilmek, bir tehlike karşısında ne olacağı endişesi içinde olmak"²¹³ manasında mastardır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır ki, o da tarifte ifade edilen irkilme ve endişenin, "havf" olarak ifade edilmesi, ancak kişinin beklenen tehlikeden korunmak amacıyla yapılabilecek her türlü önlemi alması ile mümkündür. Aksi halde "havf" hiçbir önlem almadan sadece gelecek tehlikeyi bekleyip de korkmak değildir. Yani bir müminin dehşeti her tarafı saran kıyamet gününden endişe duyması, üzerine vazife olan mükellefiyetleri yerine getirmesi ve bu vesile ile o günün şerrini bertaraf etmeye çalışması durumunda "havf" olarak adlandırılabilir.

"Ümitle ve severek bilinen veya hissedilen bir şeyi kalpten gelen bir özlemle bekleme" anlamına gelen ve "havf"ın mukabili olan "reca"da da durum aynıdır. Mümin ümit ettiği şeye nail olma veya korktuğu şeyden emin olabilme imkanı bulabilmesi için onun gereğini yerine getirmesi mümin ümit ettiği şeye nail olma veya korktuğu şeyden emin olabilme imkanı bulabilmesi için onun gereğini yerine getirmesi gerekir ki, bundan sonra oluşan ve kendisini aşan belirsizlik için duyduğu endişe "havf", beslediği ümit "reca", elinde olmayan sebep ve şartlar nedeniyle mahsulün beklediğinden düşük gelebilmesinden korkması da "havf" olarak isimlendirilebilir.

Alah Resulü (s.a.s.) bir hadislerinde "Mümin Allah katındaki (kötü) akıbetleri bilseydi, Cennetten ümidini keserdi. Eğer kâfir, Allah'ın rahmetini bilseydi

²¹² İnsan Suresi, 76/7.

²¹³ İsfehanî, Müfredat, "h-v-f" madd.

Cennetten ümidini kesmezdi”²¹⁴ buyurarak havf ve reca kelimelerinin ifade ettiği mananın özüne dikkat çekmektedir.

Dünya ile alakalı meselelerde de kullanılabilen²¹⁵ *havf* gerek dünya ve gerekse ahreti ilgilendiren hususlarda olsun her şeyden önce Allah’a karşı hissedilen bir duygudur. Allah’a karşı bu duygunun kalpte belirmesi, yani bu anlamda Allah’tan korkma da O’nun cezasından ve azap tehdidinden çekinerek itaat yolunu tutma ve günahlardan açınma ile olur. Kur’an-ı Kerim’de bu husus şu ayet ile çok belirgin bir şekilde ifade edilmektedir:

“Bizim âyetlerimize ancak o kimseler inanır ki kendilerine o âyetler hatırlatıldığında, derslerini hemen alır, secdeye kapanır, Rablerine hamd, O’nu takdis ve tenzih ederler, asla kibirlenmezler.

Teheccüd namazı kılmak için yataklarından kalkar, cezalandırmasından endişe ederek, rahmetinden ümid içinde olarak Rab’lerine dua edip yalvarırlar ve kendilerine nasib ettiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar.”²¹⁶

“Havf” ilimle doğru orantılıdır. Zira bu kelime, bazı ayetlerde²¹⁷ ilim anlamında kullanılmıştır. Ayrıca “Allah’tan kullar içinde ancak âlimler korkar” ayeti²¹⁸ de havfın ilimle birlikte düşünülmesinin gerekliliğine açıkça işaret etmektedir.

Bir içi korku anlamına gelen “havf”ta insan bazen Yüce Allah’ın zat ve sıfatlarını bildiği ve bütün âlemi dilediği anda helak edip kimse O’na mani olamayacağı için O’ndan korkar. Bazen fazla isyana dalması sebebiyle O’nun vereceği cezayı düşünerek O’ndan korkar. Bazen hem O’nun azametini, hem de vereceği cezaları düşünerek O’ndan okrar. Kendi kusurlarını ve Allah Teala’nın azamet sahibi olması hasebiyle kendi yaptığından sorumlu olacağını bildiği nispette O’na karşı korkusu çoğalır ki, Allah’tan en çok korkan O’nu en çok bilendir. Bu bilgi geliştikçe kalbin korkusu da çoğalır.

²¹⁴ Müslim, Tevbe, 23; Tirmizi, Deavat, 99.

²¹⁵ İsfahanî, Müfredat, “h-v-f” madd.

²¹⁶ Secde Suresi, 32/15-16.

²¹⁷ Bkz. Bakara Suresi, 2/182; Nisa Suresi, 4/135; Enam Suresi, 6/51.

²¹⁸ Fatır Suresi, 35/28.

Sonra bu korku kalpten bedene, diğer aza ve sıfatlara intikal eder ve orada kendisini gösterir. Böylece onlar Allah'a isyandan sakınırlar, yaptıklarıyla gururlanıp da artık yetişir diyerek gafil davranmazlar²¹⁹.

Çünkü onlar çok iyi bilir ki, o günün şerri her yanı kuşatacaktır. O günün şerri, yayılma ve her yanı kaplama hususunda en üst düzeydedir. Kur'an'da açıkça bildirilmektedir ki, "O günün dehşeti gökleri ve yeri kaplar da gök yanılır, yıldızlar saçılır, ay ve güneş katlanıp dürülür, dağlar kökünden sökülüp atılır, sular kabarır ve kâinatta her şey mahvolur." İşte o günde Allah'ın esenlik verdiği kulları haricindeki bütün mahlûkat bu günün şiddetinden nasibini alır.

Kıyamet gününün şiddeti ve korkunçluğu bu ayette "şerr" olarak tabir edilmektedir. Çünkü o günde azaba dûçar olanlar için güzellik adına hiçbir şey yoktur. Sadece zarar ve zorluk vardır. Zira buradaki ifade hastalık vb. kötü hallerin "şerr" diye isimlendirilmesi gibidir²²⁰.

Kıyamet kelimesi lügatte kalkmak, dikilmek, ayaklanmak, doğrulmak ve dirilmek manalarına gelir²²¹. İstılahta ise;

1. Kâinatın nizamının bozulması ve her şeyin alt üst edilerek mahvolması,
2. Helak olan veya ölen şeylerin yeniden dirilerek ayağa kalkması ve mahşere doğru yönelmesi²²² anlamlarına gelir.

İnsan Suresi'nde iyi kulların endişe duyduğu bildirilen kıyamet gününün bu iki manaya da delaleti mümkündür. Ancak ayette o günün "şerri her yanı saran" şeklinde nitelenmesi, onun kâinatın nizamının bozulduğu gün olarak anlaşılmasını daha makbule şayan kılmaktadır.

2.6.3. İhtiyaç Sahiplerine Sevdığı Yemeklerden Yedirenler

²¹⁹ Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, VIII, 200.

²²⁰ Razi, Mefatih, XXIV, 242.

²²¹ İsfehanî, Müfredat, "k-y-m" madd.

²²² Murteza, Gür, İnsan Suresi'nde Cennet ve Cennete Götüren Davranışlar, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2001, s. 74.

Cennete girmeye vesile olan amellerden biri de müminlerin düşkünlere kendi sevdikleri şeylerden yedirmeleridir. Şefkatli olmak müminin en belirgin özelliklerinden biridir. O din bağı dolayısıyla mümin kardeşine karşı merhametli olduğu gibi bütün insanlara hatta bütün canlılara karşı aynı duygu ile yaklaşır.

وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا

Müminler kalplerinde taşıdıkları bu merhamet duygusunun teşviki ile birlikte, özellikle Allah'ın rızasını hedefleyerek muhtaç olanlara, kendi sevdikleri ve de arzuladıkları şeylerden yedirirler. Bu da göstermektedir ki, insanı iyilik yapmaya sevk eden şey Yüce Allah'ın rızasını kazanma, şefkat ve merhamet duygusu, insan sevgisi ve paylaşım zevkidir. Bu ayetlerde Hak Teala iyi kulların yoksullara, onları kendilerine tercih ederek yedirdiklerinden bahsederken ihsan çeşitlerinden sadece biri olan açlığı gidermeye değinmektedir. Fakat ayette yedirme ile birlikte giydirme vb. iyiliklerin kastedilmiş olması da muhtemeldir.²²³ Ayette sadece ihsan çeşitlerinden biri olan yedirmenin zikredilmesi, yemek yedirmenin ihsan çeşitleri arasında en değerli olması dolayısıyladır. Nitekim insan yemek yemekle hayatını idame ettirir ve bunun yanında ikram edilen bir yemek unutulması güç olan bir iyiliktir.

Ayette dikkati çeken bir husus da onların muhtaç olanları yedirirken neye rağmen veya neden dolayı yedirdikleridir. Bu konudaki farklılık hâl olması sebebiyle nasb makamında olan "ala hubbihî" kelime grubundaki zamirin delaleti bakımından birden fazla ihtimali taşıması dolayısıyladır. Bu konuda üç ihtimal söz konusudur:

1. Zamir ayette geçen "taam" kelimesine işaret etmektedir. Bu durumda ayet "Onlar, yemeği sevgi, arzu, iştah ve ihtiyaç duymalarına rağmen onu miskine yetime ve esire yedirirler" takdirinde olup müminleri "başkalarını kendilerine tercih etme sıfatı ile nitelemektedir"²²⁴.

²²³ Razi, Mefatih, XXIV, 244; Kutub, Fi Zılal, VI, 3781.

²²⁴ Razi, Mefatih, XXIV, 245.

2. Zamir Allah Teala'ya delalet etmektedir²²⁵. Müteakip ayette geçen "livechillah" ifadesi bu hususu destekler mahiyettedir. Bu durumda "ala" harf-i ceri, "lam" harf-i ceri anlamında kullanılmıştır. Anlamı ise "Allah'ın rızasını umarak yedirirler" şeklindedir.
3. Yedirmeyi sevmek olarak da yorumlanmıştır.²²⁶ Çünkü yedirme arzusu nefsin tabiatında vardır. Bu durumda ayet "yedirmeyi severek... yedirirler" anlamında olur. Bu tarz bir yaklaşım, müminlerin düşkünlere yedirmelerinde herhangi bir zorlama olmaksızın, bizzat severek ve isteyerek böyle yaptıklarına işaret etmektedir²²⁷.

Ancak ayeti birinci görüş ışığında ele almak daha güzeldir, çünkü bunda nefse rağmen iyilikte bulunma söz konusudur. Diğerleri ise genelde zengin olanların yaptığı bir davranıştır.

Onlar için âhirette Allahu Teala'nın âhiret yurdunda hazırlamış olduğu mükâfatlar hakkında Resulullah (s.a.s.) da şöyle buyurmaktadır; *"Müslüman olan bir kul, sahip olduğu her bir maldan Allah yolunda bir çiftini infak ederse, cennetin kapıcıları onu mutlaka karşılar ve her biri kendi kapılarından girmeleri için davet eder."*²²⁸

Yoksulları görüp gözeten kimseler için bu davranışları dolayısıyla ayet ve hadislerin müjdelediği uhrevî mükâfatların yanında dünya hayatlarında da birçok menfaatler vardır. Örneğin bu kimseler yoksula yardım etmek suretiyle maddeye bağımlı olmaktan kurtulmaktadırlar. Mala tamah etmekle oluşacak ihtiraslar zincirini kırmakla malın esiri olmamaktadırlar. Yoksullara şefkatli olanlar bu vesile ile kalplerinin katılaşmasını da önlemiş olurlar. Elleriindeki imkânları Yüce Allah'ın rızasını kazanmak uğruna harcamaları sonucunda Allah katında varlıklarını ebedî kılmaktadırlar. Kendilerine Yüce Allah'ın bahşetmiş olduğu şeyleri yine O'nun yolunda infak ederek O'na

²²⁵ Taberî, Cami, XXVIII, 129.

²²⁶ Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, VIII, 200.

²²⁷ Alûsi, Ruhu'l-Meani, XXIX, 155.

²²⁸ Neseî, Cihad, 45.

şükürlerini sunmakta ve zahiren eksilen, ama Allah Teala'nın farklı taraflardan vereceği zenginlik ile mallarını çoğaltmaktadırlar.²²⁹

Yardımlaşma ve dayanışmanın dünyevî menfaatleri alan el yani yoksullar açısından bakıldığında da pek çoktur. Fakirlik dinî ve sosyal hayat için oldukça tehlikeli ve bazı insanların imanlarını sarsabilecek nitelikte bir afettir. Yardımlaşma ve dayanışma öncelikle yoksul kimseleri ihtiyacın esiri olmaktan kurtarmakta, onlar için çalışmaya teşvik niteliği taşımaktadır, zira töhmet duygusu ve kendisinin de yardım eden konumunda olma isteği teşvik edici bir rol üstlenmektedir. Fakirlerde oluşan zenginlere karşı kıskançlık vb. kötü ahlakın ürünü davranışların yaygınlaşması bu vesile ile engellenmiş ve onların da toplum içinde itibarı yükseltilmiş olmaktadır. Nitekim yoksulluğun peşesinde kıvranan bu kimseler yardım neticesinde biraz da olsa seviyeli bir yaşam sürebilecek ve başkalarına muhtaç olma zilletinden kurtulabilecekleridir. Aynı zamanda bu, toplum için bir nevi sosyal güvenlik ve sigorta niteliği taşımakta, toplum içerisindeki manevî değerleri kuvvetlendirmekte, toplumda bir orta sınıfın oluşmasına katkıda bulunmakla sosyal dengeyi kurmakta, fertlerin toplum düşmanları ile işbirliğini önlemekte ve en önemlisi de toplum bireylerini birbirine kenetlemektedir.

2.6.4. Sabredenler

Öncelikle kendi sevgisine mazhar olan kullarını o dehşeti büyük günde diğerlerinden ayrı tutup o günün şerrinden koruyacağını haber veren Cenab-ı Hak bu müjdeli haberin peşinde de onlara sabırla ve sebatla kullukta bulunmalarına karşılık Cennet ve ipek elbiseler bahşedeceğini bildirmektedir.

"İşte onlara, hak yolda sabır ve sebat göstermelerine karşılık, kendilerine Cennetin üstün sarayları verilecek. Oraya selamla, hürmetle buyur edileceklerdir." ayetinde²³⁰ de müminlerin sabırları mukabilinde elde edecekleri mükâfat müjdelenmektedir.

²²⁹ Sebe Suresi, 34/39.

²³⁰ Furkan Suresi, 25/75.

Sabır, "Darlıkta kendini tutmak" demektir. Terim olarak ise "aklın ve şeriatın gerektirdiği hallerde nefsi hapsedme, kendine hâkim olma" demektir²³¹.

Sabır, amaçsız bir boyun eğme ve teslimiyet değil, aksine genel fayda ve ortak gayenin gerçekleşmesi için tahammül göstermektir. Zira ayetlerde övgü ile bahsedilen bir özellik olan sabır, ancak kişinin bencilliğe ve kendisi ile başkalarının çıkarlarına sınır çizdiği zaman mümkün olmaktadır. Sabrın manası çok geniştir. Musibet anında dayanma sabır olduğu gibi, savaşta meydandan kaçmayıp direnmek de sabırdır. Gerektiğinde sır saklama, dili gereksiz sözlerden koruma da sabırdır. Sabrı genel olarak şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

- Dünyevî belalara karşı gösterilen sabır,
- Nefsin kötü isteklerine karşı gösterilen sabır,
- Allah'a itaatte sabır,
- İnsanları Allah'a davette başa gelecek sıkıntılara sabır,
- Düşmanla yüz yüze gelindiğinde gösterilen sabır,
- Beşerî münasebetlerde başa gelebilecek her türlü sıkıntıya karşı sabır²³².

Mümine sağlamış olduğu faydalara binaen Resulullah (s.a.s.) ümmetine daima Sabri tavsiye etmiş ve sabır hususunda onları teşvik etmiştir: "Müminin işine şaşılır. Zira işlerinin hepsi onun için hayırdır. Bu ayrıcalık yalnızca mümine mahsustur. Nitekim o sevinirse şükreder, bu onun için hayırdır. Başına bela gelirse sabreder, bu da onun için hayırdır"²³³.

Ayet ve hadislerin ısrarla üzerinde durması ve sağlamış olduğu güzellikler dolayısıyla sabır, bütün Müslümanlara vacip olan bir davranıştır. Nitekim bu hususta ümmetin ittifakı mevcuttur.

²³¹ İsfehanî, Müfredat, "s-b-r" madd.

²³² Akgül, KurAn-ı Kerim'de Hz. Peygamber, s. 137.

²³³ Müslim, Zühd, 64.

BÖLÜM 3: CENNET VE CENNETLİKLERE SUNULAN NİMETLER

Cennetliklere sunulan nimetlerin başında tabii ki bizzat Cennetin kendisi gelmektedir. Amellerine göre bu Cennetler artmakta veya azalmakta güzellikte farklılaşmaktadır. Nitekim "Rabbinin huzuruna çıkmaktan endişe duyan mümine iki Cennet var." ayetinde olduğu gibi insan ve cinlerden kim ki, kendilerini yaratan, gözeten ve her türlü fiillerini kaydeden Rabbinin makamından korkup kıyamet günü hesap için onun huzuruna çıkmaktan çekinir de ona göre bir hayat çizgisi takip ederse şüphesiz onun için iki Cennet vardır²³⁴. Bu iki Cennetan tabiri ıstılahi anlamda Kur'an'da sadece Rahman suresinde geçmektedir. Ayetin sibakında Cehennemliklere verilen ateş ve kaynar su gibi iki dehşetli azabı anlattıktan sonra 46. ayette sanki iki azaba karşılık Cennetliklere verilen iki nimeti yani iki Cenneti terhib ve terhib metoduna uygun olma üzere vaad etmektedir. Böylece her iki grup arasındaki korkunç farkı akıl ve kalp gözü önüne sermektedir²³⁵. Salih kimselere verilen bu iki Cennet hakkında birçok görüş ileri sürülmüştür:

1. Biri sağlam inancı için, biri de güzel ameli için;
2. Biri günahlardan sakındığı için, biri de emirlere itaat ettiği için,
3. Biri güzel amellerin karşılığı biri de Allah'ın fazladan yaptığı ihsan olarak,
4. Biri cismanî, diğeri de ruhanî Cennet,
5. Biri Adn, biri de Naim Cenneti,
6. Biri takva sahibi insanların, biri de takvalı cinlerin gireceği Cennettir²³⁶.

Yine Rahman suresinde devam eden ayetlerde **فِيهِمَا** (o ikisinde) yerine **فِيهِنَّ** (onlarda) ibaresi kullanılarak her iki Cennetin birçok Cennet/bahçe ihtiva

²³⁴ Kurtubi, *Cami*, XVII, 176.

²³⁵ Muhammed Sabuni, *Saffetü't-Tefasir*, Beyrut, 1986, III, 100.

²³⁶ Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVII, 116.

etmiş olduğuna yahut herkese ikişer Cennetten daha fazlasının verileceğine işaret edilmiştir²³⁷. Ya da bu kelime iki Cennet için değil, çoğul olarak kullanılan yataklar için söz konusudur. Bu takdirde zarfiyeti ifade eden "fi" ile tabir edilmesi, yataklarda oturan veya onlara uzanan kimselerin, yatakların yumuşaklığı sebebiyle onlarda kaybolmuşçasına gömüldüklerine işaretir²³⁸. Cennetliklere bu iki Cennet haricinde de Cennetler verileceği bildirilmiştir²³⁹. *وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّاتٌ* ifadesindeki "min dünihimâ" ya iki zıt anlam verilmiştir. Birincisi önceki Cennetlerden daha ileri daha üstün; ikincisi onlardan daha geri, daha aşağı bir mertebedir. Birinci görüşe göre ilk iki Cennet, fazilet ve değer bakımından son iki Cennetten daha üstündür. Alimlerin birçoğuna göre ilk iki Cennet; derecesi yüksek olan ve "sabikun/mukarrebun" adı verilen Salih kimseler içindir. son iki Cennet ise, kitabı sağından verilen ve ashab-ı yemin denilen kimselerin gireceği yerlerdir²⁴⁰.

Bu konu ile alakalı ayetlerden her iki grup Cennet arasında bazı farklılıklar bulunduğu anlaşılmaktadır. İlk iki Cennet için; "Çeşit çeşit ağaçlarla doludur" denilmiş, son iki Cennet için ise *مُدْهَامَاتٌ* yani koyu yeşil ifadesi kullanılmıştır. İlk ikisi için "İkisinde de akıp giden iki kaynak vardır."²⁴¹ diğer ikisi içinse, "İkisinde de durmadan fışkıran iki kaynak vardır"²⁴² denilmiştir ki, bu daha gür olan suyu gösterir. İlk Cennetler için; "İkisinde de her türlü meyveden çift çift vardır"²⁴³ ifadesi kullanılırken, sondakiler için; "İkisinde de meyveler, hurma ve nar vardır."²⁴⁴ denilmiştir. Birinci ifade daha genel ve kapsamlıdır. İlk Cennetler için; "Hepsi de astarları atlastan yataklara/minderlere yaslanırlar"²⁴⁵, diğerleri için; "Yeşil yastıklara ve

²³⁷ Hazin, *Lübabü't-Te'vil fi Meani't-Tenzil*, Beyrut, ts., VI, 150; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 384.

²³⁸ Beki, Niyazi, *Rahman Suresi*, s. 144.

²³⁹ Rahman, 55/62.

²⁴⁰ Kurtubi, *Cami*, XVII, 1832; Zemahşeri, *Keşşaf an :Hakaiki't-Tenzil*, Beyrut, 1416, IV, 453.

²⁴¹ Rahman, 55/50.

²⁴² Rahman, 55/66.

²⁴³ Rahman, 55/52.

²⁴⁴ Rahman, 55/68.

²⁴⁵ Rahman, 55/54.

*harikulade güzel döşemelere yaslanırlar*²⁴⁶ denilmiştir ki, ilk ifadeler daha kuvvetlidir. Çünkü orada döşemelerin sadece iç yüzlerinden söz edilerek astarlarının atlastan olduğu vurgulanmış olmakla, dış yüzlerinin tarif edilemeyecek kadar harika olduğuna işaret edilmektedir. Yine ilk iki Cennet için; *“Oralarda gözlerini yalnız eşlerine çevirmiş güzeller vardır ki, bunlardan önce onlara ne insan ne de cin dokunmuştur”*²⁴⁷ denilirken son ikisi için; *“Otağlar içinde sahiplerine tahsis edilmiş huriler vardır”*²⁴⁸ denilmiştir ki, birinci ifade daha kuvvetli ve daha uzundur. Yine ilk ikisi için; *“Onlar yakut gibi pembe yüzlü ve inci gibi bembeyaz tenlidirler”*²⁴⁹ ifadesi kullanılırken son iki Cennet için; *“İçlerinde huyu güzel, yüzü güzel kadınlar vardır”*²⁵⁰ denilmiştir ki, birinci ifade daha parlak ve daha kapsamlıdır²⁵¹.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: “Cennette kapıları ve her şeyi gümüşten olan iki Cennetin yanı sıra, kapıları ve her şeyi altından olan iki Cennet daha vardır. Adn Cennetinde ise, Cennet ehli ile rablerine bakmaları arasında, ancak O’nun yüzünü örten kibriya (büyüklik) perdesi vardır”²⁵².

Dünya nimetlerinin hiç birine benzemeyen Cennet nimetleri insan akıl ve hayalinin tasavvur edemeyeceği bir güzelliكتedir. Peygamber efendimiz bir hadislerinde şöyle buyuruyor: Cenabı Hak buyuruyor ki: “Salih kullarım için ben Cennette hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insan gönlünün hatırlamadığı birtakım nimetler hazırladım”²⁵³. Hadisi rivayet eden Ebu Hureyre (ö. 59/679) *“İsterseniz artık onlar için işlediklerine bir mükâfat olarak gözlerin aydın olacağı (nimetlerden) kendilerine neler gizlenmiş bulunduğunu kimse bilmez.”*²⁵⁴ ayetini okuyunuz.” demiştir.

Kur’an-ı Kerim’de birçok sürede anlatılan Cennet nimetlerine Rahman Sûresinde büyük ölçüde rastlamak mümkündür. Rahman Sûresinde tasvir

²⁴⁶ Rahman, 55/76.

²⁴⁷ Rahman, 55/56.

²⁴⁸ Rahman, 55/72.

²⁴⁹ Rahman, 55/58.

²⁵⁰ Rahman, 55/70.

²⁵¹ İbn Cüzeyy, *et-Teshil li Ulumi’t-Tenzil*, by, ts, IV, 86; Kurtubi, *Cami*, XVII, 183–184.

²⁵² Tirmizi, Cennet, 3.

²⁵³ Buhari, Tevhid, 35; Müslim, Cennet, 2.

²⁵⁴ Secde, 32/17.

edilen dünya ve özellikle âhiretteki Cennet nimetlerinin zevkleri, evlilik olayında duyulan zevklere ve gösterilen süslere benzetildiği için "Arusu'l-Kur'an" ismi bu sureye isim olarak verilmiştir²⁵⁵. Aynı zamanda 31 defa tekrarlanan **فَبَإِيَّ آٰلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ** ayetinin çokça zikredilmesi gelinin üzerinde görülen giysilerin ve takıların çeşitliliğine benzetilmiştir²⁵⁶.

Kur'an-ı Kerim ve sahih hadislerde mevcut beyanlara dayanarak Cennet nimetlerinin ana özelliklerini şu şekilde tespit etmek mümkündür:

1. Sonsuz lüks ve konfor,
2. Sürekli barış ve huzur,
3. Cennet ehlinin hem beden³ⁱ hem ruhî bakımdan son derece güçlü ve yetenekli olmaları,
4. Manevî tatmin,
5. Allah'ı görmek, O'nunla konuşmak,
6. Bütün bunları saran bir ebediyet²⁵⁷.

3.1. Cennete Girmeden Önce Müminlerin Arındırılması

Cennet; iyilikler, güzellikler diyarıdır. Orada kötü olanlar, kötü ve çirkin şeyler olmayacaktır. Dünyada, şeytanın insanı vurmakta kullandığı ve onun körüklediği kötü duyguların, Cennette olmadığı bilinmektedir. Kısacası Cennette; rekabet²⁵⁸, kin, tasa, nefret vs. gibi duygular yoktur²⁵⁹. Cennet ehlinin ruhî portreleri konusunda en çok vurgulanan özellik, onların kalplerinde kin ve nefretin bulunmayacağı hususudur:

وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِّنْ غِلٍّ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ لَقَدْ جَاءَتْ رَسُولٌ رَبِّنَا بِالْحَقِّ وَنُودُوا أَنْ تَتْلُمُ الْجَنَّةَ أَوْ رَتَّبُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ.

²⁵⁵ Kurtubi, *Camî*, XVII, 51.

²⁵⁶ İbn Aşur, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus, 1984, XX, 227.

²⁵⁷ Topaloğlu, Bekir, "Cennet" mad., DİA, VII, 381.

²⁵⁸ Taberî, *Camî*, XXII, 81.

²⁵⁹ Osman, Oral, *100 Soruda Âhiret Hayatı*, İstanbul, 2003, s. 78.

"Öyle bir halde ki içlerinde kin kabilinden ne varsa hepsini söküp çıkarırız, önlerinden ırmaklar akar.

"Hamdolsun bizi bu Cennete eriştiren Allah'a! Eğer Allah bizi muvaffak kılmıyorsa, biz kendiliğimizden yol bulamazdık. Rabbimizin elçilerinin gerçeği bildirdikleri bir kere daha kesinlikle anlaşılmıştır" derler.

Kendilerine de: "İşte güzel işlerinize karşılık, karşınızda duran şu muhteşem Cennete vâris kıldınız, buyurun!" diye nida edilir.²⁶⁰

Kin, hıyanet ve düşmanlık manasına gelen²⁶¹ "ğill" in sökölüp atılmasını ifade eden bu ayet Cennete gireceklerin manevî bir arındırma²⁶² operasyonuna tabi tutulacağıının delilidir. İnsanın gücünün yetmediği bir lan olarak görülen kalpten kinin atılması meselesinde Allah Teala devreye girerek kulunun gönlündeki kini söküp atmaktadır²⁶³. Dünyada dost, ahbap iken âhirette birbirine düşman olan yalanlayıcı kâfirler Cehennemde birbirlerine lanet edip çekişirken iman edip salih ameller işleyen müminler ise Cennette dost, samimî, saf kardeşlik içindedirler. Kendilerini esenlik ve dostluk okşamaktadır²⁶⁴.

3.2. Cennetin Kapıları

Cennetin sekiz kapısının olduğu ilk dönemlerden beri kabul edilegelmiştir. Ancak Cehennem ait yedi kapının mevcudiyeti Kur'an-ı Kerim'de açıkça zikredildiği halde²⁶⁵ Cennetin sadece kapılarının bulunduğu ifade edilmiş ve sayıları hakkında herhangi bir işaretle bulunulmamıştır. Zümer Suresi'nde kıyamet günü Cennet kapılarının açılışından bahseden ayette "vav" harfinin sekiz sayısını ifade ettiğini (vav-ı semaniyye) ileri sürenlerin ilmî bir delile dayanmadıkları kabul edilmiştir²⁶⁶.

²⁶⁰ Araf, 7/43.

²⁶¹ İsfehanî, Müfredat, "ğ-l-l" mad.

²⁶² Bkz. Müslim, Cennet, 16-17.

²⁶³ Bayraktar, Bayraklı, Yeni bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri, İstanbul, 2003, VII, 131.

²⁶⁴ Kutup, Kur'an'da Kıyamet Sahneleri, Ankara, ts. s. 141.

²⁶⁵ Hicr, 15/44.

²⁶⁶ Kurtubî, Tezkire, s. 535; İbn Kayyim, , s. 82.

وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا حَتَّىٰ إِذَا جَاؤُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ.

"Rab'lerine karşı gelmekten sakınanlar ise bölük bölük Cennete sevk olunurlar. Nihayet oraya varıp da kapıları açılınca Cennet bekçileri "Selam olsun sizlere, ne mutlu size! Haydi, ebediyyen kalmak üzere, giriniz oraya!" derler."²⁶⁷

Râzî Zümer Suresi 71. ayette yer alan "Cehennem kapıları açıldı" şeklinde "vav" harfi olmadan gelen ifade ile 73. ayette "Cennet kapıları açıldı" şeklinde "vav" harfinin gelmesiyle oluşan ifadeyi şu şekilde açıklamıştır: Cehennem kapıları, Cehennemlikler oraya geldiğinde açılacaktır. Cennetin kapıları ise Cennetlikler oraya gelmeden önce açılmış olacaktır. Râzî bu açılmasına "Kapıları sadece kendilerine açılmış "adn" Cennetleri vardır"²⁶⁸ ayetini delil göstermektedir²⁶⁹.

Ancak bir kısmı *kütüb-i sitede* yer alan çeşitli hadislerde Cennetin sekiz kapısı olduğu belirtilmektedir²⁷⁰. Aynı hadis kaynaklarının derledikleri rivayetlere dayanarak kapıların genişliği için verdikleri çok uzun mesafelere bakılırsa Cennet kapıları aynı zamanda onun bölümlerini de ifade etmiş olmalıdır. Nitekim bazı eserler sekiz Cennet kapısını adlarını kaydederken bazı küçük farklarla Cennetin isimlerini zikretmişlerdir. İbnü'l-Arabî de Fütuhat'ında Cennetin sekiz kapısını sayarken onun bilinen isimlerini sıralar ve en üstün bölümü diye kabul ettiği adn Cennetini müminlerin Allah'ı görecekleri sırada bulunacakları yer olarak kaydeder. Bunun da üstünde vesile Cenneti bulunur ki burası Hz. Peygamberimize (s.a.s.) aittir. Kurtubî'nin hadis olarak zikrettiği bazı rivayetlere dayanarak Cennet kapılarını on üçe çıkarmasına²⁷¹ İbn Kesir karşı çıkmakta ve onun bu görüşü için yeterli delili olmadığını söylemektedir²⁷². Herhalde Kurtubî Cennet kapılarının sayısını çoğaltırken onun bölümlerinden ziyade bölümlerinin

²⁶⁷ Zümer Suresi, 39/73.

²⁶⁸ Sad Suresi, 38/50.

²⁶⁹ Râzî, *Mefatih*, XIX, 232.

²⁷⁰ Buhari, Tefsir, 50/1; Müslim, Cennet, 34.

²⁷¹ Kurtubî, *Tezkire*, s. 535.

²⁷² İbn Kesir, *Nihaye*, Beyrut, ts. II, 147-160.

içindeki bazı özel mekânlara yol veren girişleri kastetmiştir. Sahih hadislerin belirttiğine göre bu mekânlara belli amel sahipleri girecektir. Mesela namaz kılanlar namaz kapısından, cihada katılanlar cihat kapısından, Allah yolunda harcama yapanlar sadaka kapısından, oruç tutanlar da "reyyan" kapısından gireceklerdir. Cennet kapılarının Cehenneminkinden daha fazla ve Cennetin tasavvur edilemeyecek kadar geniş olması, Cennet ehlinin Cehennemliklerden çok olacağını gösterir.

3.3. Cennetin Dereceleri

Kur'an'ın birçok defa, Cennette derecelerin mevcudiyetini tasdik etmesine rağmen, Mutezilîler bütün Cennetlikler için mutlak eşit olan mükâfata inanmışlardır. Akılcı sistemleri icabı, serbest ve şuurlu amelleri sayesinde Cennete layık olan müminler arasında ayırım yapamamışlardır. Bundan dolayıdır ki Nazzam "Allah'ın kendilerine Cenneti bahsettiği kimseler arasında tercih olmayacağını" ileri sürerek Kur'an'ın manasını zorlamıştır. "Hz. Peygamberimizin oğlu İbrahim Cennette diğer müminlerin oğullarından fazla bir dereceye sahip olmayacaktır."²⁷³ diyen Nazzam'a göre Kur'an'da sık sık zikredilen "derece" kelimesi rütbe, derece manasına gelmemelidir, fakat dajha ziyade Zemahşerî'nin sıkça tefsir ettiği²⁷⁴ gibi "şan ve şeref" manasınadır.

Bununla beraber Zemahşerî âhirette derece fikrinin açıkça teyit edildiği İsrâ Suresi'nin 21. ayetinde bu manayı vermemektedir:

"Hepsine, dünyayı isteyenlere de, âhireti isteyenlere de Rabbinin ihsanından veririz. Rabbinin ihsanı kısıtlanmış değildir.

Bak nasıl dünyada onların kimini kimine üstün kıldık! Elbette âhirette erişilecek daha büyük mertebeler, kazanılacak daha yüksek faziletler vardır."

Burada Zemahşerî ayeti kelime manasıyla edebî olarak tefsir etmiştir: "Âhirette müminler arasındaki farklılık buradakinden daha büyük

²⁷³ Bağdadî, *El-Fark Beyne'l-Firak*, s.131.

²⁷⁴ Zemahşerî, *Keşşaf*, II, 196.

olmayacaktır.” diyor. “Zira Âhiretteki hayat bir mükafat ve lütuftur; ve bu iki hayat (dünya ve âhiret) benzer olamazlar”²⁷⁵.

Yine bu ayetlerden anlaşılıyor ki dünyayı tercih eden kınanmış ve tartaklanmış halde Cehennemi boylarken, âhireti tercih edenler ve bu yolda gereken çalışmayı yapanlar ise, âhirette övgülerle karşılaşacaklardır. Yüceler âleminde onurlandırılacaklardır. Güzel bir hedef için güzel bir çalışma sergilemelerinin, uzak ve aydınlık ufuklara yönelmelerinin karşılığı olarak...

Dünya için yaşamak kurtçuklara, sürüngenlere, böceklerle, kuşlara, yırtıcı ve evcil hayvanlara yakışır bir hayattır. Âhiret için yaşamak ise, Allah tarafından onurlandırılmış olan insana yakışır bir hayattır. Çünkü yüce Allah, insanı yaratmış, ona şekil vermiş, ayakları yerde bulursa da kendisini yükseklerle doğru çeken gizli bir güç olan ruhu ona vermiştir.

Buna rağmen onların hem bu kesimi, hem de diğer kesimi Allah'ın bağışından yararlanırlar. Dünyayı isteyene nasibini dünyada, âhireti isteyene de nasibini âhirette veren O'dur. Allah'ın bağışına hiç kimse ne engel olabilir ne de yasaklayabilir. Allah'ın bağışı geneldir. Onu Allah'ın iradesi dilediği biçimde yönlendirir²⁷⁶.

Yeryüzünün alanı dardır. Bir kara parçası olarak dünya sınırlıdır. Buna rağmen yeryüzünde yaşayan insanlar, şartları, imkânları, hedefleri ve amelleri açısından birbirinden çok farklıdırlar. Alabildiğine geniş ve alabildiğine uzun bir zamanı kapsayan, yani dünyanın bütünü ile yanında bir sinek kanadı kadar değeri bulunmayan âhirette onların aralarındaki farklar nasıl olur acaba?

Gerçekten farklı olmak isteyen, büyük üstünlükler elde etmek isteyen, bunların geniş bir alana ve geniş bir zamana sahip olan, Allah'tan başkasının sınırlarını bilemediği âhirette olduğunu bilmelidir. Dileyen yarışçılar, bu konuda yarışsınlar. Basit, değersiz dünya malı konusunda değil!..

²⁷⁵ Zemahşerî, *Keşşaf*, II, 656.

²⁷⁶ Kutup, *Fi Zılali'l-Kur'an*, VII, 125.

Cennetteki derecelerden bahseden ayetler bilhassa malla ve canla cihadın teşvikinde gündeme gelmektedir²⁷⁷.

Cennetteki en yüksek dereceye gelince, o vesiledir ki, Hz. Peygamberimiz (s.a.s.)'in derecesidir. Allah'ın arşına en yakın derece olduğu için "vesile" adı verilmiştir²⁷⁸. Vesile'nin manası vuslat (kavuşma)dandır. Hz. Peygamberimiz (s.a.s.) ümmetine dua ile Allah'tan bir yakınlığa ve iman ziyadeliğine nail olmaları için, kendisine vesileyi istemelerini emretmiştir.

3.4. Cennetin Nehirleri

Kur'an-ı Kerim'de yer alan Cennet tasvirleri içinde, kelimenin çoğul olarak kullanıldığı ayetlerin ekserisinde altlarından nehirlerin aktığı ifade edilmiştir. İbn Kayyim'in da belirttiği gibi bu ayetlerde geçen "taht" zarfı, Cennet toprağının görünmeyen alt tabakası جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ olmayıp ağaçların, binaların ve benzeri tesislerin zemini ve eteği anlamına gelir. Cennetin yüzeyinin üstünde (havada akıyormuş gibi) yaygın bir vaziyette akmak anlamına gelir ki bu da manzaraların en güzeldir²⁷⁹. Dolayısıyla bazı müfessirlerin dediği gibi nehirlerin toprak altından aktığını söylemek veya "taht" zarfını "Cennet halkının emri altında" şeklinde te'vil etmek doğru değildir²⁸⁰. Hadis olarak da nakledilen bazı rivayetlerden faydalanan âlimler, Cennetteki nehirlerin nehir yataklarında değil, yüzeyden aktıkları kanaatine varmışlardır. Cennet nehirlerinin mevcudiyetini belirten ayetler onların mahiyetleri hakkında bilgi vermezken Muhammed Suresi'ndeki ayet farklı bir tasvir yapar:

"Allah'a karşı gelmekten sakınanlara vaad edilen Cennetin durumu ise şudur: Orada bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içerken lezzet veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır. Onlara orada her türlü meyve ile bir de Rab'leri tarafından bir mağfiret vardır.

²⁷⁷ Hadid Suresi, 57/10; Nisa, 4/46; Sebe Suresi, 35/37.

²⁷⁸ Ulutürk, Veli, *Kıyamet ve Âhiret*, s. 474.

²⁷⁹ Çelebi, Mahmut, *Cennetteki Hayat*, s. 116.

²⁸⁰ İbn Kayyim, *Hadî'l-Ervah*, s. 255-256; krş. Taberî, *Cami*, I, 132-133.

Bu nimetlere erişenler hiç, ateşte devamlı kalıp, kaynar suların içirilip bununla bağırsakları lime lime olan kimseler gibi olur mu?”²⁸¹

Buna göre Cennette içimi bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içenlere zevk veren şarap ırmakları ve süzölmüş baldan ırmaklar vardır.

Buharî ile Tirmizî'nin birbirini tamamlar mahiyette naklettikleri bir hadiste Hz. Peygamberimiz (s.a.s.) Firdevs'in Cennetin ortasını ve en üst kısmını teşkil ettiğini, dört nehrin de oradan çıktığını da haber vermektedir²⁸². Burada sözü edilen dört nehir Muhammed Suresi'nde anlatılan nehirler olmalıdır. Öyle anlaşılıyor ki bu özel nehirler diğer birçok ayette tekrarlanan genel nehirlerden ayrıdır.

Kur'an-ı Kerim'in 108. suresine adını veren de "çok şey" anlamına gelen "kevser"den ne kastedildiği müfessirler arasında tartışmalıdır. Taberî, kevseri "Cennetteki bir nehir, birçok meziyet (hayr-ı kesir), Cennetteki bir havuz" manalarını veren âlimlerin görüşünü kaydettikten sonra kendisinin kevserin bir nehir olduğu tarzındaki görüşü tercih ettiğini söyler²⁸³. Fahrettin Râzî ise selef âlimlerince meşhur ve yaygın olduğunu kaydettiği "nehir" manasından başlamak üzere kevser için on beş yorum sıralar ve kevserin Cennetteki hem bir nehrin hem de bir havuzun adı olduğu kanaatine temayül gösterir²⁸⁴.

Bu manalardan başka kevseri peygamberliğin şerefi, ümmetin âlimleri, Resulullah'ın tabilerinin ve ümmetinin ve evlatlarının çokluğu olarak da manalandırılmıştır²⁸⁵. Fakat bütün bu manalar söylenmekle beraber tefsircilerin çoğu "çok hayır" manasında ısrar etmişlerdir²⁸⁶. Çünkü asıl lügat itibarıyla anlaşılan en geniş mana odur. Diğerlerine kevser denilmesi, hep bu

²⁸¹ Muhammed, 47/15.

²⁸² Buharî, Tevhid, 22; Tirmizî, Sıfatü'l-Cenne, 4.

²⁸³ Taberî, *Cami*, XXX, 207-210.

²⁸⁴ Râzî, *Mefatih*, XXXII, 124-126; Ayrıca bkz. Mevdudî, *Tefhimü'l-Kur'an*, İstanbul, 2001, VII, 320.

²⁸⁵ Beydavî, *Envaru't-Tenzil*, II, 316.

²⁸⁶ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, IV, 558; Seyyid Kutup, *Fi Zılal*, XVI, 399.

“çok hayır” manası itibariyledir. Bunda dünyaya ve âhirete mahsus tasavvur olunabilen ve henüz tasavvur olunamayan her “çok hayır” dâhil olabilir²⁸⁷.

3.5. Cennetin Pınarları

Sudan yaratılan insanın en çok hoşlandığı şeylerin başında hiç kesilmeden akan tertemiz tatlı su kaynakları gelir. Özellikle zemininden ırmakların aktığı bağ bahçe ve parklar insanlara tarifi imkânsız haz ve lezzet verir. Kur’an ayetlerinde bu pınarlarla ilgili değişik bilgiler mevcuttur. **فِيهِمَا عَيْنَانِ تَجْرِيَانِ** ayetindeki kaynaklar hakkında birinin Selsebil, diğèrinin Tesnim olduğu söylenmiştir. Bir başka görüşe göre ise kaynaklardan birinden sürekli olarak arı duru ve hiç bozulmayan bir su akar. Diğèrinden ise içenlere lezzet veren meşrubat akar. İki kaynak ifadesi bazılarına göre biri yukarıdan ve biri de aşağıdan olmak üzere sahibinin istediğı tarzda akabilen iki kaynak manasına gelir. Bu kaynak pınarlar Cennet ehlinin evlerine yağmur gibi misk, amber ve kâfur saçır²⁸⁸. Bu görüşleri ayrı ayrı destekleyen ayetler vardır:

“Onlara karışımında zencefil bulunan kadehler ikram edilir. Bu içecekler, adı Selsebil olan pınardandır.”(İnsan, 75/18).

“Kendilerine ağzı mühürlü saf şarap şişelerinden şarap ikram edilir. Hitamı misktir, içildiğinde sonu mis gibi kokar. İşte yarışacaklarsa insanlar, bu Cennet devletine konmak için yarışınlar! O şaraba Tesnim içkisi de karıştırılır.”(Mutaffifin, 83/25–27).

“Allah’a karşı gelmekten sakınanlara vaad edilen Cennetin durumu ise şudur:

Orada bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içerken lezzet veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır.”(Muhammed, 47/15).

İnsanlığı yaratan Allah yarattığını en iyi tanıyan, gönüllerine etki edecek etkene ve kendilerini eğitecek uygun motifi en iyi bilendir. Sonra bir de onları nimetlendirecek ve azaplandırarak en uygun yöntemi de yine en iyi O bilir.

²⁸⁷ Davut, Ayduz, *Kısa Surelerin Tefsiri*, İstanbul, 2003, s. 159.

²⁸⁸ Kurtubi, *Cami*, XVII, 178-179; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVII, 117.

İnsanlar sınıf sınıftır. İnsanların ruhları çeşit çeşit, karakterleri de yine ayrı ayrıdır. Bütün insanlar, temel yapı bakımından birdirler. Ancak bir fert olarak her insan diğerinden farklıdır. Bundan dolayı yüce Allah, kulları hakkında araçsız olan bilgisine uygun olarak, çeşit çeşit nimetleri, azapları nimet ve üzüntüleri ayrı ayrı sıralamıştır.

Bazı insanlar vardır ki onları eğitmek amel etmeye istek ve gayretlerini harekete geçirmek, için tadı doğal olan tatlı su nehirlerinin veya ekşimemiş süt ırmaklarının veyahut süzme bal nehirlerinin veya içenlere tat veren şarap ırmaklarının kendilerine verilmesi uygun düşer. Ayrıca bunlar mükafat (ödül) olarak uygun olduğu gibi gönüllerini hoşnut etmeye de elverişlidir. Veya bu kimselere verilecek çeşit çeşit meyveler ve bununla birlikte Cehennem azabından kurtulmalarını ve Cennetlerden yararlanmalarını sağlayan Rablerinden bir bağış da uygun olabilir. Kısacası bu gibilerin hem eğitilmelerine uygun ve hem de mükâfat olarak verilmeye elverişli nimetler verilecektir²⁸⁹.

Bazı insanlar da vermiş olduğu sayılara sığmaz nimetlerine karşılık Allah'a şükretmiş olmak için ibadet ederler. Ya da Allah'ı sevdikleri için ve kendisine sevenin sevgilisine yaklaşmayı arzu etmesi misali, itaatlerle kendisine yaklaşmış olmak için ibadet ederler. Veya bu gibiler Allah'ın kendilerini hoşnut olmadığı bir durumda görmesinden utandıkları için ibadet ederler. Bunun ötesinde ibadetlerinde Cenneti, Cehennemi nimeti ve azabı sözün tam anlamı ile gözetmezler. Böylelerine hem eğitim ve hem de karşılık olarak Allah'ın onlara "İman edip iyi ameller işleyenlere gelince Allah onlara sevgi armağan edecektir." (Meryem suresi, 96) sözü ya da kendilerinin "Doğru bir yerde kudret sahibi bir hükümdarın katında." (Kamer suresi, 55) olacaklarını bilmeleri yeterlidir.

Birçok yerde geçtiği gibi Hicr Suresi 45. ayette de geçen pınar ifadesi Cehennemin yedi kapısından sonra zikredilmiştir. Belki de Cennetteki pınarlar, Cehennemin kapılarına karşılık olmaları için sahnede yer almaktadır²⁹⁰. Cehennemdeki korku ve endişeye karşılık, onlar esenlik ve

²⁸⁹ Kutup, *Fi Zılâli'l-Kur'an*, XIII, 221.

²⁹⁰ Kutup, *Fi Zılali'l-Kur'an*, VII, 183.

güven içindedirler. Yakıcı susuzluk uyandıran, boğucu Cehennem dumanları arasında değillerdir. Bunları kimin hak edeceğine dair özel bir tanım da şu ayetlerde yer almaktadır:

إِنَّ النَّبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا . عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا

"İyiler kâfur karışımı bir içeceği tasta içerler. Bu Allah'ın iyi kullarının istedikleri yere akmasını sağlayarak içebilecekleri bir pınardır."²⁹¹

Bu ayetlerin ilkinde Cennetteki iyi kulların içeceğinin kâfur karışımı bir sıvı olduğu belirtiliyor. Cennetlikler yerden oluk oluk kaynayan bu bol ve gür akışlı içeceği kâse kâse içerler. Ke's, kâse demektir. Dolu kadehe denir. Boş olursa ke's denmez. Meşhur mânâda bunun hakikati, içinde içki bulunan kadehin kendisidir. Özellikle içindeki içkiye de denir. İçki içenlerin asıl maksadı neticede içkinin vereceği neşe olduğu için daha sonraları bu kelime zikr-i sebep irade-i müsebbeb (sebebi söyleyip neticeyi kastetme) yoluyla tam neşeden mecaz olarak kullanılmıştır ki, edebiyatta bu mânâda kullanılışı yaygın olmuştur. Şu halde "tam anlamıyla dolgun, vereceği neşe içinde hiç sarhoşluk ve sersemlik bulunmayan, o anda ve daha sonra her türlü gam ve kederden uzak saf ve duru bir hayat zevki, demek olur. Böyle bir hayat ise, "Kuşkusuz âhiret yurdu, işte gerçek hayat odur."(Ankebut, 29/64) delilince ancak âhiret hayatıdır.

Mizâc, alet bildiren bir isim mânâsında olarak bir şeye katılan katkı demektir ki, özelliği bunda görünür. Mesela, bir şerbete katılan gül suyu onun mizacı, katkısı olmuştur. Sonundaki zamiri, kâsenin yerini tutmaktadır. Ke's, dolu kabın kendisinin ismi olduğuna göre, kâfur, kadehin katkısı olmuş olur. Bu ise, o kâsenin sırcası, "gümüşten billurlar" âyetinden de anlaşılacağı üzere kâfur tabiatında beyaz ve hoş demek olabileceği gibi, o kâsenin içine katılan içkinin kâfur özelliğinde, görülmedik bir içki demek olduğunu da ifadeedebilir. Bundan başka "katkısı olmak", kabın kendisinden ziyade içindeki içkiye daha uygun olacağına göre burada "kâse"den maksat, içindeki içilecek şey demek olup bunun katkısı da o içilecek içkiye katılan temiz ve hoş bir katkı demek olur. Önceki mânâyâ göre kâfur, bildiğimiz

²⁹¹ İnsan Suresi, 76/5-6.

mânâda düşünülebilir. Bilindiği gibi kâfur, beyaz ve hoş bir renkte, güzel kokulu, serin, antiseptik yani kötü kokuya karşı ve doğal olarak kalbi kuvvetlendirme özelliğini taşıyan meşhur bir şeydir. Bir kâsenin kendisinin bu tabiatta olması onun temizliğini, hoşluğunu, güzelliğini ifade eden eşsiz bir "istiare-i temsiliyye" olur. İkinci ve üçüncü mânâlara göre ise kâfur, bilinen mânâsında değil, dünyada bilinmeyen bambaşka bir içki veya içki katkısı demek olur. Gerçekte bu mânâ ile kâfur, Cennet çeşmelerinden bir çeşmenin ismi diye rivayet edilmiştir. Buna göre o iyi kişiler, o dolgun kadehten bu kâfur denilen çeşmenin suyunu veya içine o çeşmeden katılan bir Cennet şarabını içecekler demek olur.

Bu takdirde "bir kaynak" sözü, kâfurdan bedel veya onun açıklayıcısıdır. Yani, o kâsenin katkısı olan kâfur, bir ayn, bir çeşme, başka bir tâbirle bir kaynak, bir kaynak gözü, bir pınardır.

İkinci ve evvelki takdirde ise "içerler" fiilinin mefûlü (tümleci)dür. Yani katkısı kâfur olan o kâseden, hiç durmadan akan ve sonsuz hayat kaynağı olan bir çeşme suyu veya o su ile karıştırılmış bir içki içerler. Buna Vâkıa Sûresi'nde imanda en ileride olanların nitelikleri anlatılırken "Akan içki kaynağından doldurulmuş kadehler. Ondaki başları ağrıtmaz, akılları giderilmez."(Vâkıa, 56/18, 19) denilmiş, Saffât Sûresi'nde de, "Maîn'den doldurulmuş bir kadehle onların etrafında dolaşılır. Bembeyaz, içenlere lezzet verir. Onda ne bir zararlı sonuç vardır, ne de içenlere sarhoşluk verir."(Sâffat, 37/45-47) denilmiştir. Bu sûrede geçen "kâfur", Saffât Sûresi'nde geçen "bembeyaz, içenlere lezzet verir" ve Muhammed Sûresi'nde geçen "Tadı değişmeyen süttten ırmaklar."(Muhammed, 47/15) gibi nitelikler birbirlerine yakın mânâdadırlar.

Eski Araplar içkilerine kimi zaman "kâfur" kimi zaman da "zencefil" katarak onun lezzetini artırırlardı. Bu yüzden onlara Cennette, içine "kafur" karıştırılmış bol ve gür bir içecek pınarının olduğu, Üstelik bu içeceğin "temiz" sarhoşluk vermeyen bir nitelikte olduğu haber veriliyor. Yani, kafûr ile karışık bir su demek değildir. Tabii bu; suyu temiz ve soğuk, kokusu da kafûr gibi olan bir çeşme olacaktır. Bu içeceğin dünya içkilerinden daha tatlı olduğunu, vücuda verdiği hazzın dünya içkilerinin sağladıkları hazdan üstün

ve kat kat fazla olduğunu söylemeye bile gerek yoktur. Belirtilen niteliklerin amacı, anlamayı yakınlaştırmaktır. Çünkü yüce Allah biliyor ki, insanlar bu nitelikler olmaksızın, o bilgilerine kapatılmış gayb âlemini hayallerinde canlandıramazlar.

Metinde "ebrar" kelimesi geçmektedir. Bundan kasıt, hakkıyla Allah'a itaat eden, Allah'ın emirlerini, farzlarını yerine getiren ve men ettiği şeylerden uzak duran, iyilik yapıp ihlanda bulunan ve bir de sözünde ve yemininde duran kimselerdir²⁹². Cennetlikler ilk ayette "iyi kullar" ikinci ayette ise "Allah'ın kulları" olarak tanımlanırlar. "İbadullah - Allah'ın Kulları", "İbadu'r-Rahman - Rahman'ın Kulları" ifadeleri lugavî olarak bütün insanlar için kullanılabilir. Çünkü herkes Allah'ın kuludur. Fakat Kur'an-ı Kerim'de bu kelimelerin kullanıldığı yerlerde bunlardan, Allah'ın salih kulları kastedilmektedir²⁹³. Allah'a itaat etmekten uzak durmuş kötü insanları Allah, kendi mübarek isimlerine mensub etmeyerek bu şerefli lakapları temiz tutmuştur. Bu nimet ve onurlandırma sergisi ortasında ilk tanımın amacı cana yakınlık, ağırlama ve ayrıcalık ilanı iken ikinci tanımlamanın amacı yüce Allah'a yakınlık imajını pekiştirmektir.

Sonuç olarak denebilir ki, Cennet içeceği baş ağrısı vermeyen, sarhoş etmeyen, içenlere zevk bahşeden bembeyaz bir kaynaktan çıkar²⁹⁴. Bu içildiği zaman sarhoş etmediği gibi ne baş dönmesi yapar²⁹⁵, ne günah işlemeye iter, ne de saçmalatır²⁹⁶.

3.6. Cennetin Köşk ve Otağları

Cennetliklere altlarından ırmaklar akan, üst üste bina dilmiş köşkler vardır²⁹⁷.

أُولَئِكَ يُجْزَوْنَ الْعُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا وَيُلَقَّوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًا .

²⁹² Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, XI, 145.

²⁹³ Mevdudî, *Tefhim*, V, 212.

²⁹⁴ Saffat, 37/45-47.

²⁹⁵ Vakıa, 56/19.

²⁹⁶ Tur, 52/23.

²⁹⁷ Zümer, 39/20.

"İşte onlar sabretmiş olmalarının karşılığı olarak özel Cennet odaları ile ödüllendirilirler: Bu odalarda esenlik dilekleri ve selamla karşılanırlar."

Ayette geçen "el-Gurfeh" kelimesinden maksat Cennetin kendisi olabileceği gibi Cennette özel bir yerde olabilir. Aslında yüksek bina ve konakların terası, kulesi gibi en yüksek noktası demek olup burada gökyüzünün burçlarına uygun olarak bir yükseklik ifade etmektedir. Bu sebeple olmalıdır ki, yedinci gök diye de tefsir edilmiştir²⁹⁸. Aslında "gurfe" malikâne olup kelime genellikle iki katlı bir evin "üst katı" için kullanılır²⁹⁹. Nitekim yeryüzünde insanlar da misafir ağırlamak istediklerinde gelenekler icabı evlerinin en güzel ve en uygun odasını seçerler.

İşte nitelikleri ve özellikleri biraz önce anlatılan bu saygın konuklar özel Cennet odalarında esenlik dilekleri ve selamla ağırlanırlar. Bu, onların işaret edilen niteliklerini ve özelliklerini ısrarla korumalarının, sabretmelerinin ödülüdür. Bu ifadenin kullanılmasının özel bir anlamı vardır. Çünkü nitelikleri ve özellikleri tavizsiz sürdürme kararı nefsin istek ve arzularına, dünya hayatının aldatmacalarına ve düşük içgüdülerine karşı sabretmeyi gerektirir. Mücadeleyi, çabayı doğru yolda sürdürmek ancak sabırla mümkündür.

Üst üste bina edilmiş yapılar içinse Allah Teala şöyle buyuruyor:

لَكِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ عُرْفٌ مِّنْ فَوْقِهَا عُرْفٌ مَّبْنِيَّةٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَعَدَّ اللَّهُ لَا يُخْلِفُ
اللَّهُ الْمِيعَادَ.

"Lâkin Rab'lerini sayıp kötülüklerden sakınanlar için, içinden ırmaklar akan, üstüste odalar ihtiva eden yüksek köşkler vardır. Bu Allah'ın bir vaadidir. Allah ise vaadinden asla caymaz."³⁰⁰

Üst üste bina edilen katlardan oluşan köşklerin ve onların altından akan ırmakların sergilediği manzara, Cehennem ehlinin altlarını ve üstlerini kat kat saran ateş sahnesini karşılamaktadır. Kur'an-ı Kerim'in ifade üslubu, sahneleri gözler önüne sererken bu karşılıklı dengelemeye, bu simetrik ifade

²⁹⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 78.

²⁹⁹ Mevdudi, *Tefhim*, IV, 56.

³⁰⁰ Zümer Suresi, 39/20.

tarzına her zaman riayet etmektedir. Hurilerin içinde olduğu çadırlara gelince:

حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ

"Çadırlar içerisinde gözlerini yalnız kocalarına çevirmiş huriler vardır."³⁰¹

Ayetlerde geçen ve çadır otağ manasına gelen "hıyam" kelimesinin bildiğimiz çadırdan daha farklı manaları içerdiği şüphesizdir. Nitekim "hıyam"ın tekili olan "hayme" kelimesi ev anlamında da kullanılır. Yapılan rivayetlere göre Hz. Ömer ve Hz. İbn Abbas, ayetteki "hıyam"ı Cennetin güzelliğine yakışır bir tarzda, harika incilerden yapılan evler olarak anlamışlardır³⁰². Hayme, Arap evlerinin yuvarlak olanına denir ki, işte çadır diye isimlendirilen bu evdir. Bazıları dedi ki, üç yahut dört direk üzerine kurulup üstü Sümâm denilen otlukla kapatılan ve havanın sıcaklığını alta geçirmeyen bir evdir. Yahut mutlaka ağaç dallarından yapılan eve denir ki, Türkçe'de bu tip evlere salaş adı verilir.

Kısaca ifade etmek gerekirse Araplar'ın kıldan yuvarlak kubbe tarzında yaptıkları, bazan dikdörtgen biçiminde olan evleridir³⁰³. Deriden dahi yapılabilir. İşte bunlara çadır denilir. Ayrıca ağaçtan yapılanları Türkmen dilinde "alacık", sazlıktan yapılanlara ise "hüg" ismi verilir. Bu bilinen çadırlar hâlâ yapılmaktadır. Çadırların otak, şemşiyeye, kubbe ve aylak gibi türleri vardır. Fakat burada Cennet çadırlarının inciden olduğu nakledilmiştir.

Buharî, Müslim, Tirmizî ve diğerleri Ebû Mûsa el-Eş'arî'den Peygamber (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu nakletmişlerdir. "Çadır, içi boş bir incidir: "Dürretin mücevvefetün" Gökte boyu altmış mildir. Her köşesinde müminin bir ehli (yakını) vardır. Diğerleri onları görmezler, mümin bunları dolaşır." Bir takımlarının da Ebu'd-Derdâ'dan yaptıkları rivayete göre "Hayme, büyük bir incidir ve inciden yetmiş kapısı mevcuttur."³⁰⁴ Şüphe yok ki bunlar, Cennet evlerinin sefâsını tasvir etmek için yapılan temsillerden ibarettir.

³⁰¹ Rahman Suresi, 55/72.

³⁰² Taberî, *Cami*, XIII, 160.

³⁰³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, X, 45.

³⁰⁴ Müslim, Cennet, 12.

Râzî de der ki: "Çadırlar içinde kocalarından başkasına bakmayan hûriler." Sözü, hûrilerin büyüklüklerine işarettir. Çünkü onlar, yasaklama ve hapsetmek suretiyle bakışlarını kendi kocalarına çevirmiş değillerdir."³⁰⁵ Ahşabdan oda gibi yapılan çadırlar yatak odası, olarak kullanılırlardı. Hatta Araplar, kıldan yaptıkları evlere çadır ismini verirlerdi. Çünkü bunlar, ikamet için hazırlanmış çadırlardı. Bunu tesbit ettikten sonra şunu da ifade edelim ki bu ayet³⁰⁶, gayet güzel bir mânâyâ işaret eder. Şöyle ki: Cennette mümin bir şeyi elde etmek için harekete ihtiyaç hissetmez, eşya ona doğru hareket eder. Binaenaleyh o hareket etmeden yiyeceği içeceği gelir. Arzu ettikleri şeyler, üzerlerinde dolaşırlar.

Hûrîler evlerde bulunurlar, istedikleri vakit müminlere intikalleri çadırlarla olur. Müminlerin köşkleri vardır, huriler o çadırlardan köşklere inerler. Buradan hareketle çadırlara Elmalılı "cibinlik" anlamını vermiştir³⁰⁷.

"Çadırlar" ifadesiyle, dünyada zenginlerin bahçelerde piknik için kurdukları çadırlar kastolunuyor olabilir. Tahminen Cennet ehli kendi saraylarında hanımlarıyla yaşarken, çadırlarda huriler piknik için, her türlü eğlence için hazırlık yapacaklardır³⁰⁸.

Çadır" sözcüğü, çöl hayatını; çağrıştırır. O çöl hayatına ilişkin bir konfordur, ya da çölde yaşayan insanların isteklerinin sembolik bir ifadesidir³⁰⁹. Bu Cennetlerdeki çadırların dışına hiç çıkmazlar.

Fakat bu konudaki gerçek şudur ki, dünyada insanların yaptığı en yüksek binalar, Hindistan'daki Tac Mahal ve New York'un gökdelenleri bile Cennet'in "yüce konaklar"nın çirkin bir müsveddesinden başka bir şey değildir. Bu konaklar öylesine muhteşem, yüce ve güzeldir ki, insan zihni onların ihtişamını hayal bile edemez.

3.7. Cennetin Nuru

³⁰⁵ Râzî, *Mefratih*, XIII, 167.

³⁰⁶ Saffat Suresi, 37/49.

³⁰⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, XI, 129.

³⁰⁸ Mevdudî, *Tefhim*, V, 36.

³⁰⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, XI, 132.

Yemek, içmek ve Cennetteki her zevk bu semavî ruhlara uygun olarak manevî bir anlam taşımaktadır. İnsan Suresi 21. ayette yer alan berrak içki Râzî'ye göre ilahî Zat'tan çıkan ışıklardır³¹⁰, bir kısım müfessirlerin düşündüğü gibi bir çeşit gazozlu su değildir:

Onların Rabbi, kendilerine tertemiz bir içki ikram edip şöyle demiştir: "İşte bütün bunlar sizin mükâfatınızdır. Gayretleriniz makbul oldu."

Yüce nur kaynakları farklı olduğu gibi kuvvette, bollukta ve berraklıkta da kaynaklar birbirinden farklılık gösterirler. Bazıları soğukluğa ve kâfur kuruluşuna sahiptir; ondan içen kişi korkuya, hıçkırıklara ve sıkıntıya dalar, bazıları sıcaklığa ve zencefil kuruluşundadırlar; oradan içen kişi ise vücuduna ve maddi şeylere o kadar alakasızdır ki Allah'tan başka hiçbir şey görmez. Daha sonra insan ruhu birbiri ardından kaynakları ve nurları gezer, şüphesiz sonunda gezilerinde sebepler ve neticeler, Yüce Varlık'a, Vacibü'l-Vücut'a yani Kadir Allah'ın mutlak nuruna ulaşırlar³¹¹. Oradayken ve bu içkiden ildiğinde, daha önce alınan bütün içkilerin hatırası unutulur. Yüce nurla mukayese edilen her nur Allah'ınkinin yanında bir hiçtir. Sevgili kulların ulaştığı son basamak burasıdır. İşte bunun için Allah Cennetliklerin mükâfat bölümünü "Ve Rableri onlara tertemiz, berrak bir içkiden içirecek" ayetiyle bitirmiştir³¹².

3.8. Cennetin Ağaç ve Meyveleri

Sözlük anlamı bağ bahçe olan Cennette ağaçların bulunması tabiidir. Çeşitli ayetlerde gölgelerden, dallardan sarmaş dolaş olmuş koyu yeşilliklerden, meyveleri kolayca toplanabilen ağaçlardan bahsedildiği gibi; özel olarak nar, hurma, reyhan, kiraz, muz gibi ağaç ve bitkilerden de söz edilir³¹³.

Cennette türlü meyveler, hurmalıklar, nar ağaçları³¹⁴, bağlar³¹⁵, dikensiz sedir ağaçları, salkımları sarkmış muz ağaçları³¹⁶ bulunur. Rahman

³¹⁰ Râzî, *Mefatih*, VIII, 283.

³¹¹ Râzî, *Mefatih*, VIII, 284.

³¹² Subhi Salih, *Ölümden Sonra Diriliş*, s. 134.

³¹³ Rahman, 55/12-68; Vakıa, 56/28-29.

³¹⁴ Rahman, 55/68.

³¹⁵ Nebe, 78/32.

³¹⁶ Vakıa, 56/28-29.

suresinde ذَوَاتَا أَفْنَانٍ buyrularak efnan³¹⁷ kelimesiyle hem dal budakların çokluğu hem de çeşitlerin bolluğu anlatılmıştır³¹⁸. İşte bu çeşitlerin fazlalığı lezzeti artırmaktadır.

Daha çok halka hitap eden dinî-edebî eserlerde söz konusu edilen "tûba ağacı"nın mevcudiyeti ise kesin değildir. İman ve güzel amel sahipleri için iyi bir ebediyet hayatının hazırlandığını ifade eden ayet-i kerimedeki³¹⁹ tûba kelimesi sözlükte iyilik, güzellik, iyi ve güzel karşılana her şey anlamına gelir.

الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَىٰ لَهُمْ وَحَسَنُ مَا أَجْرُهُ

"Ne mutlu iman edip de makbul ve güzel işler yapanlara! Eninde sonunda dönüp gidilecek güzel yurt onların olacak."

Müfessirlerin bu kelimeye verdikleri sekiz kadar manadan biri de tûba ağacıdır. Râzî'nin de dolaylı olarak belirttiği gibi kelimeyi sözlük anlamından çıkarıp dar bir anlama tahsis etmek doğru değildir³²⁰. Bunun yerine "ebedî saadete vesile olan her güzel şey"³²¹ manası verildiği takdirde bağ, bahçe ve ağaçlar da dâhil olmak üzere her imkân kelimesinin kapsamına alınmış olur. Şa'ranî, Hz. Âdem'in bütün insan türünün atası olduğu gibi tûbânın da bütün Cennet ağaçlarının aslı olabileceğini kaydeder³²². İbn Ebi'd-Dünya'nın Resulullah'a nisbetle rivayet ettiği uzunca bir metinde, Cennetteki tûbâ ağacının büyüklüğü, yaprakları, çiçekleri, meyveleri ve çeşitli özellikleri belirtildikten sonra gölgesinde bulunan Cennetliklerin fevkalâde niteliklere sahip atlara binerek Allah'ı ziyaret edişleri anlatılmaktadır. Ancak İbn Kesir, bu hadisin eski âlimlerden birinin indî görüşü iken yanlışlıkla hadis diye Resulullah'a nispet edilmiş olabileceğini söyler³²³.

³¹⁷ Efnan kelimesi "fenen" in çoğulu olarak dal-budak manasına; "fenn" in çoğulu olarak da çeşit anlamına gelir.

³¹⁸ Taberî, *Camîu'l-Beyan*, XIII, 147.

³¹⁹ Ra'd Suresi, 13/29.

³²⁰ Râzî, *Mefatih*, XIX, 52.

³²¹ Suphi Salih, *Ölümden Sonra Diriliş*, s. 99.

³²² Şa'ranî, *Yevakit ve'l-Cevahir*, II, 172.

³²³ İbn Kesir, *Nihaye*, II, 520-523.

Ağaçların meyveleri olarak Rahman suresinde **فِيهِمَا مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ زَوْجَانِ** ayetinde iki Cennetteki her türlü meyveden çiftler çiftler olduğu ifade edilmektedir. İbn Abbas'a göre dünyada acı tatlı ne kadar meyve varsa, onların hepsi, hatta Ebu Cehil karpuzu bile -fakat tatlı olarak- Cennette vardır³²⁴. Ancak dünya ile âhiret meyveleri arasında sadece isim ve görünüş benzerliği vardır³²⁵. Cennettekiler elbette dünyadakilerle kıyaslanmayacak kadar güzeldir.

Ayette geçen "İki Cennetin de devşirilecek meyveleri ellerinin altındadır." cümlesi Rahman olan Allah'ın sonsuz merhametini ve salih kullarına olan yakın ilgisini göstermektedir. Ayağa kalkmaya, yukarıya tırmanıp zahmet çekmeye gerek yoktur. Dileyen ayakta, dileyen oturarak, dileyen yatarak bu nimetlerden istifade edebilir³²⁶.

İki sınıf meyve ifadesi şu şekilde değerlendirilmiştir:

1. Dünyada iken gördüğünüz ve tanıdığınız meyve çeşitleri ile hiç görmediğiniz garip ve acı bir güzelliğe sahip olan meyveler,
2. Birbirinden farklı olmayan, aynı tadı ve aynı lezzeti veren taze ve kuru meyve³²⁷ çeşitleridir.

Cennet ehline her türlü meyve, hurma ve narın varlığı Rahman suresinde 68. ayette belirtilmektedir. **فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ** ayetindeki meyvelerin hepsinin tenvinle zikredilmesi onları benzeri görülmedik derecede bilinmez hale getirerek üstün kılmaktadır. Fakiheden sonra özellikle hurma ve narın zikredilmesi bunların yemiş olmaktan başka ilaç gibi özelliklerinin de bulunmasıdır. Bakara suresinin 238. ayetinde "Namaza ve orta namaza devam edin" şeklindeki ifadeyle önce genel olarak namaza ardından da özellikle ikinci namazına dikkat çekmekle; bu namazın ayrı bir öneme sahip olduğuna işaret edildiği gibi, burada da genel olarak meyvelerden sonra

³²⁴ Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVII, 117.

³²⁵ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, I, 174.

³²⁶ Nesefî, *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*, Beyrut, ts., VI, 147; Hazin, *Lübabü't-Te'vil fi Meani't-Tenzil*, Beyrut, ts., VI, 157; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVII, 118.

³²⁷ Alusi, *Ruhu'l-Meani*, I, 204; Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, III, 300.

özellikle bu iki meyveye dikkat çekilmiştir³²⁸. Bu dikkat çekici tekrarda Cennetlikler için bir teşvik ifadesi söz konusu olmakla beraber Cennete girmenin vesikası olan imanı güçlendirmeleri açısından da bu iki meyvenin rolü olduğu hususu vurgulanmıştır. Akıl gözü ile hurma ile nara dikkat eden kimse fiziksel yapıları, tatları, gıda değerleri ve şifalı elementleri ile bu meyvelerin bütün tesadüfleri ortadan kaldıracak mükemmellikte olduğunu anlayacak ve bunları bilerek yapan bir yaratıcının sonsuz ilim ve kudretine işaret edecek delilleri bulacaktır³²⁹.

Vakıa Suresi'nde bahsedilen kirazın zikri ise şöyledir:

وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا أَصْحَابُ الْيَمِينِ . فِي سِدْرٍ مَّخْضُودٍ . وَطَلْحٍ مَّنْضُودٍ . وَظِلِّ مَّمْدُودٍ . وَمَاءٍ
مَّسْكُوبٍ . وَفَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ . لَّا مَقْطُوعَةٍ وَلَا مَمْنُوعَةٍ .

"Ashab-ı yemin ki ne ashab-ı yemin! Ne mutludur onlar!

Dalbastı kirazlar,

Dolgun salkımlı muzlar,

Yayılmış gölgeler...

Şırıl şırıl akan sular...

Tükenmeyen, eksilmeyen, hiçbir surette esirgenmeyen birçok meyveler içindedirler"³³⁰

Sidr-i Mahdûd: Arabistan kirazı denilen meşhur nabk ağacının ismidir. iki mânâ ile tefsir edilmiştir. Birincisi, silinmiş, tesviye edilmiş ve düzeltilmiş demektir. Arabistan ağacı dikenli olduğu için burada sidr-i mahdûd denilerek Cennet ağacının dikensiz olduğu anlatılmıştır³³¹. İkincisi, meyvesinin çokluğundan dalları bükülmüş mânâsına tefsir edilmiştir ki Elmalılı bunu, "dal bastı" tabirine yakın görerek meâlde de "dal bastı kiraz" diye ifade

³²⁸ Kurtubi, *Cami*, XVII, 186; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 386-387.

³²⁹ Beki, Niyazi, *Rahman Suresi*, s. 151.

³³⁰ Vakıa Suresi, 56/27-33.

³³¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, X, 189.

etmeyi diğer mânâdaki dikensizlik anlamına da uygun olacağını ifade etmiştir³³².

Cennetliklere Cennet meyvelerinden birisi ne zaman kendilerine verilse, yabancılık çekmeden istifade ederek her defasında "Bu evvelce rızıklandığımız şeydi" diyeceklerdir³³³. Allah'ın yanında daima ebedî bir neş'enin zevki vardır, rıdvân (Allah'ın rızası) zevki. Acaba iki âlemdeki bu zevk, bu semere (meyve) hakikaten aynı çeşitten midir? Hayır aynı çeşitten değil. Benzerdirler, birbirine karşılıklı olarak bir benzeyişleri vardır. Ve önce onlar buna bu benzeyiş halinde sevk olunmuşlardır. Gerçekte ise aralarında aynı şey olma bakımından büyük farklar vardır. Bu cümleden olarak biri saf olmayan, diğeri saftır; biri gaybe ait zevk, diğeri tamamen görme, görünmedir. Dünyada bu rızık, bu semere, gölgesiyle sırf ruhanî ve aklî olarak tadılır. Âhirette ise tam hakikati ile ayn-ı vücut (aynı varlık) olarak hakka'l-yakîn (gerçekliğinde şüphe olmayan) bir şekilde tadılır. Sonuç olarak biri elden kaçabilir, kesik, sonlu, ebedî olmayan; diğeri kaçmaz, devamlı ve ebedîdir. Bu âyetin bu iki cümlesi bize gösteriyor ki, dünyada anlayış ne kadar yükselir, iman ve amel de onunla ne kadar uygun olursa âhirete ait meyveler de o kadar çok olacak ve o oranda yükselecektir.

3.9. Cennet Ashabının Vârisliği

Kur'an-ı Kerim'de bazen Cennet ashabının varis olduğundan bahsedilmektedir. Müminlerin özelliklerini zikreden Müminun suresi'nde şöyle ifade edilmiştir:

أُولَئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ. الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ.

"İşte vâris olanlar, ebedî kalacakları Firdevs Cennetine vâris olanlar onlardır onlar!"

İki ayette de varis olmaktan bahsetmenin hikmeti birincisinde dünya, ikincisinde âhîret olarak tefsir edilebilir³³⁴. Bunu Enbiya Suresi 105. ayetteki "Yeryüzüne salih kullarım varis olacaklardır." ayeti de delil olarak

³³² Bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, X, 192.

³³³ Bakara, 2/25.

³³⁴ Bayraklı, Bayraktar, *Kur'an Tefsiri*, XIII, 193.

getirilmektedir. Demek ki ilk veraset dünya hükümranlığını ele geçirmek, siyasi erke sahip olmak anlamına gelmektedir. 11. ayetteki varis olma ise âhiretle alakalı olup bunun Firdevs denen Cennet olduğu anlaşılmaktadır. Yani Cennetlikler ben başta Cehennemliklere hazırlanmış olup ancak kötü amelleri neticesinde hak etmedikleri Cennetleri Cennetliklere miras bırakmış görünmektedirler.

Konuyla ilgili olarak da İbn Arabî de âhirete üç Cennet olduğunu kabul etmektedir:

Birincisi doğumdan altı yaş sonuna kadar bülüğ çağına ulaşmayan çocukların bırakıldığı *Cennetü'l-ihstias* yani "ayrı tutma Cenneti"dir. Allah kulları arasından istediği kimselere ihtisas Cenneti hususunda istediğini verir. Deliler, bir peygambere sahip olmayıp ilimlerinin kılavuzluğunda Allah'ın birliğini kabul edenler bu Cennetin sakinleri arasındadırlar.

İkincisi *miras Cennetidir*. Bu Cennet, müminler arasından ve daha önce zikrettiklerimizden Cennete giren her varlığın elde ettiği Cennettir. Ancak buradaki Cennet eğer girebilmiş olsalar idi ateş ehline hazırlanmış olan Cenneti ifade etmektedir.

Üçüncüsü *amel Cennetidir*. Yani amellerinin neticesine göre insanların kendisine sahip olacağı Cennettir³³⁵. Bu ameller Cenneti, İbn Arabî'ye göre, nakilci müfessirler tarafından anlatılan bütün harikaları ihtiva eder³³⁶.

3.10. Cennet Ashabının Genel Durumu

Cennet Kur'an-ı Kerim'de genellikle iman ve salih amel sahiplerine vaad edilmiştir. Müslüman ailelerin ergenlik çağına gelmeden ölen çocuklarının Cennete gireceği alimlerin çoğunluğu tarafından kabul edilmekte, ancak müşriklerin çocukları için tereddütler bulunmaktadır. Mutlak adalet, nihayetsiz lütuf ve rahmet sahibi olan Allah, mükellef olmayan kullarını Cehennemle cezalandırmayacağına göre çocukların ve delilerin ebediyet âlemindeki yerlerinin Cennet olacağı kabul edilmelidir. Hak dinin varlığından ve peygamberlerin tebliğinden haberdar olmayan insanlar da akıllarıyla

³³⁵ İbn Arabî, *Fütuhât*, I, 353-363.

³³⁶ Suphi Salih, *Ölümden Sonra Diriliş*, s. 170.

kainatın yaratıcısı ve yöneticisini idrak etseler bile onun emir ve yasakları hususunda bilgi sahibi olamayacaklardır. Bu husus dikkate alınarak onların da dinî yükümlülük açısından çocuklar ve deliler gibi mazur görülecekleri düşünülebilir³³⁷.

Cennete girmenin temel şartı olan iman, Allah ile kul arasında mevcut sevgi bağının kuldaki yansımasından ibaret olup hiçbir şekilde yokluğu düşünülemez. "Faydalı işler" anlamına gelen salih amellere gelince insan hayatı boyunca dinî ölçüler açısından yapılması veya terk edilmesi gereken şeyler olmak üzere iki gruba ayrılan bu fiillerin hm sayısı çok, hem de işleniş biçimleri değişiktir. Bir kişinin bunların tamamını yerine getirmesi fiilen imkânsızdır. İbn Kayyim Cennete girmeye vesile olan amelleri ayetlere dayanarak saydıktan sonra Maun Suresi'nin son ayetlerinden de istifade ederek bunları iki noktada özetler:

*"İbadetlerini gösteriş için yaparlar, zekât ve diğer yardımlarını esirger, vermezler."*³³⁸

Yaratanın kulluğunda samimiyet, yaratılmışlara şefkat. Bu da nihaî olarak bir noktada yoğunlaşır: Allah ile O'nun sevdiği bütün hususlarda uyum içinde olmak³³⁹.

Bir ayette ebediyet nimetlerinin peygamberler, siddikler, şehitler ve salihlere ait olacağı ifade edilirken³⁴⁰ Cennetin semavat ve arz kadar geniş olduğunu ifade eden başka bir ayette kötülüklerden sakınma yanında bollukta ve darlıkta başkalarına yardım etme, öfkeyi yenme, insanların kusurlarını bağışlama ve işlediği günahlarda ısrar etmeyip Allah'tan af dileme hasletleri sıralanır³⁴¹.

Bir kısmına göre burada sıralanan salih ameller asında doğudan Cennete girmeyi gerektirmeyip sadece Allah'ın rahmet ve muhabbetine nail olmayı sağlar. Ne var ki O'nun rahmet ve muhabbetinin tecellileri içinde şüphe yok

³³⁷ Kurtubi, *Tezkire*, s. 591-600.

³³⁸ Mâun Suresi, 107/6-7.

³³⁹ İbn Kayyim, *Hadîl'-Ervah*, s. 549-551.

³⁴⁰ Nisa Suresi, 4/69.

³⁴¹ Al-i İmran Suresi, 3/ 134-135.

ki Cennet de vardır. Hz. Peygamberimiz (s.a.s.) amel ve ibadette aşırı gitmeyi menettiği hadislerinin birinde ilahî rahmet olmadan kimsenin Cennete giremeyeceğini beyan ederek orta yolun takip edilmesini ve ümitli olunmasını tavsiye etmiştir³⁴². Bu tür tavsiyelerin zahitlerin amellerine güvenmemeleri ve kendilerini Allah'ın azabından emin telakki etmemeleri gibi dolaylı bazı uyarıları da kapsadığı şüphesizdir.

Dünya hayatında insanları en çok meşgul eden konulardan biri olan ekonomik farklılığın Cennet hayatını da ilgilendirdiği görülmektedir. İmam Müslim fakir müminlerin zenginlerden önce Cennete gireceklerini dile getiren hadisler rivayet etmiştir³⁴³. Fakat İbn Kayyim'in da belirttiği gibi bu durum, fakirlerin zenginlerden mutlak manada üstün oluşundan değil, zenginlerin hesaplarının uzun sürmesinden kaynaklanacaktır. Zira vecibelerini yerine getiren zengin, dinî hayatı itibariyle fakirden üstün olabilir.

Cennetlikler ile ilgili bir diğer husus da nimetlerin ve orada kalışlarının devamlı olduğu³⁴⁴ ve dünya metaından daha üstün şeylere sahip olmalarının ayetlerde sık sık vurgulanmasıdır³⁴⁵:

زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ
الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ.

قُلْ أُوتِيتُكُمْ بِخَيْرٍ مِّنْ ذَلِكَ لِّدِينِ اتَّقُوا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا
وَأَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ.

*"İnsanlara kadınlar, oğullar, yüklerle altın ve gümüş yığınları, salma atlar, davarlar, ekinler kabilinden aşırı sevgiyle bağlanılan şeyler çok süslü gösterilmiştir. Halbuki bunlar dünya hayatının geçici faydalarını sağlayan şeylerdir. Oysa varılacak yerin (ebedî hayatın) bütün güzellikleri Allah katındadır"*³⁴⁶

³⁴² Müslim, Münafikîn, 78.

³⁴³ Müslim, zühd, 37.

³⁴⁴ Zuhruf Suresi, 43/71.

³⁴⁵ Al-i İmran Suresi, 3/14-15; Taha Suresi, 20/131; Al-i İmran Suresi, 3/198.

³⁴⁶ Ali-İmran Suresi, 3/198.

"De ki: "Size, ihtirasla istediğiniz o şeylerden çok daha iyisini bildireyim mi? İşte Allah'a karşı gelmekten sakınan müttakiler için Rab'leri nezdinde içinden ırmaklar akan cennetler olup, kendileri orada ebedî kalacaklardır. Hem orada onlara tertemiz eşler ve hepsinin de üstünde Allah'ın rızası vardır. Allah bütün kullarını hakkıyla görmektedir."³⁴⁷

Şehvetle ilgisi çok olan, bütünüyle şehvet kesilmiş gibi bulunan şeylere karşı duyulan muhabbet, yahut sırf şehvet için sevilen, onlar arasından bu sayılan şeyler insanlara çok süslü, çok ziynetli gösterildi, bunları pek hoş gördüler, sevicek şeyler yalnızca bunlar zannettiler. Bir taraftan bunların meşru birer nimet olması özelliği, bir de hayalî ve gayri meşru bir şeye sebep olması özelliği vardır. Birincisinde süsleyen Allah, ikincisinde süsleyen şeytan ve beşerin bilgisizliğidir ki, fenalığı ve kınanması bu bakımdandır. Şehvet nefsin arzu ettiği şeye atılışdır ki gönül çekmek, canı istemek diye söylenir. Bunun ifrat derecesine hırs ve şehvet denilir. Dilimizde şehvet, iştaktan daha özel bir anlama gelir ise de aslında değildir. Burada shehevât, bütünüyle şehvet kesilmiş iştah çekici şeyler anlamına kullanılmış ve aşağısıyla tefsir edilmiştir. Bununla beraber mef'ûl manasına alınarak şehvet kendi manasında bırakılmak ve aşağısı da "hübb"ün beyanı olmak ihtimali vardır. Evlat ve hele oğullar demektir. Bunda kadınlar tarafından mülâhaza olunan shehevât sevgisine de bir ima vardır. Zira "nâs" kelimesi bütün insanlara ve kadın ile erkeğe şamil olmak üzere genel anlamlı bir kelimedir. Fakat kınama açıkça erkeklere tevcih olunmuş, kadınlar sevmek değil, sevilme mevkiinde gösterilmiştir. Bununla beraber âyet Allah katındaki mutlak gerçeği değil, bir bakış açısını, bir zihniyeti dile getirmiştir.

"Kanatîr" kantarın çoğuludur, "mukantara" ise kantarlanmış demektir. Kantarların kantarlanması da darb suretiyle (çarpım yapılarak) çoğaltılmıştır ki, mübalağa için olur³⁴⁸. Aritmetik ifadesiyle en az "kantar kerre kantar" demek gibidir³⁴⁹. Kantar en büyük ağırlık birimidir ki, çeşitli zamanlarda, değişik kavimler tarafından farklı şekilde kullanılmış olduğu bilinmektedir. Mesela bir zamanlar Afrika ve Endülüs'te sekiz bin miskal, sonra yüz rıtıl bir

³⁴⁷ Al-i İmran, 3/15.

³⁴⁸ Kutup, *Fi Zılali'l-Kur'an*, IV, 167.

³⁴⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 143.

kantar sayılmıştır. Hz. Peygamber'den bin iki yüz ukye (okka) veya on iki bin ukye veya bin iki yüz dinar diye üç ayrı rivayet de bulunmaktadır. Mutlak olması bakımından herhangi bir sayı değil, en yüksek tartıda birçok şey demek olur. Nitekim Araplarda kantar miktarı belli olmayan bir ağırlık ve tartıdır. Veyahut yerle gök arası kadar mal demektir diye de lügat rivayetleri bulunmaktadır.

İşte böyle şehavat muhabbetini pek güzel bir şey zannetmeleridir ki, kendilerini her fenaliğe sürükler. Bu iştah çekici şeylere böylesine muhabbet ise görüldüğü kadar güzel bir şey değildir. Bunların amaç ve gaye edinilmeye değer yanları yoktur. Nihayet bunlar bayağı bir hayatın unsurlarıdır.

Dönüp dolaşıp varılacak ve hayatın gayesi edinilecek şey bunlar değildir. Allah'ın yanındakidir ki, bu dünya hayatından geçilip Allah'a varıldığı zaman ona erilir. Bundan dolayı o şehavat, o iştah çekici şeyler, dünya hayatını sürdürmek ve geçip Allah'a gitmek için faydalanılmak üzere verilmiş birer araç olmak bakımından Allah tarafından ihsan edilmiş birer nimet iseler de bu bayağı hayata ve onun eşyaları olan şehavata muhabbet etmek ve bu yüzden Allah yanındaki güzel mevkii feda etmek ne kadar büyük budalalıktır, ne kadar alçaklıktır.

Bunları anlatmak için:

*"De ki, size, o istediklerinizden daha hayırlısını haber vereyim mi? Korunan kullar için Rablerinin yanında Cennetler var ki, altlarından ırmaklar akar, içlerinde ebedî kalmak üzere onlara, hem tertemiz eşler var, hem de Allah'dan bir rıza vardır. Allah, o kulları görür."*³⁵⁰

Her çeşit nimet bulunan bu güzel Cennetler, bu daimî gönül alan ve henüz gizli vatanlar, bu tertemiz pak çiftler, o içinde bulunduğumuz geçici, aldatici, basit ve alçak hayattaki iştah çeken şeylerden daha güzel, çok daha hayırlıdır. Allah'ın tam anlamıyla bir rızası ise hepsinden büyük, her lezzetten yüksektir. Fakat bu güzel yurt, bu güzel yuva herkese değildir. Dünyanın her an durmadan değişen ve geçici olan iştah çekici şeylerine

³⁵⁰ Al-i İmran Suresi, 3/15.

sevgiyle bağlanmaktan sakınıp, kötü akıbetten korunan muttakilere mahsustur. Böyle olmayanlar güzel yuvaya eremez, rıdvan lezzetini bulamaz. Başında o geçici lezzetleri elde etmenin hırs ve çabasıyla yanar tutuşurlar, sonunda ondan mahrum kalmanın acısı ve azabı içindedirler. Bu korunma (ittika) da kuru laftan ve gösterişten ibaret bir korunma değildir. Allah, kullarının içini dışını, ne yapıp ne işlediklerini görür. İmanlarını şüpheden uzak olarak ikrar ve itiraf edip bu sayede günahlarına mağfiret dileyen, hiçbir lezzete imkân bırakmayan ateş azabından korunmalarını niyaz eden, sabırlı, sözlerinde, niyet, davranış ve işlerinde dürüst ve doğru olan, huşû içinde ibadet ve taata devam eden, mallarını Allah yolunda infak eden, karanlıkların aydınlığa, gafletlerin açıklığa ve uyanıklığa dönüştüğü o seher vakitlerinde istiğfar eyleyen kullarını görür ve gözetir, güzel yurdu ve en büyük rıdvanını böyle kullarına verir. Şu halde ta başta yürekten inanıp tasdik etmek ve imanını da hiç çekinmeden dil ile ikrar etmek, günahların bağışlanmasına ve azaptan korunmaya vesile ve sebep ise de, hiç şüphesiz en güzel sonuç ve en büyük rıza, sayılan özellikleri kendilerine huy ve alışkanlık edinmiş olan takva ve ibadet ehli müslümanlara aittir.

Cennetliklere verilen nimetlerden meyveler hem dünyadaki ibadetlerinin meyveleri olarak algılanabilir hem de oradaki yeme ve içme zevkini anlatan bir teşvik unsuru olarak da görülebilir³⁵¹.

Allah Teâlâ daha sonra "Orada ne dilerlerse onlarıdır"³⁵² buyurmuştur. Bu ifade ile İlgili iki bahis vardır:

Birincisi: Bu ifade, orada bütün hayır ve mutlulukların mevcut olduğuna delalet eder. Bu ifade, Hak Teâlâ'nın, "Canlarınızın isteyeceği, gözlerinizin hoşlanacağı ne varsa oradadır"(Zuhruf,71) ifadesinden daha belğdir. Çünkü "Orada ne dilerlerse onlarıdır" ifadesinin içinde hem bu iki şey (yani canın istediği, gözün hoşlandığı) şeyler ve bunlarla beraber başka kısımlar (nimetler) vardır.

İkincisi: "Orada ne dilerlerse onlarıdır" ifadesi, "Bu hal ancak Cennetle söz konusudur" demektir. Çünkü bu ifade, hasr (sadece) manasınadır ki, bu da,

³⁵¹ Saffat Suresi, 37/46.

³⁵² Nahl Suresi, 16/31.

insanın bu dünyada, her dilediğini elde edemeyeceğini gösterir.

Allah Teâlâ 'İşte Allah takvaya erenleri böyle mükâfatlandırır" buyurmuştur. Bu, "Takvanın mükâfatı işte böyle olur" demektir.

Hak Teâlâ daha sonra sözü, muttakilerin sıfatlarına getirerek "Bunlar, meleklerin pâk ve âsûde olarak canlarını alacakları kimselerdir" buyurmuştur. Bu ifâde, "Melekler, kendilerine zulmedenlerin canlarını alacakları zaman..." (Nahl, 28) ifadesinin mukabili (karşılığı) olarak getirilmiştir. Binaenaleyh bu müttakilere ait bir özelliktir. Gerek, "işte Allah takvaya erenleri böyle mükâfatlandırır" ifadesi, gerekse, "Meleklerin pâk ve âsûde olarak canlarını alacakları kimseler" ifadesi pek çok manaları içinde toplayan özlü ifadelerdir. Çünkü bu ifadelerin içine, muttakilerin emroldukları herşeyi yaptıkları, nehyoldukları herşeyden kaçtıkları, üstün huy ve meziyetlere sahip oldukları, kötü huylardan ve cismanî alakaların esiri olmaktan uzak olduktan, tertemiz kutsî varlığın huzuruna yöneldikleri ve ruhlarının (canlarının) kolayca ve güzelce alındığı, bu esnada Cennetle müjdeledikleri, böylece onların bütün Cennetleri ve hallerini müşahede ettikleri hususları girer. Durumu böyle olan bir kimse, Ölümden acı duymaz. Hasan el-Basrî ayette bahsedilen ölümün, "haşr" zamanı olan vefat olduğunu söylemiş ise de, ekseri müfessirler bunun, onların ruhları (canları) alınırken meydana gelen ölüm olduğu görüşündedirler³⁵³.

Allah Teâlâ daha sonra, bu noktada muttakilere "... Girin Cennete" denileceğini beyan etmiştir. Hasan el-Basrî, işte bu ifadeden dolayı, o ölüm ile, "Haşr vefatının kastedildiğine istidlal ederek şöyle demiştir: "Çünkü dünyada onların canları alınırken onlara, "işlemekte olduğunuz iyi hareketlerin karşılığı olmak üzere girin Cennete" denilmez. Ekseri müfessirlerin tercih ettiği birinci görüştekiler şöyle demişlerdir: "Melekler onları Cennetle müjdeleyince, Cennetler sanki artık onların yurdu olmuş ve sanki onlar orada imiş gibi olur. Bundan dolayı onlara, "Girin Cennete" denilmesi ile, "Bu Cennetler size tahsis edilmiştir. Siz artık sanki orada

³⁵³ Râzî, *Mefatih*, XIV, 154.

sayılırsınız" manası kastedilmiştir.³⁵⁴

Orada bunlara hiçbir yorgunluk ve zahmet de değmez. Onlar Cennetten de çıkarılacak değillerdir³⁵⁵. Cennet baki ve daimi olduğu gibi oradakiler de fani değildir³⁵⁶.

3.11. Cennet Nimetlerinin Dünya Metainâ Üstünlüğü

Âhîret hayatının tasviri mevzuunda yapılan başlıca görüşler üç grupta toplanabilir:

Birincisi günümüze kadar müminler topluluğunun takip ettiği nakilci âlimlerin çoğunluğunun görüşüdür. Bu kategori Kur'an ayetlerini kelime anlamında alır ve Cennet hayatı tablosunu aşağı yukarı tam olarak hissî ve bedenî kabul eder, kavrar.

İkincisi keşif ve ince sezgi vasıtasıyla Kur'an'dan çıkan batınî manaları Cennet tasvirinde değerlendiren mutasavvıfların düşüncesidir. Bedenî her lezzet bu sınıf için bir manevi gerçeğe sahiptir. Bununla beraber bazı istisnalar hariç mutasavvıflar toptan Cennet lezzetlerinin müşahhas hakikatini inkâr etmeyi halk kitlesi ve kadıllardan çekincelerinden dolayı başaramamışlardır.

Üçüncüsü Kur'an'ın kendisinde vahyedildiği Arap lisanının ruhuna göre âhîret hayatının tasvirî Kur'anî verilerini tevil eden dilcilerin görüşüdür³⁵⁷.

Birinci kategori kelime manacı ve serttir. Kur'an'ın üslûp özelliğine tam değer vermemektedir. İkinci sınıf açık bir kaideden hareket etmeyen ince şahsî sezgiler üzerine dayanmaktadır. Fakat üçüncü kategori kelime manacı olmaksızın ve Batınî teviller bulmaya gayret etmeksizin lezzet ve azapların tasviri üzerinde tarafsız olarak düşünmektedir.

³⁵⁴ Râzî, *Mefatih*, XIV, 208-209.

³⁵⁵ Hicr, 15/47-48.

³⁵⁶ Taftazani, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi*, s. 259; Sabuni, *Maturidiyye Akaidi*, trc. Bekir Topaloğlu, İstanbul, 1978, s. 186; Abdulkahir el-Bağdadi, *Usulü'd-Din*, İstanbul, 1928, s. 238.

³⁵⁷ Subhi Salih, *Ölümden sonra Diriliş*, s. 201.

Dil âlimleri âhiretin tasvirî verilerinin manasını açıklamak için Kur'anî metni derinleştirmeye muktedir olmakla birlikte bu, Cennetin nimetlerinin tamamen manevî ve mücerret olacağı manasına gelmemektedir. Fakat vahiy ilk olarak Araplara hitap ettiğinden onların idrakine zor, yeni terimler yaratmamak için hiçbir zaman hissetmedikleri büyük arzulardan bahsederken kullandıkları kendi öz ifadelerini kullanmıştır. Bunun için Kur'an-ı Kerim bilhassa hurileri et, şarap, süt, meyveler, yataklar, altın, gümüş ve incileri zikretmiştir. Böylece bu kelimeler genel etimolojik ve özel dinî olmak üzere iki manaya sahiptirler. Örneğin şarap etimolojik görüş noktasından bilinen içkidir. Fakat Kur'an-ı Kerim'de hayal edilemez Cennet lezzeti fikrini hatıra getirmektedir. Ancak yine de bu zevklerin aslî gerçeğini bilmek yalnız Allah'a aittir.

Cennet nimetlerinin dünyadakilerle benzer olmadıklarını şöyle ifade edebiliriz:

1. Cennet mutlak nimetin ikamet yeridir. Gerçekten onun lezzetlerini bu dünyadakilerle mukayese etmek icap etmez. İbn Abbas'ın dediği gibi isimler benzerler, ama gerçekler tamamen farklıdır³⁵⁸. Nitekim bir kutsi hadiste şöyle buyrulmaktadır: "Ben Azimü's-Şan, salih kullarım için gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve insanın hayal ve hatırından hiç geçmeyen nimetler hazırladım."³⁵⁹ Aynı manaya yakın Secde Suresi 17. ayette de şöyle buyrulur:

"Yaptıklarına karşılık Allah katında onlar için göz aydınlığı olacak ne mükâfatların saklandığını kimse bilemez."

2. Cennet lezzetlerini tarif, tasvir için Kur'an-ı Kerim ortaya çıktığı Arap ortamındaki carî ve alışılmış terimleri kullanmıştır. Fakat Arap olmayan milletler bilhassa çağımızda icat ettikleri yeni lezzetlere sahiptirler ve onları her an geliştirmektedirler. Artık modern insan kâfur veya zencefil karışımı şaraptan daha nefis içeceklere; altın veya gümüş bileziklerden daha kıymetli mücevherlere; işlemeli kumaş veya yeşil satenden daha güzel elbiselere sahiptirler. O halde Kur'an-ı Kerim'in örnekler ve temsiller zikrettiğini itiraf

³⁵⁸ Suphi Salih, *Ölümden Sonra Diriliş*, s. 204.

³⁵⁹ Buhari, *Tevhit*, 35; Müslim, *Cennet*, 2.

etmek lazımdır. Yoksa insanlar, âhirette ilahî mükâfata nail olan Cennetliklerden daha fazla burada kendi öz zevk araçlarıyla zevklenmiş olacaklardı.

3. Bütün devirlerde hikmet sahipleri kendi arzularıyla bedenî her çeşit arzudan vaz geçmemişlerdir, zira tüm canlılar gibi yemek ve içmekten usanmışlardır. Bu dünyada nefret ettikleri aynı lezzetlerle âhirette onları mükâfatlandırmak saçma olmaz mı? Aslında tek yönlü düşünülünce Cennetin hissî tarafından hayret etmeye sebep vardır. Fakat bu hissî taraf, gerçekten son derece üstün olan bir şeyin temsilidir. Cennet zevklerini üç vasıfla nitelendirmek lazımdır:

- Öncelikle hissîdirler, duyulurlar.
- Bununla beraber onların aslı, bu aşağı dünyanın zevklerine mukayese edilerek ancak anlaşılır.
- Onlara üstün olarak düşünülebilecek olan manevî zevkleri uzak arayla aşmışlardır.

Bu üç vasıf değerlendirilirse, mutluluk yurdunda Cennetliklerin üstün saadetinden hayret etmeye sebep kalmaz³⁶⁰.

4. dünyamızda yiyecek, içecek ve diğer bedenî ihtiyaçlar insan cinsinin korunması içindir. Fakat âhirette Cennetlikler bozulmayan bir vücutla donanacaklardır. O halde Cennette ne açlık, ne susuzluk, ne de yorgunluk hissetmedikleri halde bu dünyada hissettikleri aynı ihtiyaçları tatmin ederek Cennetliklerin mükâfatlandırılmaması gerekmektedir.

5. Bu âlemde her canlı için ölüm kaçınılmazdır. Fakat âhirette Cennetlikler asla ölmeksizin sonsuz olarak yaşarlar. Ölüm kaygısı bizi yemeye, içmeye ve mümkün olan bütün zevklere sahip olmaya teşvik etmektedir. O halde Cennet nimetlerinin ebediyet yurdunda çok üstün bir gerçeğe sahip olması aşikâr olmaktadır.

³⁶⁰ Suphi Salih, *Ölümden Sonra Diriliş*, s. 206.

6. Cennetlikler Cennette hurilerden eše sahip olacaklardır. Tenkitçi zekâlar her zaman Cennetliklere söz verilen şehvetle alay etmektedirler. Fakat Cennette hurilerle sağlanan zevkin hakikati insan idrakince anlaşılmayan üstün bir lezzetin temsili olduğu ifade edilirse Kur'an-ı Kerim'de tarifi yapılan hurilerin devamlı zikriyle hiç kimse istihza edemeyecektir. Yine aynı şekilde mümin kadınlar da semavî yaratıklar olan hurilerin dağıttığı asil lezzete sahip olmaya mümin erkeklerle iştirak etmiş olurlar³⁶¹.

3.12. Cennet Ashabının Yiyecek ve İçeceği

Bozulmaz bir vücutla donanmış olan Cennetlikler temiz bir zevkle yerler içerler. Sindirim artıkları ise vücutları nem halinde yayılan misk kokulu geçirme şekline dönüşerek vücuttan atılır³⁶².

Cennet meyveleri sayılırken bunların çeşit çeşit olduğu, muz ve kiraz ağaçlarının vurgusundan sonra da kuş etinin zikredildiğini bilhassa Vakıa Suresi'nde görmekteyiz:

"Bir de... tercih edecekleri meyveler...

Canlarının istediği kuş etleri...

...Dalbastı kirazlar,

Dolgun salkımlı muzlar...

Tükenmeyen, eksilmeyen, hiçbir surette esirgenmeyen birçok meyveler içindedirler."³⁶³

Dikkat edilirse burada ilk zikredilen meyve ardından kuş etidir. Nimetler içerisinde meyvenin diğerlerine üstünlüğü olarak da algılanabilir. Ayrıca dünyadaki gibi bir eksilme veya tükenme olmaması da yine Cennete ait zevkin artırılmasına dair bir özelliktir³⁶⁴.

³⁶¹ Suphi Salih, *Ölümden Sonra Diriliş*, s. 207.

³⁶² Müslim, Cennet, 146; Müsned, 3, 116; İbn Kayyim, , 166.

³⁶³ Vakıa Suresi, 56/22-32.

³⁶⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, X. 88; Kutup, *Fi Zılali'l-Kur'an*, XIV, 252.

وَمَا أَدْرَاكَ مَا عَلِيُّونَ. كِتَابٌ مَّرْقُومٌ. يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ. إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ. عَلَى الْأَرَاكِ
يَنْظُرُونَ. تَعْرِفُ فَيُوجُوهُمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ. يُسْقُونَ مِنْ رَحِيقٍ مَخْتُومٍ. خِتَامُهُ مِسْكَ وَفِي ذَلِكَ
فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ. وَمِزَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ. عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ.

"İlliyyûn" bilir misin nedir?

İlliyyûn: müminlerin yaptıkları işlerin kaydedildiği defterdir.

Allah'a yakın olanlar ona şahit olurlar.

İşte o hayırlı insanlar, naîm Cennetlerindedirler.

Koltukları üzerinde neşe ile etrafa bakınırlar.

Sen onlara bakınca yüzlerinde, Cennet nimetlerinden yararlanmanın sevincini okursun.

Kendilerine ağız mühürlü saf şarap şişelerinden şarap ikram edilir.

Hitamı misktir, içildiğinde sonu mis gibi kokar. İşte yarışacaklarsa insanlar, bu Cennet devletine konmak için yarışınlar!

O şaraba Tesnim içkisi de karıştırılır.

*Tesnim de, Allah'a yakın olanların içecekleri bir kaynaktır.*³⁶⁵

Rahiyk, hiç karışığı olmayan saf şarap, en eskisi, en hoşu da denilmiş ve hepsinin yakın mânâlar olduğu söylenmiştir. Elmalılı tefsirinde de ifade edildiğine göre, horoz gözü gibi berrak olana denir ki buna "bâde-i nâb" yani, "hâlis, duru şarap" denilir, "Ruhak" da denilir. Burada "neşesi ve lezzeti çok, sersemlik ve baş ağrıtırma özelliği yok, Sâffât Sûresi'nde geçtiği üzere, "Bembeyaz, içenlere lezzet verir. Onda zararlı bir sonuç da yok."(Sâffât, 37/46-47) diye nitelenen "beyaz şarap" şeklinde tefsir edilmiştir. Nitekim Mukâtil, "beyaz şarap" demekle buna işaret etmiştir³⁶⁶. Nitekim Muhammed Sûresi'nde; "Takva sahiplerine vaad edilen Cennetin durumu şudur: Orada bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen süttan ırmaklar, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar, sâfi süzme baldan

³⁶⁵ Mutaffifin Suresi, 83/19-28.

³⁶⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, XI, 46.

ırmaklar vardır."(Muhammed, 47/15) âyetinde nitelenen dört tür Cennet ırmağından biri de içenlere sırf lezzet olan şarap ırmakları olduğu anlatılırken bunlardan muradın, neşe ve lezzetin mükemmelliğini anlatmak için kullanılan temsili bir ifadedir.

Burada "rahîk", "İçenlere lezzet veren şaraptan nehirler." (Muhammed, 47/15) buyrulan şarap ırmaklarından başka özel bir şarap olduğu için şöyle niteleniyor ki: mühürlü, ancak içecek olanların yanında açılır. Kapları miskten mühürle kapanmış, gayet temiz ve nefistir.

Diğer bir mânâ ile, içiminin son damlası güzel bir nihayet bulan bir şarap ki sonu misk; bitimi, kesimi misk; içildiği zaman sonu bir misk kokar. İçilirken tat alma lezzetinin mükemmelliğini gidermemek için misk kokusu içimin sonunda duyulmaya başlar. Bu hal hem o kokunun, hem de o içkinin hoş niteliklerinden birini teşkil eder. İçildiği zaman sonsuz sefasından dolayı gerek içenlerde ve gerek bulunduğu kaptaki bir keder, bir tortu bırakmaz, yalnız bir misk kokusu bırakır.

İçinde kâfur karışımı olan içeceklere de Cennetin pınarları bahsinde değindiğimiz gibi İnsan suresi'nde zikredilmiştir³⁶⁷. zencefil de karıştırılmış olup bu içecekler içimliğinin hoşluğundan dolayı bilhassa salih kullara içirilirken "selsebil" adını almaktadır³⁶⁸.

Bir de "hıtâm," "hâtem" gibi mühür mânâsına geldiğinden "onun hıtâmı misktir" demek, mührü misktir demek olabilir. Kırâetlerin bazısında ikinci şekliyle okunması da bu mânâyı destekler. Bununla beraber bir şeyin mührü onun sonu, nihayeti demek olduğundan kabına ve içimine göre yine zikredilen iki mânâ geçerlidir³⁶⁹. Bu durumda da misk kokusu ondan ayrılmayan şeylerden olup, daha çok sonunda ortaya çıkar demek olur. Kesimi ve sonunun böyle misk olması nihayetinde bir vuslat neşesinin bulunacağını da koklatmış olur ki yüzlerde parıldayan o nimet parlaklığı bu

³⁶⁷ İnsan Suresi, 76/5-6,17.

³⁶⁸ Muhammed Suresi, 47/17-18; Seyyid Kutup, *Fi Zılali'l-Kur'an*, XIII, 69.

³⁶⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, XI, 49.

neşenin bir görüntüsüdür. İşte iyilere böyle sonu misk olan özel bir şarap sunulur.

"İşte ancak onda". bu cümle, o saf şarabın nitelikleri arasında geçen bir ara cümlesidir. Bundan sonraki niteliklerini açıklamaya geçmeden önce, tam bu misk kokusunun duyulduğu anda ona imrendirecek süratle bu konuda yarışa teşvik için araya sokulmuştur. "o", işaret ismi nimeti veya saf şarabı gösterebilirse de şarabın nitelikleri arasında söylendiği için şarabı göstermesi nazma daha uygundur; şarabın sonuna işaret olması ise hem nazım hem mânâca daha uygundur. Zira saf şarabın kemalini gösteren sonu, metinde en son zikredilmiş olmakla beraber gerçekleşme hususu uzak olduğu için 'işte'nin mânâsına daha uygun düşmektedir. Bu zarfın fiilden önce getirilmesi ise "ancak onda." mânâsını ifade etmek içindir. Yani şimdi birbirleriyle yarışanlar, bu dünyada nefis şeyler elde etme yarışı yapıp imrenecek olanlar dünya şaraplarında, lezzetlerinde değil, o gün iyilere sunulacak olan bu sonu misk kokulu saf şarapta, özellikle bu misk olan sonu elde etme hususunda yarışsın, imrenme yarısına girsin. Çünkü bu misk olan sonuç, bu sonsuz neşe öyle enfes, öyle yüksektir ki asıl yarışı yapılacak şey odur.

Münafese, başkasında görülen bir olgunluğa imrenip ona yetişmek veya daha ileri gitmek için nefislerin güzel şeylerde yarışması duygusudur ki nefsin şerefinden ve gayesinin yüceliğinden kaynaklanır. Haset ile arasındaki fark açıktır. Haset eden olgunluk ve kemale düşmandır. Haset ettiği kimsenin zarar görmesinden, nimetinin yok olmasından memnun kalır. Burada sözü edilen yarışçı ise olgunluğa âşıktır. O, karşısındakinin aşağı düşmesini değil, kendisinin daha ileri gitmesini ister. Bunda yarışma ve müsabaka ise, "çalışanlar bunun için çalışsınlar."(Sâffat, 37/61) emri gereğince iyi işte yarış ile olur.

Tesnim, esasen hörgüçleyerek yukarı çıkartmak, yükseltmek mânâsına mastar olup yükseklik mânâsıyla Cennet çeşmelerinden bir çeşmenin ismidir. İbnü Abbas'tan rivayet edildiğine göre Cennet içkilerinin en yükseğidir. Kelbi'den rivayet edildiğine göre Cennettekilere üst taraflarından

gelir. Denilmiştir kî: Havada yükseltilmiş olarak akıp kaplarına yeteri kadar dökülür³⁷⁰. Onu yüksek olanlar içer, içenleri yükseltir.

Nitekim şöyle tefsir ediliyor: Bir pınar, bir çeşme ki o Tesnim Allah'a yaklaştırılmış olanlar onunla içer yani aynen içerler, sade o Tesmini içer, içme işlerini onunla yaparlar. Allah'a yaklaştırılmış kulların derecesinde olmayan diğer iyi kullara, amel defterleri sağlarından verilen diğer kullara ise karıştırılarak sunulur.

Buradaki 'ya birkaç şekilde mânâ verilmiş ise de İbnü Abbas demiştir ki: Cennettekilerin içtiği içkilerin en şerefli ve en güzeli Tesnim'dir³⁷¹. Çünkü Allah'a yaklaştırılmış kullar onu katıksız olarak içerler. Kitapları sağlarından verilen iyi kullara ise içecekleri karıştırılarak sunulur.

Demek ki "karışımı Tesnim'dendir" âyeti kitapları sağ taraflarından verilen ebrâr (iyi, itaatli kullar) hakkındadır. Bu âyet de onlardan daha yüksek olan mukarrebûn (Allah'a yaklaştırılmış kullar) hakkındadır. Âyetin bir yükselme ifade eden akışından da Tesnim'in o mühürlü saf şaraptan daha üstün ve güzel olduğu anlaşılır. Zira Vâkıa Sûresi'nde mükellefler (yükümlü kullar) üç sınıfa ayrılmış, "İmanda en ileri geçenler de ileridedirler. İşte onlar Allah'a yaklaştırılmış olanlardır." (Vâkıa, 56/10-11) buyrulmuş olduğundan mukarrebun, Hakk'ın huzurunda bütün mertebelerin ilersinde bulunan birincilerdir. Yukarıdaki "Ona Allah'a yaklaştırılmış olanlar şahit olur." âyetinden ve "İyi kulların yaptığı iyilikler, Allah'a yaklaştırılmış kulların yaptığı kötülüklerdir." meşhur sözünden de anlaşıldığı üzere ebrar (iyi kullar), mukarrebûnun daha altında olarak Vâkıa Sûresi'nde anlatılan "kitapları sağından verilenler" demek olur. Onun için "Karışımı Tesnim'dendir." bunların içtiği karışık şarabı; da sırf Tesnim'in, mukarreb kulların şarabı olduğunu ifade etmiş olur. O nedenle buna şu mânâları vermişlerdir: Sırf Tesnim'i Allah'a yaklaştırılmış kullar içer. Bu, onların şarabıdır. Yahut onlar Tesnim ile kanar, onunla lezzet alırlar. Yahut "bâ" "mîn" mânâsına olarak "ondan içerler, onunla karıştırarak o saf şarabı

³⁷⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, XI, 51.

³⁷¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, XI, 52.

içerler" mânâsına olmak daha açık gibi görünürse de bu durumda mukarrebûn ile ebrârın dereceleri ayırt edilmemiş ve Tesnim'in niçin mukarreb kulların şarabı olduğu açıklığa kavuşmamış olur. Yahut onun karışık olarak içilmesi daha mukarrebeler için özel olduğu, bu surette de en önde olan mukarrebeler derecesine varmayan ebrar ondan içemeyecekleri gibi, mukarrebelerin de saf olarak değil, karışık olarak içebilecekleri söylenmiş olur. Arada geçen ve yarışmayı emreden "yarışanlar ancak onda yarışsın" cümlesiyle bunun bir münasebeti varsa da, İbnü Abbas gibi İbnü Mesud'dan, Hasen'den, Ebu Sâlih'den dahi "Mukarrebeler onu sade olarak içer ve ebrara karıştırılarak sunulur." diye rivayet edilen mânâ daha uygundur³⁷².

Çoğunluğun görüşüne göre ebrar, kitapları sağlarından verilenler; mukarrebûn ise, sabikun yani en önde olanlardır. Bununla beraber bazıları, "Bu âyette ebrar ile mukarrebun bir mânâyadır. Cennette nimet içinde yüzecek olanlara böyle denilmiştir." demişler ise de, burada da ebrar ile mukarrebun arasında fark göremeyenler âyetin zevkine erememişler demektir.

İbn Abbas'ın görüşünü de zikreden Râzî'ye göre bu, nehirlerin fazilette farklı olduğunu gösterir. Demek ki Tesnim, Cennet nehirlerinin en üstünü; mukarrebun da Cennettekilerin en üstünüdür. Cennette Tesnim, Allah'ı tanıma ve onun yüce zatına bakma lezzetidir. Rahiyk de varlıklar âlemini tetkik edip düşünmekle sevinip neşelenmektir. Mukarrebun Tesnim'den başkasını içmezler, yani ancak Allah'ın zatına bakıp düşünmekle meşgul olurlar. Kitapları sağlarından verilenlerin içkileri ise karışık olur. Bakışları bazan Allah'a, bazan onun yaratıklarına olur.

İnsan Sûresi'nde bahsedilen zencefil karışıklı kadeh hakkında ise şu söylenebilir: Zencebil, zencefil dediğimiz bilinen hoş kokulu baharatın ismidir ki bazı içeceklere katılınca hoş bir lezzet ve koku meydana getirir. Önce kâfur katkılı kadeh, burada da zencefil katkılı kadeh denilmesinden ve birinde "içerler", öbüründe de "onlara içirilir" tabiri kullanılmasından iki tür

³⁷² Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, XI, 53.

kadeh anlaşılıyor ki birinin çalışarak kazanıldığına, diğerinin Allah vergisi olduğuna işaret olsa gerektir.

Cennetliklerin içeceklerini bir özelliği de baş döndürmemesi, sarhoş etmemesidir:

"Bu içkiden ötürü baş ağrısı çekmezler, sarhoş da olmazlar."³⁷³

Yani, bu "içki" dünyadaki içkilerde bulunan iki zarardan ârî olacaktır. Sözelimi dünyadaki içkilerin kokusu pis, tadı acı olur ve içildikten sonra mideyi etkilerler. Daha sonra beyine de tesir eder ve baş döndürürler, sonunda karaciğerin işleyişini bozarak, vücudu hasta yaparlar. Hatta sarhoşluk etkisini kaybettikten sonra bile insan sersemleşir. İşte bunlar bedenî zararlardır. İkincisi, insanlar içki içtikten sonra aldıkları alkolün etkisiyle ağızlarına geleni hiç düşünmeden söylerler. Bu da içkinin akıl üzerindeki tahribidir. İnsanlar bu zararlara sırf zevk alabilmek uğruna katlanmaktadırlar. Ancak Cennetteki içkinin "berrak, içenlere lezzet veren" bir özellik taşımasına rağmen, dünyadaki içkiler gibi zararlar ihtiva etmeyeceği bildirilmiştir³⁷⁴.

3.13. Cennet Ehlinin Giyim Kuşamı ve Takıları

Cennete ait konfor Cennet ehlinin giyeceği ve takılarına da yansımaktadır.

عَالِيَهُمْ ثِيَابٌ سُنْدُسٌ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَحُلُّوا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا

"Üzerlerinde ince, yeşil ipekten ve atlastan elbiseler vardır, bileklerine gümüş bilezikler takılmıştır. Rableri onlara temiz içecekler sunmuştur."³⁷⁵

Ayetin orijinalinde yer alan "sündüs" sözcüğü, "ince ipek kumaş", "istebrak" sözcüğü ise "kalın ve astarlı kumaş" anlamına gelir. Cennetlikler bu süsleri ve bu göz kamaştırıcı konforu Rablerinden alırlar. Başka bir deyimle bu görkemli hayat dekoru, kerem sahibi yüce Allah'ın cömert bağışdır. Bu durum, elde edilen nimetlerin değerini arttıran, ek bir değerdir.

³⁷³ Vakıa Suresi, 56/19.

³⁷⁴ Mevdudi, *Tefhim*, V, 56.

³⁷⁵ İnsan Suresi, 76/21.

Ve gümüşten bileziklerle süslenmişlerdir. "Onlar süslenmişlerdir." cümlesindeki zamir, hizmet eden ölümsüz hizmetçilerin yerini tuttuğuna göre, bunların böyle süslenmeleri akla uygundur. Cenneti kazanan kadınlar hakkında da bu mana uygundur³⁷⁶. Erkekler hakkında bu tarz süslenmek nasıl övülebilir? diye bir soru akla gelebilir. Bunu Cennettekilerin zevkine havale etmek şeklinde bir cevap yeterli olabilirse de bunun akla uygun bir yorumu da yok değildir. Çünkü kollarındaki bu bilezikler, Cennet ehlinin dünyada elleriyle yapıp uzmanlaştıkları salih amellerin simgesi olan mükâfattır. Bazı âyetlerde altın ve gümüş bilezikler diye bunların derecelerindeki farklılığa da işaret buyrulmuştur. Bazıları, "gümüş hizmet edenlerin, altın ise hizmet edilenlerindir. Burada hizmet edenlerin süsü olması itibarıyla gümüş denilmiştir" demişlerse de altının parlaklığına karşılık gümüşün rengindeki beyazlığın daha çok samimiyet ve saflığı simgelemesi ve bir de altına oranla çokluğundan dolayı herkese yararı daha kapsamlı olması nedeniyle burada sade gümüş denilmiş olması daha uygundur. Sonra şu da unutulmamalıdır ki, bu gümüş, bildiğimiz gümüş değil, o âleme özgü bir gümüştür. Bütün bunların yanında bu âyet, cismâni ve ruhanî bazı işaret yollu mânâlar da ilham edebilirse de onlar zevklerin inceliklerine ait sırlardır.

Kehf Suresi 31. ayette "*Orada tahtlar üzerine kurularak kendilerine altın bilezikler takılacak, ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler giyecekler.*" denilmiştir. Aynı konuya Hacc Suresi 23. ayette ve Fatır Suresi 33. ayette de değinilmiştir. Bu ayetlerin hepsini birleştirerek mütalaa edecek olursak üç şeklin de mümkün olduğu anlaşılır. Birincisi, istedikleri zaman altın ve istedikleri zaman gümüş bilezik takınacaklar. İkincisi, altın ve gümüş bilezikleri aynı zamanda takınacaklar. Çünkü böylece daha güzel olacaklardır. Üçüncüsü, istediği zaman altın bilezik, istediği zaman da gümüş bilezik takınacaklardır. Şimdi, bu çeşit mücevheratı kadınlar takınır. Burada erkekler için de aynı şeyin söylenilmesi ne anlama gelir? diye sorulabilir. Şöyle cevap verilebilir. Eskiden krallar ve reisler ellerine, boyunlarına ve taşlarına çeşitli mücevherler takarlardı. Zuhruf Suresi 53. ayette beyan edildiği gibi Hz. Musa (a.s) elinde bir baston ve sadece bir örtü içerisinde Firavun'un yanına geldiğinde "Ben âlemlerin Rabbi'nin elçisiyim"

³⁷⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, X, 298.

deyince Firavun yanında bulunanlara "Bu ne biçim bir elçidir, bu kıyafette benim karşıma çıkmış" demişti³⁷⁷. Yani "eğer onu gönderen yeryüzünün ve gökyüzünün Hâkimi ise niye onu altın bileziklerle ve emrinde meleklerden bir ordu ile donatmamıştır" demek istiyordu.

3.14. Cennet Ashabının Sedirleri

Cennetliklere astarları atlastan yataklar ve sedirler bahşedilmiştir. Nitekim "O Cennetlikler, astarları kalın atlastan döşeklere yaslanırlar. Her iki Cennetin devşirilecek meyveleri, hemen ellerinin altında olacaktır."³⁷⁸ buyrularak bu dile getirilmiştir. Kur'an-ı Kerim burada astarların durumunu belirtip onların güzelliklerini anlatırken dış yüzlerinin durumunu saklı tutmuş ve böylece insanların merakını uyandırmıştır. Bununla "Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez." (Secde, 32/17) ayetinin gösterdiği gibi müşterilerin nazar-ı dikkatleri Cennetin akıl almaz güzelliklerine çekilmiştir³⁷⁹. Başka bir ayette³⁸⁰ **مُتَّكِنِينَ عَلَى رَفْرَفٍ خُضْرٍ وَعَبْقَرِيٍّ حِسَانٍ** buyrularak yastık, minder ve yatak gibi tefrişat malzemelerinin de çok güzel ve harika olduğu vurgulanmaktadır. Burada yer alan "abkari" kelimesi görülmemiş derecedeki güzelliği ifade eder. Müfredi "abkariyye"dir. Bu özelliğinden dolayıdır ki cahiliye dönemindeki Araplar "Abkar"ın cinlerin yaşadığı bir belde olduğuna inanıyor ve sıra dışı gördükleri hususlar için bu kelimeyi kullanıyorlardı. "Refref" ise sözlük anlamı itibariyle yükseklik ifade eden "r-f-a"dan türemiş olup yükseklik demektir. Ancak ayetteki kullanımına göre; minder, yastık³⁸¹ Cennet bahçesi, yatakların üzerine serilen çarşaf, ince nazik kumaş, bahçelere benzeyen bir çeşit mensucat, perde ve döşeme yapılan yeşil kumaş, döşeklerin, tahtların, karyolaların, yaygıların, perdelerin sarkan etekleri, yere gelen saçaklarına ve salkım söğüt gibi dalları aşağı doğru sarkan ince ve nazik ağaca ve çadırların etekleri, çayırılık ve çimenlik gibi daha birçok mana verilmiştir³⁸². Abkârî

³⁷⁷ Mevdudi, *Tefhim*, III, 148.

³⁷⁸ Rahman Suresi, 55/54.

³⁷⁹ Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVII, 118.

³⁸⁰ Rahman Suresi, 55/76.

³⁸¹ Kutup, *Fi Zilali'l-Kur'an*, XIV, 233.

³⁸² Taberî, *Camî*, XIII, 163-165; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVII, 124; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 78.

tanafisi sihan, yani kalın kumaş, dibâc yani ipek kumaş, zerabi halı kilim, döşeme anlamlarına gelmektedir³⁸³. Doğrusunu Allah bilir. Şimdi bütün bu açıklamalardan sonra ayetin öncesindeki "müdhâmmetân"ın karinesiyle şöyle özetleyebiliriz: Buna göre refref, o yağız yeşil Cennetlerin çimeni, abkarîler de Cennet ehlinin şimdiki durumda sırrını açıklaması mümkün olmayan güzel elbiseleri olabilir.

Sedir, taht anlamında kullanılan bir diğer kavram da *serîr*dir:

فِيهَا سُرُرٌ مَّرْفُوعَةٌ. وَأَكْوَابٌ مَّوْضُوعَةٌ. وَنَمَارِقُ مَصْفُوفَةٌ. وَزَرَابِيٌّ مَبْثُوثَةٌ.

"Orada üstün, kıymetli tahtlar...

Hazırlanmış kadehler...

Dizilmiş koltuklar, yastıklar...

Yayılmış halılar ve döşemeler...³⁸⁴

Serîr, üzerinde sevinç ve neşe ile oturlan taht, sandalye veya yatılan karyola ve köşk kabilinden şeylere denir. Yükseltilmiş denilmesinin sebebi de zeminden yüksekliği veya şerefi itibarıyladır. Vakıa Suresi 16. ayette zikredilen sururun tekil halidir. Sürurun sıfatı olarak gelen mevdûne, altın, inci, yâkut ve elmas gibi mücevher işlemeli, yani murassa veya birbirlerine yakın dizilmiş tertipli ve düzenli demektir.

Sıra sıra dizilmiş yastıklar, nunun zammesi ve kesresi ile dayanmak için konulan koltuk yastığı demektir.

"Serilmiş (yahut yer yer yayılmış) döşemeler vardır." derken "zâ"nın zammesi veya kesresi ile zürbiye, nefis ve kıymetli döşemeler demektir. Zerabiyy, sararmış ve kızarmış olmakla beraber yeşilliği de bulunan otlara da denilir ve fiilinde, "bitki, içinde yeşillik bulunduğu halde sarardı ve kızardı" denilir. Döşemelere zerabiyy denilmesi buna benzetme suretiyle olduğu da söylenmiştir. Lakin Ragıb demiştir ki: "Zerabiyy, aslında bir yere mensup benekli dokumalardır. Sonra istiare olarak döşemeler için

³⁸³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 79.

³⁸⁴ Gaşıye Suresi, 88/13-16.

kullanılmıştır."³⁸⁵ Aynı zamanda ince tüylü halılara, saçaklı yaygılara da denir³⁸⁶. İnce püskülü ve kadifesi bulunan halılar (tanâfis), koltuk yastıkları (nemarik) ve nefis döşemeler (zerabi) birbirlerinin yerine de kullanılmaktadır³⁸⁷.

Bu tahtlara otururken kardeşçe kin ve nefret olmadan oturduklarını da yine bize Kur'an-ı Kerim haber vermektedir:

"Onların kalplerindeki kini söküp çıkarmışsızdır. Dost ve kardeş olarak, divanlar üzerinde karşı karşıya otururlar."³⁸⁸

Rahat ve huzur içindedirler. Kafalarında hiçbir dert, hiçbir endişenin ağırlığı yok. İçinde yüzdükleri nimetlerden yana hiçbir kuşku taşımıyorlar. "Bitecek, tükenecek" diye korku yok içlerinde. Karşı karşıya oturmuş sohbet ediyorlar³⁸⁹.sevinç anlamına gelen *surûr* ile burada yükseltilmiş taht kavramı olan *surur* arasında bir bağlantı vardır. Bu oturma yerlerinin yüksekliği sevinç, yani mutluluk veren meclislerdir³⁹⁰.

Taht anlamında kullanılan bir diğer kavram da *erike* olup ayetlerde³⁹¹ çoğulu *eraik* olarak gelmektedir:

هُمُ وَأَزْوَاجُهُمْ فِي ظِلَالٍ عَلَى الْأَرَائِكِ مُتَّكِرُونَ.

"Erâik" kelimesi, gölgeliklerle kaplı bir tür taht anlamına gelen 'erîke'nin çoğuludur. Bu da müminlerin âhirette dünya kralları gibi tahtlarda oturacaklarını göstermektedir³⁹². Ayrıca *haclede* yani gelin odasında döşenen süslü koltuktur³⁹³.

3.15. Cennet Ashabının Hizmetçileri

وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُّخَلَّدُونَ إِذَا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَّنثورًا

³⁸⁵ İsfehanî, *Müfredat*, "zrb" madd.

³⁸⁶ Kutup, *Fi Zilali'l-Kur'an*, XVI, 183.

³⁸⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, XII, 67.

³⁸⁸ Hicr suresi, 15/47.

³⁸⁹ Seyyid Kutup, *Fi Zilali'l-Kur'an*, VIII, 75.

³⁹⁰ Bayraklı, *Bayraktar, Kur'an Tefsiri*, X, 371.

³⁹¹ Kehf Suresi, 18/31; Yasin Suresi, 36/56.

³⁹² Mevdudî, *Tefhim*, IV, 112.

³⁹³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 234.

"Etraflarında ebedî Cennet çocukları dolaşır durur ki, onları gördüğünde parlaklıklarından ötürü etrafa saçılan inciler sanırsın."³⁹⁴

Muhalledun ifadesi ile, yaşlarının değişmeyeceği gençler kast olunuyorlar. Hz. Ali ve Hasan Basri'ye göre bu gençler, dünyada ne günahları ne de sevapları olmayan gençlerdir. Sevapları olmadığı için Cenneti, günahları olmadığı için de Cehennemi hak etmemiş Gyr-i Müslimlerin çocuklarıdır. Onların ebeveyni de Cennete girememiştir. Ancak Müslümanlara, çocuklarının da Cennette kendileriyle birlikte olacağı, Allah'ın bir va'didir³⁹⁵. Lü'lü, parıldayan büyük inci demektir.

وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ غِلْمَانٌ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَّكْنُونٌ.

"Etraflarında kendi hizmetlerine tahsis edilmiş, sedef içinde saklı inci gibi pırlıl pırlıl civanlar dolaşır."³⁹⁶

Ayette "ğılmanun lehum" buyrulmayıp "ğilmânuhum" buyrulsaydı onların dünyadaki hizmetçilerinin Cennette de onlara hizmetçi yapılacağı zannedilebilirdi. Hâlbuki Cennete giren herkes dünyada onu hak ettiğinden dolayı Cennete girecektir. Dünyada hizmetini yaptığı kimseye, Cennete girdikten sonra da hizmet etmesine hiçbir sebep yoktur. Dünyadaki bir hizmetçi, iyi amelleri sebebi ile Cennette, hizmet ettiği adama göre daha yüksek mertebede de olabilir. Bu bakımdan "ğılmanun lehum" buyrularak o yanlış anlamaya fırsat bırakılmamıştır.

Bu ifade, Cennette onlara hizmet için tahsis edilmiş erkek çocuklar olacağına açıklık getirmiştir. Hem de onlar Cennet ehline altın kadeh ve tepsilerle Cennet nimetlerini ikram etmekle görevlendirilmişlerdir³⁹⁷.

3.16. Cennet Ashabının Bir Araya Gelip Konuşmaları

Tatlı ve sevimli Cennet sahnesinin atmosferini tamama erdirmek için yüce Allah, aralarında geçen sohbetlerini, geçmişlerini yad etmelerini ve gark oldukları nimet, güzellik, bolluk, rahatlık, hoşnutluk ve emniyetin sebeplerini

³⁹⁴ İnsan Suresi, 76/19.

³⁹⁵ Bkz, Tur Suresi, 52/21.

³⁹⁶ Tur Suresi, 52/24.

³⁹⁷ Zuhruf, 43/71.

birbirlerine sıralamalarını yansıtmakta ve canlandırmaktadır. Ve gönüllere bu nimetin sırlarını açıklamakta ve onlara bu nimete götüren yolu göstermektedir:

وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ. قَالُوا إِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِي أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ. فَمِنَ اللَّيْلِ عَلَيْنَا وَوَقَانَا
عَذَابَ السَّمُومِ. إِنَّا كُنَّا مِن قَبْلُ نَدْعُوهُ إِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ الرَّحِيمُ.

"Birbirlerinin yanına gelip şöyle sorup sohbet etmeye başlarlar.

Biz dünyada, ailemiz içinde iken sonumuzdan endişe ederdik. Ama şükürler olsun ki Allah bize lütfetti ve bizi, o kavuran ateşten korudu.

Çünkü biz daha önce Allah'a dua ve ibadet eder, bizi ateşten korumasını niyaz ederdik. Gerçekten O, berr'dir, rahîmdir (hayırların kaynağıdır, merhamet ve ihsanı boldur)"³⁹⁸

O halde bu nimetlerin sırrı, onların bu günden sakınarak hayat sürdürmüş olmalarıdır. Rabpleri ile karşılaşmanın korkusunu içlerinde duyarak hayat sürmeleridir. Rabblerinin hesaba çekmesinden korkarak yaşamalarıdır. Ve nihayet insana aldatici emniyet hissi veren, insanı oyalayıp meşgul eden ailelerinin arasında yaşamakla birlikte bunlara aldanmayıp, onlarla meşgul olmamalarındandır. İşte o zaman yüce Allah kendilerine lütfetmiş ve kendilerini yakıp kavurucu zehir gibi vücuda sızan semum azabından korumuştur. *Semum* çok sıcak rüzgâr demektir³⁹⁹. Bu kelimeyle anlatılmak istenen, vücudun içine işleyen, zehirli, sıcak, samm denilen Cehennemden yükselecek olan yakıcı alevlerin sıcak rüzgârlarıdır. Burada zikri geçen azaptan maksat, Cehennem ateşi veya buna benzetilen korkunç dünya hayatıdır⁴⁰⁰. Yüce Allah kendilerinin takvalarını, korkularını ve huşularını bildiği için kendi katından bir lütuf ve ihsan olmak üzere onları korumuştur. Onlar bunu bilmektedirler. Onlar ulu Allah'ın fazlı ve ihsanı olmadan sadece amelin insanı Cennete sokamayacağını bilmektedirler. Amelin, insanın olanca gücünü harcadığına, kulun yüce Allah'ın katındaki şeyleri arzu etmiş

³⁹⁸ Tur Suresi, 52/25-28.

³⁹⁹ Mvdudî, *Tefhim*, V, 28.

⁴⁰⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 99.

olduğuna tanıklık etmekten öte bir fonksiyonunun olmadığını da bilmişlerdir. İnsanı Allah'ın ihsanına layık kılan da işte budur.

Onlar Allah'tan çekinip korkmalarının yanında O'na dua etmektedirler:

"Biz bundan önce yalnız O'na yalvarırdık."

Ve onlar, Allah'ın kullarına karşı ihsan ve rahmetinin olduğunu bilmekteydiler:

"Çünkü iyilik eden, esirgeyen O'dur O."⁴⁰¹

Böylece nimet diyarında, ikrama eren kurtulmuşlar zümresinin kendi aralarındaki fısıltılı konuşmalarından, oraya ulaşma yollarının sırrı ortaya çıkmış oluyor.

Cennettekiler boş ve yalan söz söylemedikleri gibi işitmezler de:

"Orada ne boş bir söz ve ne de yalan işitirler."⁴⁰² Sadece selam ve selamet sözleri duyarlar. Orada ziyafetleri sabah akşam kendilerine sunulacaktır."⁴⁰³

Bir de bu nimetlere ek olarak, kendilerine, vicdanın tadına vardığı ve aklın kavrayabildiği bir atmosfer sağlanmıştı. "Orada ne boş bir söz ve ne de yalan işitirler." Orada yaşadıkları hayat, boş sözlerden ve tartışmanın eşlik ettiği inkârcılıktan korunmuş bir hayattır. Çünkü gerçek, üzerinde tartışmaya ve inkâr etmeye ve içinde hiçbir yarar olmayan boş söze yer olmayacak kadar apaçık ortadadır. Bu öyle bir yücelik öyle bir doyumdur ki tam edebiyat yurduna layıktır.

Yine Cennetlikler birbirlerinden dünyada iyi tanıdıkları yakın ve akrabalarını da sorarlar:

"Birbirleriyle sohbete girerler."

Derken biri der ki: "Sahi, benim de yakın bir arkadaşım vardı."

⁴⁰¹ Tur Suresi, 52/28

⁴⁰² Nebe Suresi, 78/35.

⁴⁰³ Meryem Suresi, 19/62.

Yanıma gelir, iğneli iğneli "Sen de mi," derdi, "bu masala inananlar arasında yer alıyorsun? Yani biz ölüp çürümüş kemik, toz toprak haline geldikten sonra, biz mi dirilip hesap vereceğiz, buna da inanılır mı?"

"Şimdi ister misiniz onu size göstereyim?" dedi. Onlar da arzu edince, derhal bir tarama yapıp onu Cehennemin tam ortasında buldu.

"Vallahi," dedi "nerdeyse beni de düştüğün o helâke sürükleyecektin!

Rabbimin hidayet nimeti yetişmeseydi, eli kolu kelepçeli getirilip o azaba atılanlardan olacaktım!"

Sonra Cennetteki arkadaşlarına dönerek: "O ilk ölümümüzden sonra artık bize burada ölüm olmayacak değil mi, o azap bize hiç ulaşmayacak değil mi?"

Ne güzel! Şükürler olsun! İşte kurtuluş, işte büyük başarı diye buna derler.

Çalışanlar, asıl, böyle bir başarı elde etmek için çalışsınlar!"⁴⁰⁴

Yüce Allah'ın âhirette ve onun başlangıcı olan öldükten sonra dirilmeye inanmayan kişi ile buna inananın arkadaşlığını örnek vermesi manidardır. Bu farklı inanca sahip olanların konuşması, âhirette intikal edecek, orada bile söz konusu edilecektir. Yasin Suresi'nde de benzer bir diyalog aktarılmaktadır⁴⁰⁵.

Cennetlik olan arkadaşının, onu Cehennemin ortasında görmesi, Cennet ile Cehennemin birbirine çok yakın oldukları anlamına gelmektedir. Zaten A'raf Suresi 44-50. ayetlerine baktığımızda, Cennet ile Cehennemin arasında bir perdenin olduğu, Cennetlikler ile Cehennemliklerin birbirleriyle konuşacağı anlaşılmış olacaktır.

"Helak edecektin." ifadesinden anlıyoruz ki, öldükten sonra dirilmeyi ve âhirette ilk sorgulamayı inkâr eden kişi, mümin olanı etkileyip yoldan çıkarmak durumunda idi. Müslüman olan pasif, inkar eden ise aktif olduğu için, onu imana davet etme yerine kendisi ondan etkileniyordu.

⁴⁰⁴ Saffat Suresi, 37/50-61.

⁴⁰⁵ Yasin Suresi, 36/78.

Diğer taraftan bu ayetler, müminlerin inançlarını korumaları gerektiğini ve bu korumanın bazı ortamlarda çok zor olduğunu göstermektedir. Yemin ile birlikte "neredeyse" ifadesinden bu zorluğu çıkarmaktayız. Demek ki, insan insanı Cehenneme götürecek derecede etkileyebilmektedir.

Netice olarak diyebiliriz ki, arkadaş grubu bazen akan bir sel durumuna gelebilir; gruptaki kişilerin iradelerini ellerinden alabilir ve o kişiler akıntıya karşı duramazlar. Gruba hâkim olanların inancı ve görüşü, grubun tamamını etkileyebilir. Grubu teşkil eden kişilerin iradeleri küçülüp etkinlikleri arttıkça grup dinî inançlarından daha değerli hale gelebilir. Bu bir dinî grup olabilir; o zaman grup başkanının görüşü her şeyin önüne geçebilir. Böylece onun etrafındaki iradesi ellerinden alınmış olanlar; o kişinin görüşünü din olarak görmeye başlar. Eğer grubun önde geleni, inançsız ise iradesini ona teslim edenleri inkâra doğru sürükleyecektir. İşte ayette bu durum anlatılmaktadır. Cennetlik olan kişinin, bu etkinin ağırlığını yeminle ortaya koyması da buna delil teşkil etmektedir⁴⁰⁶.

3.17. Cennette Kadın

Cennette defteri sağdan verilenler için ceylan gözlü, bakire, eşlerine düşkün ve hepsi bir yaşta⁴⁰⁷, göğüsleri tomurcuklanmış⁴⁰⁸ hanımlar bulunacaktır. Bu huri gözlü hanımlar el değmemiş, örtülü yumurta gibi bakışlarını da yalnız erkeklerine çevirmişlerdir⁴⁰⁹.

Bu ve buna benzer birçok ayette huri ifadesi genelde قاصِرَاتُ الطَّرْفِ tamlamasıyla birlikte anılmıştır. Bu tamlamaya verilen manaların hepsi de övgüyü ifade eder. Birincisi, gözlerini/bakışlarını yalnız eşlerine çeviren, başkalarına bakmaya tenezzül etmeyen güzeller demektir. Âlimlerin çoğu bu görüşü benimsemiştir. İkincisi, bakanın bakışlarını kendisine çeken, gören bir gözü başkasına bakmak istemeyecek derecede kendisine bağlayan güzeller anlamındadır. Üçüncüsü, şuraya buraya bakmayan, süzgülü bakışları kendi önlerine çevrilmiş edep, haya, vakar ve nezaketiyle dikkat

⁴⁰⁶ Bayraklı, Bayraktar, *Kur'an Tefsiri*, XVI, 140.

⁴⁰⁷ Vakıa, 56/35–38.

⁴⁰⁸ Nebe, 78/33.

⁴⁰⁹ Saffat, 37/48–49.

çeken seçkin eşler demektir. Bazı haberlerde Cennetteki bu hurilerin bakışları şöyle tasvir edilmiştir: Onlardan her biri kocalarına "Rabbin hakkı için ben Cennette senden daha güzelini görmüyorum. Beni sana, seni de bana eş yapan Allah'a hamd olsun" derler⁴¹⁰.

Burada bir ailenin temel şartı olan karşılıklı saygı, sevgi ve güven ortamına işaret edilmiştir. İffetli olmakla beraber eşlerin özellikle kadınların güvensizliğe yol açacak her türlü davranıştan uzak kalmaları esastır. "Bunlardan önce onlara ne insan ne de cin dokunmuştur" ifadesi bu gerçeği ortaya koymaktadır. Bu cümleden anlaşılan şudur: Cennet kadınlarının hepsi iffetli ve bakiredir. Demek ki Cennete girmenin bir yolu da iffetli olmaktan geçer. Ayetin manası, cinlerden olan kadınlara cin, insanlardan olan kadınlara da insan eli değmemiştir. Ya da cin ve insanlardan olan erkekler, insanlardan olan kadınlara dokunmamıştır. Bu özellikler hem dünyadan Cennete giden kadınlar, hem de huriler için söz konusudur:

إِنَّا أَنشَأْنَاهُنَّ إِنشَاءً فَجَعَلْنَاهُنَّ أَبْكَارًا

"Gerçekten biz onları (dünyadan giden kadınlarla hurileri) apayrı bir biçimde yarattık. Onları eşlerine düşkün ve yaşıt bakireler kıldık" (Vakıa, 56/35-37)

Bu ayetlerde de Cennet kadınlarının bu seçkin vasıflarına yer verilmiştir. Rivayetlere göre Cennete giden insanların kadın erkek hepsi⁴¹¹ kılız, tüsüz, yaratılıştan sürmeli ve 33 yaşlarında olacaklardır⁴¹². Buna göre yukarıdaki ayette söz konusu yapılan ve Cennet kadınlarının yaşıt olduklarını ifade eden etrab kelimesi onların otuz üç yaşında olacağına işaret etmektedir. Müfessirlerin çoğu bu kelimeyi böyle açıklamıştır⁴¹³.

Cennet gibi güzide bir mekânda yaşamasına rağmen huri ancak sevgilisinin gelişiyle saadete kavuşur. Eşini dünya kadınının tanımadığı bir yumuşaklık

⁴¹⁰ Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XVII, 152.

⁴¹¹ Vakıa Suresi, 56/37; Sad Suresi, 38/52.

⁴¹² Bkz. Tirmzi, Cennet, 12; Ahmed b. Hanbel, II/295; Ayrıca bkz., İbn Kayyim, , 158; Suphi salih, *Ölümden Sonra Diriliş*, s. 62.

⁴¹³ Zemahşeri, *Keşşaf*, IV, 462; Beydavi, *Enavaru't-Tenzil*, VI, 158; Nesefi, *Medarik*, VI, 157.

ve şefkatli, tatlı bir hareketle kabul eder; ona doğru bir mükâfat olduğunu söylemek için ilerler⁴¹⁴.

Cennet kadınları ruhça olduğu gibi bedence de yakut saflığında ve mücevher kıymetinde olduğu tenlerinin ise incilerin rengine benzediği ifade edilir⁴¹⁵. Hem bunlar fizikî ve ahlakî nezaket ve necabet yönünden Yüce Allah'ın güzeldir **فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ حِسَانٌ** şeklindeki iltifatına layık olmuşlardır. Dolayısıyla onlar hem bedenlen hem de ruhen temiz kılınmışlardır⁴¹⁶. Cennette çocuk yapma olmadığı gibi huriler dünya kadınları gibi devrî bir yorgunluğa da malik değildirler. Asla hamile olmazlar. Ne tükürür, ne sümürür, ne de hasta olurlar. Eşleri gibi bütün bu tabii zaruretlerden uzaktırlar⁴¹⁷.

Hayrat; seçkinler, en hayırlılar, en iyi kadınlar; hisan ise güzeller anlamındadır. Âlimler Kur'an'ın buradaki icazlı ifadesinde zikredilmeyen muzafun ileyh (tamlayan) durumundaki kelimeleri bulmaya çalışmışlardır. Hz. Peygamberimizin (s.a.s.) bunu "hayratü'l-ahlak", "hisnü'l-vücu" şeklinde açıkladığına dair rivayetler söz konusudur⁴¹⁸. Buna göre ayetin anlamı "O Cennetlerde güzel huylu, güzel yüzlü kadınlar vardır" şeklinde olur. Bu genç varlıkların karşılıklı aşkı açıkça yeryüzü sakinlerinin tanımadığı yüce bir zevktir⁴¹⁹.

Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki bir mükâfat temsili olan bu huriler dünya hanımlarından daha üstün değildirler. Aksine dünya hanımları onlara 70.000 defa daha üstündür. Zira onlar bu dünyada erkeklerle aynı hak ve vazifelere sahiptirler, bilhassa din sahasında bu böyledir: Onlar abdest alırlar, namaz kılip zekat verirler. (Bunlardan hiç birini huriler yapmamıştır.) *"Ölümsüzlük onlardadır. Asla yok olmayacaklardır. Her türlü zevk onlar içindir, ne acı ne de endişe tanımayacaklardır."*⁴²⁰

3.18. Cennet Ashabının Cehennemliklere Gülmesi

⁴¹⁴ Taberî, *Cami*, XXVI, 79.

⁴¹⁵ Rahman, 55/58; Saffat, 37/48-49.

⁴¹⁶ Muhittin, Akgül, *Ayetler ve Hadisler Işığında Hayatımız-2*, İstanbul, 2002, s. 41.

⁴¹⁷ Müslim, Cennet, 8; İbn Kayyim, , s. 111.

⁴¹⁸ Taberî, *Cami*, XIII, 158.

⁴¹⁹ İbn Kayyim, *Hadî'l-Ervah*, 172.

⁴²⁰ Müsned, I, 156.

"Cürümlere, suçlara batanlar dünyada iken, müminlerle alay edip onlara gülerlerdi.

Yanlarından geçerken kaş göz hareketleriyle onları küçümserlerdi.

Ailelerine döndüklerinde yaptıkları bu işlerle övünüp eğlenirlerdi.

Onları gördükleri zaman: "Şunlar kaçık insanlar, anormal tipler!" derlerdi.

Hoş bunları müminlere gözcü tayin eden de yoktu ya! (Fuzulî bir tarzda, kendi kendilerinde öyle bir yetki görürlerdi).

İşte bu gün de, müminler kâfirlerin üstüne gülerler."⁴²¹

Mekke'de Ebu Cehil, Velid b. Muğire, As b. Vail ve benzeri Kureyş müşrikleri, Ammâr, Süheyb, Habbâb ve Bilal gibi fakir müminlerle alay ediyorlardı. Ayetin iniş sebebinin bu olduğu rivayet edilmiştir. İnkârcılar iman edenlerle, alay edip onlara gülüyorlardı, onlarla eğleniyorlardı. Ya fakir oldukları sebebiyle perişan bir halde yaşadıkları için ya zayıf olduklarından uygulanan işkencelere karşılık veremedikleri için ya da ekonomik ve sosyal statüsü düşük insanlarla muhatap olmaktan kaçındıkları için.

İşte bütün bunlar suçluların eğlenme dürtüsünü harekete geçiriyordu. Onlar müminleri alay konusu ediyorlardı. çirkin duygularını tatmin etme aracı kılıyorlardı. Onlara işkence ve eziyet ediyorlardı. Ardından kalkıp alçak ve çirkin bir şekilde alay konusu ediyor, gülüp eğleniyorlardı. İnanmış müminlerin başlarına gelenlere sabredişlerini, yüce ahlaki ilkelere bağlılıklarını islamın ahlakı ile donanmalarını hafife alıyorlardı.

Ve onlarla karşılaştıklarında müminler o günahkârların veya o günahkârlar müminlerin yanlarından geçtiklerinde günahkârlar birbirlerine gamzeleriyle, göz uçlarıyla veya elleriyle⁴²² işaret ederlerdi. Yine günahkârlar, buldukları yerlerden evlerine ailelerine döndükleri zaman da zevklenerek, müminlere yaptıklarını birbirlerine söyleyip eğlenerek gülüşe gülüşe giderlerdi.

⁴²¹ Mutaffifin Suresi, 83/29-34.

⁴²² Seyyid Kutup, *Fi Zilali'l-Kur'an*, XVI, 96.

Fekihin, mizahlı söz, latife mânâsına gelen "fükâhe"den türemiş olup "fekih" kelimesinin çoğuludur⁴²³.

Müminleri (uzaktan, yakından herhangi bir yerde) gördüklerinde de o günahkâr suçlular derlerdi: cidden bunlar ki bunlarla maksatları yalnız gördükleri değil genellikle bütün müminlerdir. Kuşkusuz sapıklık içindeler, yolunu kaybetmiş şaşkın sapıklar, yani göz önünde hazır dünya nimetine, dünya zevkine bakmıyorlar da aslı var mı, yok mu belli olmayan âhret sevabına inanarak akılsızlık ediyor, yanlış yola gidiyorlar diye bütün müminlerin şaşkın ve sapık olduğuna hükmediyorlardı ve bunu vurgulu ifadelerle kuvvetli kuvvetli söylüyorlardı.

Oysa böyle diyen günahkâr suçlular o müminlerin üzerlerine Allah tarafından muhafız gönderilmemişlerdir. Kendileri sonunu düşünmeyerek günah içinde yuvarlanırken onlara acıyorlarmış gibi doğru veya sapık yolda olduklarına hakemlik ve tanıklık etmeye hakları yoktu.

O gün de, yani o kâfirlerin inanmadıkları bu öldükten sonra dirilme, kalkış ve ceza günü de iman edenler kâfirlere güleceklerdir⁴²⁴.

3.19. Allah'ın Rızası ve Cemalullahı Seyir

Cennetteki nimetlerin en büyüğü Allah'ın rızasını kazanmak ve Allah'ın cemalini müşahede etmektir⁴²⁵. Nitekim ayetlerde şöyle buyruluyor:

*"Allah'ın rızasını kazanmak ise (bütün Cennet nimetlerinden) daha büyüktür. İşte en büyük kazanç (ve saadet)tir."*⁴²⁶

Allah'dan bir rıdvan yani Allah'ın rızasından olan bir küçücük şey bile ekberdir, yani en büyüktür. Bütün bu sayılan Cennet nimetlerinin hepsinden daha büyüktür. Çünkü her hayrın ve her mutluluğun, her şerefin ve her yüceliğin dayanağı odur. Bunun doğrudan doğruya vaad olunan nimetler dizisi içinde gösterilmemesi dikkat çekici bir şeydir. Allah bilir, bunun

⁴²³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, XI, 105.

⁴²⁴ Kutup, *Fi Zılali'l-Kur'an*, XVI, 97.

⁴²⁵ A. Cüneyt, Eren, *Kur'an'da Cennet*, sy. 43, İzmir, 1999, s. 27-31.

⁴²⁶ Tevbe Suresi, 9/72.

hikmeti, her vaadin içeriğinde her iki dünya için geçerli olan bir mânânın bulunmasıdır, denilmiştir.

Fakat rivayet olunmuştur ki: *Allah Teâlâ, Cennet ehline "Razı oldunuz mu? Hoşnut musunuz?" Buyuracak, onlar da "Ey Rabbimiz, nasıl olmayız ki, bize başka kullarından hiç birine vermediğin nimeti verdin." diyecekler. Bunun üzerine buyuracak ki, "Size bundan da büyüğünü vereceğim.", "Bundan daha üstün ne olabilir?" diyecekler. İşte o zaman Allah Teâlâ aradaki perdeyi kaldırıp buyuracak ki; "Size rıdvanımı helâl kılacağım ve artık size sonsuza kadar hiç gazap etmeyeceğim."*⁴²⁷

Ayetlerin birbirini tefsir etmesine binaen Yunus Suresi'nde "İyi ve güzel davranışlarda bulunanlara en güzel mükâfat yani Cennet ile daha da fazlası (olarak Allah'ın cemalini görmek) var". buyurulmuştur. Buradan anlaşılan mağfiret ve Rıdvan; yani Hüsna Cennet, ziyade de Allah'a mülki olmaktır, denilmiştir⁴²⁸.

Allahu Teala'nın Cennette görülmesi hadisesine bu ayetler ışık tutmakla beraber aşağıdaki ayet de açıklık getirmektedir:

*"O gün rablerine bakan ter ü taze ışık saçan yüzler vardır."*⁴²⁹

Ehl-i sünnet âlimlerine göre âhirette müminlerin Allah'ı görmeleri aklen caiz, naklen ise vaciptir⁴³⁰.

Aslında insan düşüncesi peşin hükümlerden ve her türlü dış çevrenin etkilerinden arınarak kendi başına kalırsa, aksine bir delil bulunmadığı sürece Allah'ın âhirette görülebileceğini aklen kabul eder. Nakil ise zaten Allah'ın âhirette görülebileceğini ispat etmektedir.

Ehl-i sünnete mensup müfessir, muhaddis ve mütekellimler, müminlerin âhirette Allah'ı göreceklerini yukarıdaki ayet ve hadislerin zahir manalarına dayanarak ispat etmeye çalışmışlardır.

⁴²⁷ Müslim, İman, 80; Tirmizi, Cennet, 16; Bkz, Ahmet Faiz, *Kıyamet ve Âhiret*, trc, Veli Ulutürk, Konya, 1991, s. 514.

⁴²⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 178.

⁴²⁹ Kıyame Suresi, 75/22-23.

⁴³⁰ Sabuni, *Bidaye*, s. 97.

Önderliğini Mutezile'nin yaptığı Havaric ve bazı Mürcie fırkaları ise aynı ayetlerin zahir manalarını tevil ederek ve fakat rüyeti ispat eden hadislere hiç değer vermeksizin Allah Teala'nın görülmeyeceğini, görülmesinin imkânsız olduğunu ileri sürmüşler ve delil olarak da "Gözler O'na erişemez. Onun ilmi ise bütün gözleri ihata eder."⁴³¹ aytiyle "Ya Rabbî!" dedi, "göster bana Zatını, bakayım Sana!" Allah Teâla şöyle cevap verdi:"Sen Beni göremezsın. Ama şimdi şu dağa bak, eğer yerinde durursa sen de Beni görürsün!"⁴³² ayetlerini delil olarak getirmişlerdir.

Hâlbuki ehl-i Sünnet'e göre birinci ayet, Allah'ın görülmesini (rüyet) değil idraki nefyetmektedir. Yani Allah'ın hiçbir zaman idrak ve ihata edilemeyeceğini bildirmektedir.

İkinci ayetteki "len terani" ibaresindeki "len" edatı ebedîlik değil, tekid ifade ettiğinden, Musa (a.s.)'ın bu dünyada iken Allah'ı göremeyeceğini ortaya koymaktadır. Dünyada imkânsız olan, âhirette de imkânsız olacaktır demek değildir⁴³³. İnsan varlığının o gün böyle bir sınırsız gerçeğin doruğuna tırmanmasının beklenebilmesi için toprak kaynaklı ve sınırlı yapısının kayıtlarından arınması gerekir. Bu arınmada olmaksızın böyle bir yüzleşmenin gerçekleşmesini umması bir yana, onun hayalini bile kafasında canlandıramaz.

Buna göre Cennette yüce Allah'ın görülüp görülemeyeceğine ilişkin gerek mutezile mezhebinin, gerek ehl-i sünnet karşıtlarının ve gerekse kelâm bilginlerinin giriştikleri uzun ve bıktırıcı tartışmalar boş ve anlamsızdır⁴³⁴.

Bu tartışmanın tarafları bu büyük gerçeği yeryüzü kaynaklı kriterle değerlendirmekte, yeryüzü çekimli kavramlara bağımlı aklın baskısı altındaki insandan söz etmekte, bu sınırsız gerçeği sınırlı kavrama güçlerinin kapasitesine sığdırmaya çalışmaktadırlar..

⁴³¹ Enam Suresi, 6/103.

⁴³² Araf Suresi 7/143.

⁴³³ Geniş bilgi için bakınız, Sabunî, *Bidaye*, 97-102, Taftazani, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, trc. Süleyman Uludağ, s. 183-189; Maturidi, *Kitabu't-Tevhid*, s. 77-85.

⁴³⁴ Kutup, *Fi Zılali'l-Kur'an*, XV, 395.

Kullandığımız sözcüklerin anlamları bile aklımızın sınırlı kavrama kapasitesine ve hayal ufkumuzun sınırlarına bağlıdır. Sözcükler kafanızdaki kavramların bağımlılığından kurtulup özgürleşince nitelikleri değişir. Sözcükler, anlam kapasiteleri insan kafasındaki kavramlara bağlı olarak değişen birer sembolden başka bir şey değildirler. Eğer insanın kavrama kapasitesi değişirse bu kapasite ile birlikte kafasındaki kavram birikimi de değişir. O zaman bu değişimin doğal bir sonucu olarak sözcüklerin anlamları da değişir. Bizler yeryüzünde düşünme kapasitemizin elverdiği oranda bu semboller aracılığı ile düşünür, iletişim kurarız. O halde kelimelerinin anlamlarını bile değişmez bir zemine oturtamadığımız sınırsız bir gerçeği nasıl tartışma konusu yapabiliriz?

Buna göre sırf bu gerçeği hayal etmemizin sağladığı uçsuz-bucaksız mutluluğu ve kutsal sevinci beklemeye koyulalım. Ruhlarımız bu beklentinin coşkunluğu ile meşgul olsun. Çünkü bu beklenti başlı başına öyle büyük bir nimettir ki, ancak doğrudan doğruya yüce Allah'ı görme nimeti onun üzerine çıkabilir. Bu da işte nimetlerin en üstünüdür.

3.20. Cennet Ashabının Selamları, Sözleri ve Dualarının Sonu

Cennetliklerin bu kadar badireler atlatıp en güzel nimetlere sahip olduktan sonra muhtemelen dünyada da yaptıkları gibi yapacakları şey hamd etmek olacaktır:

دَعَوَاهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ وَأَخْرَجُواهُمْ أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ.

Onların orada duaları, "Sübhansın Allah'ım! Her türlü noksandan münezzehtir ve yücesin!" demek, birbirlerine iyi dilek ve temennileri ise hep "selam!" dır.

Duaları "El-hamdülillahi Rabbi'l-âlemin" (Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.) diye sona erer.⁴³⁵

Cennet hayatı ile ilgili bu vakıalar iman edenlerin nasıl yüksek düşünceli olduklarını ve nasıl asil niteliklere sahip bulduklarını açıkça göstermek

⁴³⁵ Yunus Suresi, 10/10.

içindir. Müminler bu dünya imtihanını başarıyla verdikten sonra Cennete girdiklerinde bu dünyada sahip oldukları yüksek seciye örneğini aynen orada da gösterecekler. Lüks eşyalar, müzik aletleri, şarap ve kadın gibi hemen istenecek şeyler yerine onlar, Rabblerine hamdü sena ilahileri söyleyecekler⁴³⁶.

Bu bir takım çarpık fikirli insanların çizdikleri Cennet resmini de yalanlamaktadır. Gerçek şu ki, müminlerin bu dünyadayken sergiledikleri yüksek kişilikler, yüce düşünüş biçimleri, bu dünyadayken biçimlendirdikleri ahlaki seciye, duygu, istek ve arzularını tabi tuttıkları tavizsiz eğitim, Cennetteki hayatta daha da bariz hale gelecektir. Tıpkı dünya hayatındayken yaptıkları gibi ve hatta daha fazlasıyla orada da Allah'a hamdedici ve O'nun ismini yüceltici, tesbih edici ilahiler söylemekten hoşlanmalarının nedeni budur.

En belirgin nitelikleri haline gelen başlıca uğraşları, `dualarıdır.' Bu da başta, Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih etmeleri, işin sonunda Allah'a şükretmeleridir. Bu ikisi arasında, ya birbirlerine ya da kendileri ile Rahman'ın melekleri arasında gerçekleşen selamı yer almaktadır⁴³⁷. Onların Cennet'teki en büyük istek ve arzuları, tıpkı dünya hayatındayken cemaat içinde yaptıkları gibi birbirilerine selam vermeleridir⁴³⁸.

Görülüyor ki burada duanın ilki *tesbihtir*. Yani Allah'ı noksan sıfatlardan uzak tutmaktadır. İkinci kullandıkları söz de *tahiyyedir*. Tahiyeye esenlik dilemek manalarına gelir. Esenlik de rahmet dileyerek istenir. Selam kelimesi burada rahmet anlamına gelmektedir. Naim Cennetlerindeki kişiler birbirlerine rahmetle esenlik dileyecekler, birbirlerine bu şekilde dua edeceklerdir. Duaların sonunda ise verdiği nimetler için Allah'a *hamd* gelmektedir. Bundan dolayıdır ki ayetten bazı âlimler sübhaneke, Fatiha ve tahiyyenin okunması hükmünü çıkarmışlardır⁴³⁹.

Orada hamd etmelerinin sebebi ise şu ayetlerde açıklanmaktadır:

⁴³⁶ Suphi Salih, *Ölümden Sonra Diriliş*, s. 66; İbn Kayyim el-Cevziyye, , s. 182.

⁴³⁷ Kutup, *Fi Zilali'l-Kur'an*, VII, 143.

⁴³⁸ Mevdudi, *Tefhim*, III, 132.

⁴³⁹ Bayraklı, *Bayraktar, Kur'an Tefsiri*, VIII, 449-450.

وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ. الَّذِي أَحَلَّنَا دَارَ الْمُقَامَةِ مِن فَضْلِهِ لِنَا
يَمَسَّنَا فِيهَا نَصَبٌ وَلَا يَمَسُّنَا فِيهَا لُغُوبٌ.

"Cennette şöyle derler: Hamdolsun bizden her türlü endişeyi gideren Allah'a. Gerçekten Rabbimiz gafurdur, şekûrdur (çok affedicidir, kullarının amellerini ve şükürlerini kabul edip mükâfatlarını fazlasıyla verir).

Çünkü O, lütfu ile bizi devamlı kalınacak olan yerde yerleştirdi. Burada artık bize ne yorgunluk olacak, ne de usanç gelecektir."⁴⁴⁰

Buradan anlaşılıyor ki, tasayı gidermesi, bağışlaması, çok nimet vermesi, Cennete yerleştirmesi, yorgunluk duymamaları ve usanç hissetmemeleri onlar için Allah'a hamd etme sebebi olmaktadır.

Bu ayetlerin yansıttıkları hava konfor, huzur ve mutluluk havasıdır. Kullanılan seçme sözcüklerin melodileri ve mesajları bu cana yakın, bu sıcak, bu rahmet saçıcı hava ile yüklüdürler ve metnin anlamı ile ahenkli bir bütün oluşturmaktadırlar. Öyle ki, "üzüntü" anlamına gelen "hazen" sözcüğünün bile yumuşak okunan kalıbı seçilmiş, "hüzn" biçimindeki sert okunuşlu ve gırtlaklı tırmalayıcı kalıbından kaçınılmıştır. Bu arada Cennet "istikrar yurdu"dur; "yorgunluk" ile "bıkkınlık" Cennetliklere ilişmemektedir bile. Kısacası ayette kullanılan tüm sözcüklerin melodisi yumuşak, tatlı ve sessiz akışlıdır⁴⁴¹.

Aslında onlar sadece Cennet içinde değil daha girişte Allah'a imtihan dünyası ve hesabı kazasız belasız atlattıkları için hamd etmekteydiler:

Rab'lerine karşı gelmekten sakınanlar ise bölük bölük Cennete sevk olunurlar. Nihayet oraya varıp da kapıları açılınca Cennet bekçileri "Selam olsun sizlere, ne mutlu size! Haydi, ebediyyen kalmak üzere, giriniz oraya!" derler.

⁴⁴⁰ Fatır Suresi, 35/34-35.

⁴⁴¹ Kutup, *Fi Zılali'l-Kur'an*, XII, 216.

Onlar şöyle karşılık verirler: "Hamd-ü senalar olsun o Allah'a ki sözünde durdu ve dilediğimiz yerinde oturacağımız şekilde bizi Cennete yerleştirdi. Çalışanların mükâfatları ne güzelmiş!"⁴⁴²

Bu, çok güzel bir karşılama, hoş bir övgüdür. Nedeni de açıklanıyor: Siz arındınız; temizlendiniz. Siz tertemiz idiniz. Tertemiz olarak geldiniz. Cennette ancak güzellik vardır. Oraya ancak güzel, tertemiz olanlar girerler. Onlar, bu güzelim nimetler içinde sonsuza dek kalacaklardır. Tam bu sırada Cennetliklerin, Allah'ı övgü ve takdis ile yücelten terennümlerinin sesleri yükseliyor: *"Hamd-ü senalar olsun o Allah'a ki sözünde durdu ve dilediğimiz yerinde oturacağımız şekilde bizi Cennete yerleştirdi."*

Sahne, insanın içini korku, ürperti ve saygı ile dolduran bir telkinle sona eriyor. Bu sona eriş, sahnenin bütün havası ve gölgesiyle uyum içine giriyor. Tevhid sûresi şahane bir uyum ile sona eriyor. Bütün bir varlık tam bir boyun eğiş ve teslimiyet içinde hamd ile Rabb'ine yöneliyor. Sonraki ayetten de anlaşıldığı üzere melekler de dâhil olmak üzere her canlı ve her varlık tam bir teslimiyet içinde hamd sözcüğünü dile getiriyor.

⁴⁴² Zümer Suresi, 39/73–74.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ölüm ötesi düşüncesi tarih boyunca insanoğlunun ilgi odağı olmuştur. İnanan-inanmayan herkes ister istemez bununla ilgilenmiştir. Geniş, kapsamlı bir araştırmayı gerektiren bu konu elbette küçük çalışmalarla çözüme kavuşamaz. Ancak "En uzun yolculuklara bir adımla başlanır" atasözünü kendimize rehber yaparak mükemmele ulaşmada bir adım da bizden olsun istedik.

Çalışmamızda âhiretin sözlük anlamı ve Kur'an'da âhiret kavramı üzerinde kısaca durmaya çalıştık. Ancak âhiretin ve Cennet hayatının müspet ilimlerle deneye tabi tutularak değil ancak vahiy ve "doğru haber" ile öğrenilebileceğini bir kez daha bu çalışma vasıtasıyla anlamış olduk. Nitekim bu konu İslâm literatüründe sem'iyat olarak geçmektedir. Âhiret hayatının ruhanî mi yoksa cismanî mi olduğu hususunda ise hem ruhanî hem de cismanî olduğu kanaatine vardık.

Âhirete iman bahsine değinirken onun daha çok şu anki pratik fayda ve sonuçlarını incelemeye çalışarak aklına ve kalbine âhiretin varlığını kesin olarak yerleştirmiş ve inanmış fert ve toplumların daha huzurlu ve mutlu bir ortam oluşturduklarını vurgulamış olduk. Allah'a ve âhirete inanan insanların karşılıklı hak ve hukuka riayet ettiklerini, dünyada yaptıkları iyilik ve kötülüklerin mükafat veya cezasını mutlaka bir başka alemde göreceğine inanan insanların sorumlu bir hayat yaşadıklarını temel psikoloji kitaplarından da istifade ederek gözler önüne sermeye gayret ettik.

Kur'an-ı Kerim'de âhiret sahnelerinden Cehennem anlatılırken üslubun sertleştiğini ve kelimelerin de ona göre sert harflerden oluştuğunu vurguladık. Cennet sahnelerini anlatırken Kur'an-ı Kerim üslubunun yumuşamaya doğru bir hal alıp kelimelerin de aynı ahenge katıldığını gördük.

Seyit Kutup'un *Kur'an'da Edebî Tasvir* ve *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri* gibi eserlerinin daha da geliştirilerek *Cennet ve Cehennem anlatılırken kullanılan üslubu* işleyen çalışmaların yapılması gerektiğine kanaat getirdik. Bunun için ilgili ayetlerin daha iyi anlaşılması için Cennet ve Cehennem anlatılırken

kullanılan üslubu ele alacak yüksek lisans ve doktora düzeyinde çalışmalar yapılması kapalı kalmış bazı noktaları açığa kavuşturacaktır. A'raftakilerin kimler olacağı hususunda farklı görüşleri dile getirerek A'rafın aslında hayır ile şer arasında gelgit yaşayan insanlara ilahî hitabın bir uyarısı şeklinde sıhhatli bir bakış açısı sunmaya çalıştık.

Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde Cennet lafzı üstünde durarak hangi manalara geldiğini ifade ettikten sonra kelimenin aslında bir gizlilik, saklılık anlamının olması hasebiyle Cennete de altındaki güzellikleri saklayan bahçe manasını vermeyi uygun gördük. Gerçi Cennet bu dünyaya göre bir bakıma yine "saklı"dır. İçindeki güzellikler ancak oraya gidince fark edilecektir.

Cennete verilen isimlerden yedi tanesini sıhhatli bularak diğerlerinin isim olmaktan ziyade ayette geçen o anki ifadeyi tamamlayan bir tür sıfat olduğu kanaatine vardık. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki çoğu kez sıfatlar tamlandıkları ismin yerine de kullanılabilir. Cennetin en yüksek yerinin Adn mı yoksa Firdevs mi olduğu hususunda ise şöyle diyebiliriz: Cennet aslında her bir parçası Cennet olarak adlandırılan ebedî saadet yurdudur. Adn buranın geniş bir alanı Firdevs ise bu alanın ortasında yer alan en yüksek ve en değerli mekândır.

Cennetin yeri meselesinde farklı görüşler olsa da hepsinin ortak noktasının Cennetin yedi kat semada olduğu yani âlimlerin bir "yükseklik" fikriyle hareket ettiklerini vurguladık. Cennetteki nimetlerin dünyadaki nimetlere göre farklılık arz ettiğini ifade ettikten sonra, Cennetin şu an var olduğunu söyleyerek sonsuzluğu ile ilgili delilleri verip ebedî olacağı ebedî olacağı görüşünü benimsedik.

Cennet nimetlerini hak ettiren amelleri konuya geçiş sadedinde sadece Kur'an-ı Kerim'den hareketle alt alta zikretmek oraya gidiş biletinin göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konudaki sıralamaya dikkat edilirse yapılan şeylerin temelinde Allah için yapılması yatmaktadır ki bu da ayetlerin aslında insanları bu yöne teşviki hususunda önemli bir detay olarak karşımıza çıkmaktadır.

Son olarak ise Cennetin nimetleri konusunu ele alarak buradaki nimetlerin başında Cennetin bizzat kendisinin geldiğini göstermeye gayret ettik. Aslında Cennet bir araç olup asıl amaç ilahî rızaya nail olup cemalullah ile müşerref olmaktır. Bu gayeyi de düstur edinerek nimetlerin aslında insanın hem ruhuna hem de bedenine hitap ederek ihtiyaçlarını gideren bir vasıta olduğu görülecektir. Ayetlerde geçen ifadelerin cismanî yönünün ağır basması orada yaşanacak olan hayatın sadece ruhanî bir hayat olmayacağını göstermektedir.

Nimetlerden istifade dışın dünya hayatından farklı olan yönlerinin başında gelenlerden biri de Cennete girmeden önce insanlığın bir arınmadan geçmesidir. Bu arınma hem o zevkleri ruhuna kadar tatmayı sağlamakta hem de insanlar arasındaki kin, haset ve içinde hırsın bulunmuş olduğu yarışı kaldırarak yerine üfeti, kardeşliği, huzur içinde yaşamayı getirmektedir.

Cennetin kapılarının sekiz olduğu yaygın bir kanaat olmakla birlikte eserlerde daha fazla kapının zikredilmesinde Cennetin diğer isimlerinin kullanılması ve özel mekânlara giden kapılarının varlığından bahsedilmesi sebep olmuştur.

İşlenen amellerin büyüklüğüne göre hak edilen yerin genişliği veya mekânın güzelliği biçiminde bir derecelendirmenin daha doğrusu bir adaletin olduğu da vakidir. Bunu bir aile veya bir kabile içerisindeki farklı kabiliyetlere göre verilen farklı görev ve fırsatlar olarak algılamak yerinde olacaktır.

Cennetin tasviri yapılırken *altlarından ırmaklar akan* şeklinde ifade edilmesi insanoğlu için suyun ne derece önemli ve cezp edici olduğunu göstermektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de bir yerde nehirlerden bir başka yerde de pınarlardan bahsedilmektedir.

Cennetin köşklerinden bahsedilirken bazen köşk, bazen otağ/çadır ifadesi kullanılmıştır.

Nimet deyince ilk akla gelen meyve ve ağaçların dünyadakine görüntüde benzeyip tat bakımından daha güzel olduğu ilgili rivayetlerden anlaşılmaktadır. Aynı şekilde dünyadaki yeme içme bir bakıma hayatta

kalma mücadelesi için bir faaliyetken Cennetteki amaç bir mücadele değil latif bir tat alma eylemidir.

Cennettekilerin giyim kuşamı ve üzerine kuruldukları tahtların anlatım tarzının o zamanki en güzel kumaş ve döşemelerle ifade edilmesi mahiyetinin farklı olacağına dair bizlere ipucu vermektedir.

Ayetlerde Cennetliklerin otuz üç yaşında olup hizmetçilerinin genç kız ve erkeklerden (huri ve gilman) oluşması vurgulandıktan sonra "muhalledun" tabiri ile hiç yaşlanmayacakları anlaşılmaktadır.

Cennetliklerin konuşmalarının vaki olacağı anlatıldıktan sonra konuşmanın içeriği daha da önem arz etmektedir. Nitekim Cennetlikler âhireti hesaba katmayan, inançsız yakın ve akrabalarından veya tanıdıklarından bazılarının hallerini araştırıp Cehennemde olduğunu görünce hallerine şükrederek dünyada onların kendilerine gülmesi karşılığında Cennetteki rahat yerlerinden dünyayı hatırlatır bir mahiyette onlara güleceklerdir.

Kadının Cennette dünyada yaşamış olduğu bazı özel hallerinden Cennete girişteki ilk arındırmayla temizleneceklerini rivayetlerden yola çıkarak ifade ettik.

Çalışmamızın da yazılış gayelerinden biri olan Cennetteki asıl nimetin cemalullah olduğunu ortaya koyduk. Cennetliklerin bu kadar nimete ek olarak onların da daha üstünde bir nimet olan Allah Teala'yı görmelerinden sonraki şükür ve secde halinde bir sahnenin kapanışı gibi tezimize son noktayı koymayı uygun bulduk. Tıpkı Yunus Suresi 10. ayette olduğu gibi muhteşem son: Sözleri selam, duaları tesbih, dualarının sonu da elhamdülillahtır.

Bu çalışmamızdan da anlaşılacağı üzere Cennet ve Cehennem hayatını deneyle keşfetmek mümkün değildir. Ancak insandaki merak sürekli araştırmaya götüreceğinden dolayı Cennet ve Cehennemin karşılıklı olarak anlatılacağı doktora seviyesinde bir çalışma yapılması ihtiyaç olarak görülmektedir. Çünkü her şey zıddıyla daha iyi anlaşılmaktadır.

Cennetin řu an var olup olmadığı, Hz. Âdem'in yaratıldığı ve daha sonra çıkarılmış olduğu Cennet ile müminlere vaad edilen ebedî saadet yurdu olan Cennetin aynı yerler olup olmadığı da üzerinde sıhhatli bir bakış açısı yakalayabilmek için akademik düzeyde çalışılması gereken önemli konulardandır.

BİBLİYOGRAFYA

- ACLÛNÎ**, Muhammed b. İsmail (1985), *Keşfü'l-Hafa Müzilü'l-İlbas*, İstanbul.
- ADAM**, Hüdaverdi (1999), "Kabir, Cennet ve Cehennem-2", Yeni Ümit, sy. 43, İzmir.
- AHMED** b. Hanbel (1990), *Müsned*, Beyrut.
- AKGÜL**, Muhittin (2002), *Ayetler ve Hadisler Işığında Hayatımız-2*, İstanbul.
-, (1999), *Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber*, İstanbul.
- ALÛSÎ**, Şihabüddin Mahmud (1993), *Ruhu'l-Meani fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve Seb'ül-Mesani*, Beyrut.
- ASKALÂNÎ**, İbn Hacer (1978), *Fethu'l-Bari bi Şerh-i Sahihü'l-Buhari*, Kahire.
- ATEŞ**, Süleyman (1989), *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul.
- AYDIN**, Mehmet (1994), *Din Felsefesi*, İstanbul.
- AYDÜZ**, Davut (2003), *Kısa Surelerin Tefsiri*, İstanbul.
-, (2004), *Yasin Suresi Tefsiri*, İstanbul.
- BAĞDADÎ**, Abdülkahir (1928), *Usulü'd-Din*, İstanbul.
-, (1928), *el-Fark Beyne'l-Firak*, İstanbul.
- BAYRAKLI**, Bayraktar (2003), *Yeni bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, İstanbul.
- BEĞAVÎ**, Ebu Muhammed el-Huseyn (1993), *Meâlimu't-Tenzil*, Beyrut.
- BEKÎ**, Niyazi (1999), *Celal ve Cemal Sıfatları Işığında Rahman Sûresi*, İstanbul.
- BEYDAVÎ**, el-Kadî (ty.), *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Tevil*, Beyrut.
- BUHARÎ**, Muhammed b. İsmail (ty.), *el-Camiu's-Sahih*, İstanbul.

- BURSEVÎ**, İsmail Hakkı (ty.), *Ruhu'l-Beyan*, Beyrut.
- CÜRCANÎ**, Seyyid Şerif (ty.), *Şerhu'l-Mevakif*, Mısır.
- ÇELEBÎ**, Mahmut (ty.), *Cennetteki Hayat*, trc. İsmet Ersöz, İstanbul.
- DARİMÎ**, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman (1991), *es-Sünen*, Dimaşk.
- DEMİRCİ**, Muhsin (2000), *Kur'an'ın Temel Konuları*, İstanbul.
- EBU DAVUD**, Süleyman b. El-Eşas es-Sicistani (1992), *Sünen*, İstanbul.
- EBÛ HANİFE**, Numan b. Sabit (1979), *el-Fıkhu'l-Ekber*, nşr. Y. Şevki Yavuz, İstanbul.
- EBUSSUÛD**, Muhammed b. Muhammed el-İmadî (1994), *İrşâdu Akli's-Selim*, Beyrut.
- ELMALILI**, Muhammed Hamdi Yazır (1971), *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul.
- EREN**, A. Cüneyt (1993), *Kur'an'da Cennet*, Yeni Ümit, sy. 43, İzmir.
- ERZURUMLU**, İbrahim Hakkı (1981), *Marifetname*, İstanbul.
- FAİZ**, Ahmet (1991), *Fi Zıllali'l-Kur'an'da Kıyamet ve Âhiret*, trc. Veli Ulutürk, Konya.
- FIĞLALI**, Ethem Ruhi (ty.), *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, İstanbul.
- GAZALÎ**, Ebu Hamid (1955), *el-Munkız Mine'd-Dalal*, nşr. Abdulhalim Mahmud, Mısır.
-, (1993), *Tehafutu'l- Felasife*, Beyrut.
- GÖLPINARLI**, Abdalbaki (1979), *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, İstanbul.
- GÜLEN**, M. Fethullah (1997), *Ölüm Ötesi Hayat*, İzmir.
- GÜR**, Murteza (2001), *İnsan Suresi'nde Cennet ve Cennete Götüren Davranışlar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya.

- HASSAN** b. Sabit (1983), *Divan*, nşr. Seyyid Hanefi Haseneyn, Kahire.
- HAZİN**, Alauddin Ali b. Muhammed el-Bağdadî (1984), *Lübabü't-Te'vilfi Meani't-Tenzil*, İstanbul.
- HÖKELEKLİ**, Hayati (1983), *Din Psikolojisi*, Ankara.
- İBN AŞUR**, Muhammed et-Tahur (1984), et-Tahrir ve't-Tenvir, Tunus.
- İBN KAYYIM** el-Cevziyye (ty.), *Hadî'l-Ervah İlâ Bilâdi'l-Efrah*, Kahire.
- İBN KESİR**, Ebu'l-Fida İsmail (ty.), *Nihaye*, Beyrut.
-, (1984), *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, İstanbul.
- İBN KUTEYBE**, Abdullah b. Müslim (1973), *Te'vilü Müşkili'l-Kur'an*, Kahire.
- İBN MACE**, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvini (1992), *Sünen*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki, İstanbul.
- İBN MANZUR**, Muhammed b. Mükerrerem (1990), *Lisanü'l-Arab*, Beyrut.
- İSFEHANÎ**, Ragıp (1992), *Müfredatu Elfazı'l-Kur'an*, Beyrut.
- İSLAMOĞLU**, Beşir (ty.), *Kur'an'da Müminlerin Özellikleri*, İstanbul.
- İZUTSU**, Toshihiko (ty.), *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, İstanbul.
-, Toshihiko (ty.), *Kur'an'da Allah ve İnsan*, trc. Süleyman Ateş, İstanbul.
- İZMİRLİ**, İ. Hakkı (1981), *Yeni İlm-i Kelam*, Ankara.
- KILAVUZ**, M. Saim (1987), *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, İstanbul.
- KOÇ**, Turan (1991), *Ölümsüzlük Düşüncesi*, İstanbul.
- KURTUBİ**, Muhammed b. Ahmed (1985), *Tezkire fi Ahvali'l-Mevta fi Umuri'l-Ahire*, Kahire.
-, (1985), *el-Cami li Ahkami'l-Kur'an*, Beyrut.
- KUTUP**, Seyyit (1986), *Fi Zıllı'l-Kur'an*, İstanbul.

....., (ty.), *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri*, Ankara.

MATURİDÎ, Ebu Mansur Muhammed (1979), *Kitabu't-Tevhid*, İstanbul.

MEVDUDÎ, Seyit Ebu'l-Ala (2001), *Tefhimü'l-Kur'an*, İstanbul.

MUZAFFER, M. Rıza (1978), *Şia İnançları*, trc. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul.

MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn, b. Haccac (ty.), *el-Müsnedü's-Sahih*, İstanbul.

NESEFİ, Ebu'l-Muîn (ty.), *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*, Beyrut.

NESEİ, Ebu Abdurrahman Muhammed b. Şuayb (1988), *Sünen*, trc. Abdülfettah Ebu Gudde, Beyrut.

NURSÎ, Bediüzzaman Said (1997), *Gençlik Rehberi*, İstanbul.

....., (1995), *Lemalar*, İstanbul.

....., (1958), *Sözler*, İstanbul.

ORAL, Osman (2003), *100 Soruda Âhiret Hayatı*, İstanbul.

ÖZERVARLI, M. Said (2000), *Firdevs*, DİA, İstanbul.

RAMAZANOĞLU, Mahmut Sami (1981), *Yunus ve Hud Sureleri Tefsiri*, İstanbul.

RAZÎ, Fahreddin (ty.), *Mefatihü'l-Gayb*, Kahire.

....., Fahreddin (ty.), *Usûli'd-Dîn*, Kahire.

RIZA, M. Reşid (ty.), *el-Vahyu'l-Muhammedî*, Beyrut.

....., (1973), *Tefsiru'l-Menar*, Kahire.

SABUNİ, Nurettin (1978), *Maturidiyye Akaidi*, trc. Bekir Topaloğlu, İstanbul.

SABUNİ, Muhammed Ali (1992), *Muhtasarü Tefsiri İbn Kesir*, Beyrut.

....., (1986), *Saffetü't-Tefasir*, Beyrut.

- SALİH**, Subhi (1987), *Ölümden Sonra Diriliş*, trc. Şerafettin Gölcük, İstanbul.
- SENİH**, Saffet (1989), *Dışa Yansıyan İç Dünyamız*, İstanbul.
- SOYSALDI**, H. Mehmet (1997), *İnançla İlgili Temel Kavramlar*, İzmir.
- SÜLEMÎ**, İbn Habîb (1987), *Vasfû'l-Firdevs*, Beyrut.
- ŞA'RANÎ**, Abdulvehhab b. Ahmed (ty.), *el-Yevakît ve'l-Cevahir*, Beyrut.
- TABERÎ**, Muhammed b. Cerir (1988), *Camîu'l-Beyan an Te'vîli Ayi'l- Kur'an*, Beyrut.
- TAFTAZANÎ**, Sa'duddin Mesud b. Ömer (1982), *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul.
-, (1989), Mes'ud b. Ömer, *Şerhu'l-Makasid*, thk. Abdurrahman Umeyre, Beyrut,.
- TİRMİZÎ**, Ebu İsa (1993), *Nevadirü'l-Usül*, İstanbul.
- TOPALOĞLU**, Bekir (1988), *Cennet*, DİA, İstanbul.
- TOPRAK**, Süleyman (1994), *Ölümden Sonraki Hayat*, Konya.
- YAVUZ**, Kerim (1983), *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Ankara.
- YAVUZ**, Ömer Faruk (1997), *Kur'an ve Kıyamet*, İstanbul.
- YAVUZ**, Yusuf Şevki (1988), *Azap*, DİA, İstanbul.
-,(1999), *Ba's*, DİA, İstanbul.
- YAZICIOĞLU**, Mehmet (1998), *Muhammediyye*, İstanbul.
- YILDIRIM**, Suat (2001), *Kur'an-ı Kerim Meali*, İstanbul.
- ZEMAŞERÎ**, Mahmud b. Ömer (1995), *Keşşaf an Hakaiki Ğavamidi't-Tenzil*, Beyrut.

ÖZGEÇMİŞ

01.12.1983 yılında Sakarya'nın Karasu ilçesinde dünyaya geldi. İlk ve orta öğrenimini bu ilçede tamamlayıp 2000 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni kazandı. 2004 yılında mezun olduktan sonra aynı yıl Sakarya ili merkez vaizeliği görevine atanıp tefsir bilim dalında yüksek lisans öğrenimine başladı. Vaizelik görevine devam eden Reyhan Çağlayan, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimlerinde öğrenciliğini sürdürmektedir.